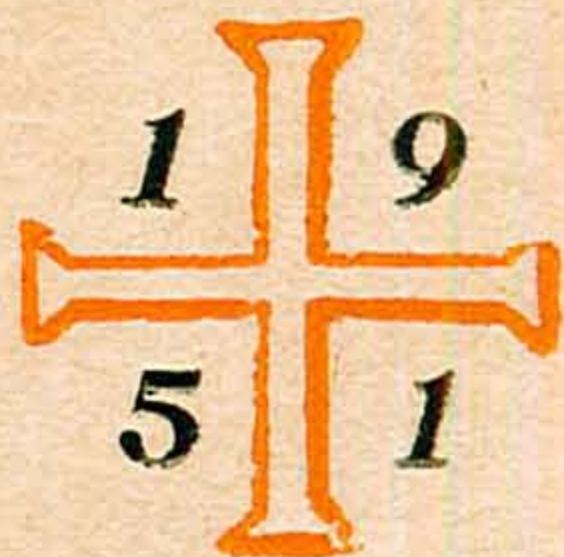




о. ІСИДОР СОХОЦЬКИЙ

**Що дали греко-католицька Церква
й духовенство
українському народові**



Ніщо не противиться виданню.

Филадельфія, 26. лютого 1952.

о. Д-р **Василь Макух**,
Епархіальний Цензор.

Ч. 446/52. Св.

Дозволяється видати.

Филадельфія, 27. лютого 1952.

† **Константи**
Єпископ.

274.2
SOX

**ЩО ДАЛИ
ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА
Й ДУХОВЕНСТВО
УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ**



о. Назарко

о. ІСИДОР СОХОЦЬКИЙ

ЩО ДАЛИ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА Й ДУХОВЕНСТВО УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ

Rev. Fr. Nazarko, O. S. B. M.,
Passeggiata del Gianicolo 7



Відбитка з тижневика „Шлях“, Філадельфія, Па.

ВИДАВНИЦТВО „АМЕРИКА“

Printed by "AMERICA", 817 N. Franklin St., Philadelphia 23, Pa.

В с т у п

Є старинна латинська приповідка, яка каже, що історія є вчї тількию життя. Якщо б це було правдою, якщо б кожне покоління вчилося на ділах своїх предків, відкидаючи їхні помилки, а засвоюючи собі їх правильні дії, то світ невпинно розвивався б та поступав уперед.

На жаль, так воно в дійсності не є. Люди далекі від того, щоб вчитися з історії та ту науку стосувати в житті. Це можемо спостерегти у всіх майже народів. Діяльність багатьох громадських діячів така, наче б історія починалася щойно від них .

До того ще й історія в багатьох ділянках часто мало досліджена або фальшиво зображена. Страшними жертвами доводиться платити нераз народам, а то й цілому людству за ті за недбання і помилки.

Величезну ролю в історії українського народу відіграла греко-католицька Церква. Вона врятувала наш нарід в Галичині від національної загибелі. Якщо б не греко-католицька Церква, то етнографічна польсько-українська границя проходила б певно Збручем, а може ще й далі на схід. Національне відродження в Галичині започаткувало греко-католицьке духовенство. Тільки завдяки праці духовенства на всіх ділянках релігійного та національного життя був можливий в короткому часі такий буйний розвиток українського народу в Галичині, що 1918 р. був він вже зрілий до державного життя. В Галичині повстав з початком першої світової війни легіон українських Січових Стрільців, завязок українського війська, що відновив приспані від кількох соток років традиції збройної боротьби за українську державну незалежність. Продовженням легіону були київські Січові Стрільці й Галицька Армія, найкраще військо новочасної української історії.

Липинський у праці „Релігія і Церква в історії України“ виразно стверджує, що таке військо могло повстати тільки завдяки праці греко-католицької Церкви, яка зашепила в народі велику жертвенність, національну культуру, високий ідеалізм та дисциплінованість.

Греко-католицька Церква благословила кожний здоровий національний почин, супроводила його молитвою та доброю порадою. Вона ділила долю й недолю народу, переживала з ним дні слави та часи найбільшого упадку. У найтяжчих хвиликах

свого життя знаходив нарід в Церкві розраду, потіху і поміч. Церква і нарід так тісно сплелися в Галичині з собою, що відділити їх від себе годі.

На жаль, і нашому народові прикметне незнання своєї історії, може куди й більше, як іншим народам. До того нема в нас ще дотепер написаної історії української Церкви. Звідси недоцінювання у багатьох греко-католицької Церкви, фальшиві погляди на неї, **повторювання зручно підсуданих ворогами різних наклепів на неї.**

Вже Драгоманів, який дуже мало знав галицькі відносини та задивлявся на греко-католицьке духовенство тими самими очима, що на православне в Росії, старався підкопати вплив духовенства на громадянське життя поширенням в Галичині... штунди. Дня 25. І. 1891 р. писав він до свого найвірнішого учня Михайла Павлика: „Чи не поради́ти їм (себто селянам) справді закласти свого роду штунду. Нехай би хоч 3—4 газди заявили урядові, що вони виходять з Церкви уніяцької та закладають нову. А потім можна їх буде звести з англійськими, американськими та німецькими баптистами та українськими штундистами. Про звязки з баптистами постараюся літом у Лондоні, а ще й раніш через листування“. (Див. М. Грушевський: „3 історії релігійної думки на Україні“, стор. 150).

Заснована учнями Драгоманова 1890 р. радикальна партія ширила в народі ворожнечу до релігії (видання і поширювання нею між іншим книжки Дрепера: „Боротьба віри з наукою“) і ворожнечу до духовенства. **До першої світової війни виглядало нераз, що радикали не мають іншої програми, як тільки боротьбу з духовенством.** Одначе нарід, що бачив працю свого духовенства, в переважній більшості не пішов за радикальними кличами. Сам Франко вже 1895 р. покинув радикальну партію, а пізніше дораджував радикалам занехати боротьбу з Церквою і духовенством. Павлик при кінці свого життя бував гостем у митрополита Шептицького, а перед смертю висповідався і примирився з Церквою. Та скільки ця непотрібна боротьба коштувала дорогої енергії, яку можна було зужити на що інше! З олівцем в руках можна вирахувати, скільки могло б було повстати нових народніх інституцій різного роду, наскільки могли б піднятися освіта та національна свідомість селянських мас, якщо б тієї боротьби не було.

Таке саме становище до Церкви і духовенства займали і нечисленні наші соціал-демократи. Вони йшли в хвості польської соціалдемократії та не могли ніколи здобути на рішучу відсіч польським денационалізаційним намаганням. **Тож українські робітники, відірвані ними від рідної Церкви, тим скоріше потапали — передовсім у Львові — в польському морю.** Це відбулося фатально в 1918 р. в час українсько-польської боротьби за Львів.

По першій світовій війні викликали невідповідальні одиниці таку ж саму боротьбу в Канаді і в Злучених Державах Аме-

рики. Сьогодні вона вже здебільша поза нами. І як по ушухлій хуртовині оглядають люди з розпукою руїну, яку ця хуртовина по собі залишила, так можемо і ми вже тепер оцінити висліді тої боротьби. Як інакше виглядало б українське національне життя за Океаном, якщо б тої релігійної боротьби не було! Скільки нових інституцій можна було створити, скільки цілденних шкіл заложити, як нашу еміграцію можна було б в одно сцементувати, якщо б безліч енергії і грошей, витрачених на злощасну релігійну боротьбу, були зужили на ту ціль! Не втратили б ми десяток, а може й соток тисяч одиниць, що, зражені невпичними чварами, розбрилися по чужих таборах. Не втратили б ми молодого покоління, що не знає вже мови своїх батьків. Американці українського походження могли б відіграти в грядучих подіях вдсятеро більшу роль, як можуть тепер відіграти, могли б причинитися до позитивного вирішення долі своєї першої батьківщини.

Причиною згаданих мною подій було безперечно недоцінювання, а то й взагалі незнання ролі греко-католицької Церкви в історії нашого народу. Не знаючи її, вірили наші люди легко наклепам на неї, ширеним ворожими агентами та своїми безвідповідальними одиницями. Замість уважати її за свого єдиного певного опікуна, уважали її за свого ворога. Ще й тепер багато наших людей не вмє нашої Церкви як слід оцінити.

Тим то хочу я в цій своїй розвідці зібрати коротко, що дала греко-католицька Церква нашому народові в новітніх часах, цебто від прилучення Галичини до Австрії. Не буде вона повною, бо на американському ґрунті тяжко роздобути потрібні матеріяли. Та все ж таки повинна вона викликати глибоку вдячність, любов та привязання до своєї рідної Церкви.

I.

Вивчення й виховання духовенства - провідної верстви

Галичину прилучено до Австрії по першій розборі Польщі 1772 р. Кількасотлітнє панування Польщі над нашим народом залишило по собі фатальні наслідки. Український нарід втратив міщанство і шляхту, себто дві верстви, що в тих часах творили національну культуру, вели провід та репрезентували нарід. Залишилося тільки темне і прибите тяжким кріпацтвом селянство та збідніле і мало освічене духовенство (chłop i pop). Таку етнографічну масу не вважали за тодішніми поняттями за окремий нарід і тому польська шляхта представляла наших предків за польське племя та що до проводу над ним тільки вона має право.

На щастя на єпископських престолі у Львові сидів тоді визначний церковний і культурний діяч Лев Шептицький, предок пізнішого нашого славного митрополита Андрея. **Він переконав** тодішню австрійську цесареву Марію Тересу, що наш нарід є окремим народом від поляків і москалів та що Австрія в своїм державнім інтересі, щоб викликати до себе симпатії серед російських українців, повинна допомогти нашому народові розвинути свою національність. Через ці заходи митрополита Марія Тереса та її син цесар Йосип II. прихильно ставилися до нашого народу. Зокрема цей останній взяв в оборону наше селянство перед надужиттями польських дідичів, **скасував кріпацтво та обмежив його панщизняні повинності.**

Митрополит Лев Шептицький та його наслідники вживали невинних заходів, щоб уможливити вищу освіту для нашого духовенства. Заходи ці були вповні зрозумілі. Цього треба було як тому, щоб поглибити богословське знання серед духовенства і піднести релігійне життя серед нашого народу, так і тому, щоб дати йому народних провідників. В тодішнім феодалнім устрою провідниками і репрезентантами народу була шляхта. Наш нарід своєї шляхти не мав, тож треба було поставити освіту духовенства на такому рівні, щоб воно могло **перебрати на себе провід народу.** З другого ж боку тільки освічене духовенство могло домогтися **рівноправности з духовенством латинським.**

Завдяки тим заходам австрійський уряд відкрив 1774 р. у Відні при гр.-кат. церкві Св. Варвари **Генеральну Духовну Се-**

мінарію (т. зв. *Barbareum*) для греко-католиків з Галичини, Угорщини, Семигороду і Хорватії. Проіснувала вона з малою перервою до 1897 р. Щороку вчилися в ній 26 наших богословів.

1784 р. заснував уряд у **Львові німецький університет**, що у ньому, завдяки старанням львівського єпископа Білянського, деякі предмети на богословським факультеті, а від 1787 р. **усі предмети на богословським і філософічним факультетах викладано по-українськи („Руська Студія“)**. Був це перший крок до створення українського університету та наші професори не вміли тоді використати сприятливих умовин і тому студія та проіснувала тільки до 1808 р.

1783 р. створено **Генеральну Духовну Семінарію у Львові**.

Кілька років перед тим повстала Духовна Семінарія для богословів із Карпатської України в Ужгороді.

1897 р. створено для українських богословів усіх епархій **Духовну Семінарію (Папська Колегія св. Йосафата) в Римі**.

В 20-ім столітті вислав митрополит Андрій Шептицький талонувитих богословів для студій **в університетах в Інсбруці в Австрії, в Фрайбургу в Швейцарії та в Мюнхені в Німеччині**.

Так могли всі українські священники отримати вищу богословську освіту. Зокрема Барбареум випускало високо освічених духовників, кандидатів на єпископів та інші високі церковні уряди. По кількох десятиках років **наше духовенство дорівнювало у всьому латинському духовенству — польському та німецькому**.

На доказ цього подам кілька фактів. Так, напр., митрополит Михайло Левицький (1815-1858) був примасом, себто займав перше місце між католицькими (отже й між латинськими) єпископами Галичини. Ще як перемиський єпископ був він членом австрійської делегації на Віденський Конгрес, тобто на мирову конференцію, що по розгромі Наполеона устійнила на десятки років політичний лад в Європі. Пізніше став він кардиналом.

Великий патріот і меценат, перемиський єпископ Снігурський (1818-47) був особистим приятелем австрійського цесаря, що бував гостем у його домі.

Митрополит Яхимович (1860—63), син бідного селянина з-під Львова, осягнув три докторати (теології, філософії і права) і за це дістав від цесаря шляхетський титул барона. Був він, поки став єпископом, професором і ректором львівського університету.

Ректор Духовної Семінарії у Відні, пізніший станиславський (1885-91), а опісля перемиський (1891-96) єпископ, Юлій Пелеш, був учителем австрійського престолонаслідника Рудольфа. Звідси виводилися симпатії до нашого народу цього архикнязя, що передчасно згинув трагічною смертю.

Митрополит Сильвестер Сембратович (1885—1898), колишній професор львівського університету, був другим з черги за Австро-Угорщини українським кардиналом.

Не потребує вже згадувати про митрополита Андрея Шептицького (1900—1944). Своєю всебічною освітою (мав теж три докторати) та глибоким знанням належав він безперечно до найвизначніших представників цілої католицької Церкви.

Але і між сільським духовенством було безліч високо і всебічно освічених священиків. 1891 р. відбувся у Львові провінційний синод під проводом Апостольського Делегата архієпископа Чіяски. Прислухуючись нарадам синоду, висказався Ал. Делегат перед перемильським єпископом Пелешем з подивом про глибоке знання та інтелігенцію його „гірняків“, себто священиків з глухих, недоступних гірських околиць. „Мої священики всі такі“ — міг на те з гордістю відповісти єпископ.

Завдяки здобутій високій освіті могло галицьке духовенство перебрати на довгі літа провід над народом та приступити до ширення освіти серед темної народної маси і піднесення її релігійности, а водночас і до організації та національної розбудови.

Не легка була це праця, бо ж **усі ділянки національного життя лежали облогом**. Треба було починати все від основ, не маючи жадних зразків праці, залишених своїми попередниками. До того довгі роки не мало духовенство помочі від світської інтелігенції, бо спершу її майже зовсім не було, а коли поволі почала витворюватися, то була здебільша залежною від польської адміністрації і не могла надто ангажуватися в народній праці. Треба було великих, не раз надлюдських зусиль, великої жертвенности та повної безкорисности. І духовенство працю цю з честю виконало. Воно не лише засіяло в серцях своїх вірних тривкі засади Христової науки та християнської моралі, але й розбудувало здебільша само національне життя, поширило національну свідомість та таким чином створило з народу вповні сформовану, новочасну націю.

Цю працю духовенства на поодиноких ділянках зображую краєз у чергових розділах.

II.

Організація Церкви і її релігійна праця

Одною з легенд, які покутують ще досі в нашій народі, є легенда, що українську католицьку Церкву (унію) накинута нашому народові Польща та що її всіма силами підтримувала. **Насправді була унія ділом тодішніх українських патріотів, що хотіли піднести нарід з крайного політичного, релігійного і культурного занепаду та унезалежнити Церкву від польської світської влади.** Інша річ, що влада ця спершу унію підтримувала, надіючись, що вона стане помостом до облатинщення та ополячення нашого народу. Коли ж незабаром показалося, що унія цим мостом не стане, бо українські єрархи мали зовсім іншу ціль, коли приймали унію, **Польща почала переслідувати унію на рівні з православною Церквою.** Хоч Апостольська Столиця вживала все невпинних заходів, щоб греко-католицьку Церкву зрівняти в правах з латинською Церквою, протє поляки все понижували нашу Церкву і вона мусіла боротись з різними труднощами. Щойно по прилученню Галичини до Австрії **виборює собі наша Церква рівноправність з латинською Церквою** та спромогу вповні розвиватися.

У висліді заходів наших чільних духовників відновлює Апостольський Престіл за згодою австрійського уряду 1807 р. **галицьку митрополію** з 13.—14. століть та затверджує митрополічу капітулу. Це була історична, епохальна подія, що навязувала до традиції княжої, галицько-волинської держави. **1885 р. повстає нове єпископство в Станиславові.** Завдяки цьому міг відбутися 1891 р. у Львові провінціональний синод (перший від замойського синоду 1720 р.), що поклав тривкі основи під організацію і дисципліну греко-католицької Церкви.

Завершенням цієї організації мало бути пляноване Папою Львом XIII. створення у Львові **українського католицького патріярхату**, до якого мали бути влучені теж обидві закарпатські дієцезії в Ужгороді і Пряшеві. На жаль, енергійна малярська і польська протиакція, як теж і російського царського уряду, не дали здійснити цього пляну.

ЧОЛОВІЧИ МОНАШІ ЧИНИ

Основою релігійного життя кожного народу є монаші чини. Що більше їх та що численніші вони, то буйніше процвітає релігійне життя народу. Не дивниця, що наша церковна влада звертала все на монаші чини пильну увагу.

За Польщі був у нас тільки один монаший **Чин ОО. Василян**. Він відіграв в історії нашої Церкви велику роль, між іншим тому, що організував **середнє шкільництво** (колегії і лицей) на білоруських і українських землях під Польщею (Крехів, Бучач, Тереховля, Збараж, Володимир Волинський, Гоща коло Луцька, Любар, Шаргород коло Камянця Подільського, Умань і ін.). Школи ці були знаменито ведені і витримували конкуренцію з польськими єзуїтськими колегіями та мали все багато учнів.

За Австрії, з різних причин, цей чин занепав, так що треба було його **зреформувати**. Реформа ця наступила 1882 р. З того часу став чин знову буйно розвиватися. Головніші їх монастирі були в Крехові, Жовкві, Львові, Гошові, Добромилі, Лаврові та вже в повоєнних часах в Ужгороді.

Завданням Чину стала **місійна і видавнича діяльність**. Впродовж десятків років обіхали ОО. Василяни з місіями та реколекціями цілу Галичину, обновлюючи та закріплюючи релігійне життя нашого народу. З Василянської друкарні в Жовкві — однієї з найбільших друкарень в Галичині — вийшло безліч книжок релігійного змісту. Заснований 1897 р. тодішнім ігуменом львівського монастиря, а пізнішим митрополитом, Андреем Шептицьким, релігійний місячник „Місіонар“, мав з усіх українських часописів найбільший наклад та був улюбленою лектурою нашого народу.

Займалися ОО. Василяни у своїх монастирських келіях теж і **наукою**. Про визначніших вчених-ченців буду ще говорити. Значу тут тільки, що від 1924 р. видавали вони поважний науковий журнал „Записки Чина Св. В. В.“, що згуртував коло себе цілий ряд наших найвизначніших науковців. По перерві, спричиненій воєнними подіями, виходить він далі в Римі.

Крім Чину Св. В. В. відновив митрополит Шептицький 1904 року старий східний **Чин Св. Теодора Студита**. Є це дуже суворий чин, якого члени, крім молитви й умертвлювання віддаються тяжкій, **фізичній праці** на ріллі і в ремеслі, щоб могли самі себе вдержати. Чин цей міг легко займатися **душпастирською працею** в краю і на еміграції в місцевинах, де світські священики не могли прожити. Під проводом ігумена **Климентія Шептицького**, рідного брата митрополита, чин цей дуже гарно розвивався. Головними осідками його були Унів, Зарванія, Кривчиці під Львовом і Львів. Займалися ОО. Студити теж **вихованням хлопців-сиріт**, яких навчали у своїх варстатах **ремесла** і так давали їм у руки хліб.

Третім монашим чином була створена 1913 р. заходом митр. Шептицького східня вітка Чину Пресвятого Ізбавителя (ОО. Ре-

демптористи). Завданням його була теж місійна праця серед нашого народу. Мав він свої монастирі в Збоїсках під Львовом, Голоску, Станиславові, Тернополі і в Ковлі на Волині. В праці цій мав цей чин у нас великі успіхи. З-поміж ОО. Редемптористів вийшло вже двох єпископів, а саме вивезений большевиками на Сибір о. д-р Микола Чарнецький та недавно поставлений в єпископи в Канаді о. д-р Максим Германюк.

ЖІНОЧІ МОНАШІ ЧИНИ

Першим жіночим монашим чином був у нас **Чин Св. Василя Великого (Василіянки)**. Займався він веденням жіночих шкіл, інтернатів та сирітських захистів. Ціле українське жіноче середнє шкільництво в Галичині (гімназії, учительські семінарії, фахові школи) були в руках Сестер Василянок. Це мало величезне значення для освіти українського жіноцтва, бо окремих державних українських жіночих шкіл у Галичині не було зовсім.

Крім цього вели Василянки теж і народні школи по містах, де не було державних українських шкіл, та таким чином рятували вони нашу молодь від денационалізації.

Виховали вони теж у своїх захистах тисячі українських воєнних сиріт.

Другим жіночим монашим чином (заснованим 1892 р.) були **Службениці Преч. Діви Марії**, з головними домами в Кристинополі і Львові. Займалися вони **прикрасою церков, провадженням кухонь по духовних семінаріях** тощо. Та найбільшою їх заслугою було **ведення захистів** для наших дітей. Ціла Галичина була засіяна цими захистами (дитячими садками), у яких діти дошкільного віку набиралися релігійного і національного духа.

Перед другою світовою війною почала в нас організуватися східна вітка **Чину Св. Вінкентія а Паольо**, члени якого мали піклуватися **хворими по шпиталях**. В українськiм шпиталі ім. Митр. Шептицького у Львові сповняли вже сестри цього чину свою благословенну працю.

Були ще жіночі **Конгрегації**, як **Св. Теодора Студита** (від 1921 р.), **Св. Йосипа**, **Св. Йосафата** (від 1911 р.), **Мироносиці** (від 1910 р. в Підгірцях і Богородчанах). Завданням їх було **духове усовершення молитвою, умиртвленням і спільною фізичною працею та виконанням діл милосердя, як опіка над убогими і хворими по домах**.

Всі ці монаші чини були великою поміччю в душпастирській праці духовенства. Місійні чини закладали по парохіях в час місії **братства Апостольства Молитви і Матері Божої Неустаючої Помочі**. Були вони осередками релігійного життя по парохіях. Для шкільної молоді та інтелігенції були **Марійські Дружини**, що буйно поширилися по першій світовій війні та католицька „Ліга“ для гімназійної молоді.

Праця як світського, так і монашого духовенства, стала поволі видавати свої плоди. Основа нації, селянство, було вихо-

ване в глибокій релігійності та у високих моральних засадах. Але і в ментальності інтелігенції настав перелім. Коли ще з початком 20-го століття було серед інтелігенції модним безвірство, (під впливом соціалістичних західних течій) або бодай байдужність до релігійних справ, то з часом релігійний світогляд здобуває собі серед неї право громадянства.

Що більше, стали вертатися до віри й колишні недовірки (я вже згадував про навернення Павлика). Маркантним виявом цього процесу була поява в 20-их роках книжки визначного діяча спершу радикальної, а потім національно-демократичної партії, посла до австрійського парламента, дійсного члена Наукового Товариства ім. Шевченка, д-ра Володимира Охримовича, п. з.: „**Чому я навернувся?**“ В цій сповіді з свого життя оповідав він широко, як під впливом модних протирелігійних кличів зійшов молодим хлопцем на манівці безвірства та як завдяки науковим студіям приходив поволі до переконання, що всі закиди проти віри не мають ніяких наукових основ — і так став знову віруючим і практикуючим католиком.

Щораз росте число віруючої високошкільної молоді, що гуртується в католицькій організації „**Обнова**“ (заснована 1930). Для селянської і ремісничої молоді по містах була ідеологічна католицька організація „**Орли**“, що мала 450 гуртків, в яких крім спорту йшла праця над поглибленням релігійності, виробленням характерів та освітою своїх членів. Вкінці за Польщі повстають „**Українська Християнська Організація**“ й „**Український Католицький Союз**“ для поширювання і плекання в суспільному життю християнських засад. Було в них зорганізовано дуже багато світської віруючої інтелігенції, що в рамках **католицької акції** допомагала духовенству поширювати християнський світогляд.

КАТОЛИЦЬКА ПРЕСА

Слід ще тут згадати про католицьку пресу, що буйно стала розвиватися по першій світовій війні. Започаткував її митрополит Сильвестер Сембратович, що ще як професор університету заснував „Руский Сіон“. Від 1897 р. видавав проф. Ол. Барвінський знаменито редагований католицький щоденник „Руслан“. За Польщі виходили для інтелігенції півтижневик „Нова Зоря“ і тижневик „Мета“ та літературно-науковий місячник „Дзвони“. Як „Мета“, так „Дзвони“ видавали свої бібліотеки, в котрих вийшло багато цінних белетристичних і наукових творів. Виходили теж популярні тижневики „Правда“ і в Перемишлі „Бескид“. Із чисто релігійних часописів виходили, крім згадуваного мною місячника „Місіонар“, тижневик „Христос наша сила“ і „Лицарство Пресвятої Богородиці“. „Орли“ видавали місячник „Українське Юнацтво“ з організ. листком „Готовсь!“. Для дітей виходив місячник „Наш Приятель“. Було також спеціальне видавництво „Добра Книжка“, що випускало научні і літературні твори, згідні з католицьким світоглядом та місячник для гімназій-

ної молоді „Поступ“. Коло цього видавництва гуртувалася організація католицьких письменників „Логос“. Про видавництво ОО. Василян я вже згадував. Воно видало багато, понад мільон, примірників релігійної літератури. В Перемишлі видавала популярну релігійну літературу „Епархіяльна Поміч“.

ЦЕРКВА НА ЕМІГРАЦІЇ

Та Церква наша не обмежилася у своїй праці тільки до Галичини. Брак землі, нужда і голод приневолювали наших селян покидати рідну землю та шукати заробітків в чужих краях. Вже при кінці 19-го століття почалася українська еміграція за океан, але найбільші розміри прибрала вона з початком теперішнього століття. Люди їхали масово до Канади, Злучених Держав Америки, Бразилії, Аргентини. Деяка кількість хліборобських родин осіла в Боснії. Крім цього до першої світової війни виїздило щороку кілька сот тисяч людей на сезонні хліборобські роботи до Німеччини, Данії й Англії.

Еміграція ця відбувалася в страшних умовах. Люди їхали без жадної опіки, без знання мови, місцевих умовин, використувані жажливо чужими агентами. В краю не було чинників, що могли б чи хотіли б цими людьми зайнятися. Заопікувалася ними Церква. **Якщо б не Церква, та наша еміграція була б вже давно пропала для свого народу.**

Вже митрополит Сембратович навязав контакт з емігрантами, писав до них пастирські листи та вислав перших священників. Та неоцінені заслуги для них поклав митрополит Шептицький. Як апостол Павло, хоч сам слабкого здоров'я, відбував він невпинні подорожі, відвідував всі скупчення емігрантів та ніс їм розраду й поміч. Два рази обіхав він цілу Канаду і Злучені Держави, був в пралісах Бразилії і степах Аргентини. Часто відвідував робітників у Німеччині й Англії та поселенців у Боснії.

Історичною заслугою митрополита є створення гр.-кат. Церкви в Злучених Державах і Канаді. Багато труду і невпинних поїздок до Риму, Відня і Будапешту коштувало його, поки зміг він проломити мадярський і польський спротив та застереження латинської ерархії за океаном і вв'єднати в Апостольської Столиці згоду на створення греко-католицьких епархій.

Це дійсно Боже Провидіння кермувало тоді митрополитом у його заходах. Бо по знищенню нашої Церкви большевиками на рідних землях, залишилась вона вже тільки за Океаном. Два ексархати з трьома єпископами та коло 600.000 вірними в Злучених Державах і чотири ексархати з архієпископом та чотирьома єпископами і коло 260.000 вірними в Канаді та майбутній ексархат у Полудневій Америці — оце гідні наслідники нашої Церкви в краю. Безперечно, що подадуть вони всяку можливу поміч, щоб двигнути з руїн та піднести до давнього блиску й слави рідну Церкву по упадку большевизму.

Для Боснії постарався митрополит про створення Апостольської Адміністрації, що злучилась по війні з гр.-кат. єпархією в Крижевцях в Хорватії, коли на її чолі став великий український патріот єпископ Нїраді.

Для духовної опіки над сезонними робітниками в Німеччині вислав митрополит місіонарів. Мушу ще додати, що для опіки над емігрантами створили священники товариство св. Рафаїла.

Не легкою була праця перших священників-піонерів в Америці. Вони не лише мусіли вишукувати вірних, засновувати парохії, будувати церкви, закладати школи. Вони клали теж перші основи під національну організацію, заснували перші часописи („Свободу“, „Америку“) та були їх редакторами і заснували перші допомогові організації. Ми з гордістю дивимося на гарно зорганізовану нашу Церкву в Злучених Державах і Канаді та на її невпинне зростання. Але мало хто думає про те, скільки тяжкої праці та жертвенного труду аж до самозаперечення себе вклали в неї наші владики й духовенство — **серед невинної підривної роботи ворожих агентур**, за якою, на жаль, ішла — свідомо чи несвідомо — не лише значна частина вірних, але навіть і деякі священники.

За покликком наших єрархів пішли на працю серед емігрантів теж і монаші чини. ОО. Василіяни і Редемптористи розвивають у Злучених Державах і Канаді успішно свою місійну і видавничу діяльність. Сестри Василіянки і Служебниці ведуть школи, сиротинці, доми для старців. Історичну роль відіграли ОО. Василіяни та жіночі чини серед наших емігрантів, розсіяних по безмежних просторах Бразилії й Аргентини, куди не мали доступу з різних причин світські священники. Вони виїхали туди вже при кінці минулого століття. Десятки літ ведуть вони там духовну й національну працю серед найбільш несприятливих умовин, ведуть школи, видають часописи. Не можна поминути теж і того, що наші монаші чини причинилися великою мірою до обнови релігійного та національного життя на Закарпатті. ОО. Василіяни провадили в Ужгороді інтернат для хлопців і клясичну гімназію, а Сестри Василіянки дівочі інтернати та в цей спосіб поширювали національну свідомість серед молоді. Коли ж новопоселені наші емігранти в Боснії не були в змозі утримувати всюди своїм коштом священників, пішли туди для їх обслуги ОО. Студити, що фізичною працею заробляли на свій прожиток.

На еміграції розвинулася теж буйно католицька преса. І так у ЗДА виходить єдиний на цілий світ український католицький щоденник „Америка“, дієцезальний тижневик „Шлях“ та місячники „Місіонар“, „Ковчег“ і бібліотека „Слово Доброго Пастиря“. В Канаді виходять тижневики „Українські Вісті“ і „Наша Мета“, двотижневики „Будучність Нації“ і „Світло“, місячники „Голос Спасителя“, „Католицька Акція“, „Юнацтво“ і „Мій Приятель“ для дітей та науковий кварталник „Логос“. В Бразилії виходить тижневик „Праця“ і місячник „Місіонар“, а в Аргентині

місячник „Мета“. В Західній Німеччині виходить тижневик „Християнський Голос“, а в Бельгії „Голос Христа“. Вкінці в Австрії появляється літературно-науковий кварталник „Життя і Слово“, а у Франції місячник „Вісник“. Така численна преса є безперечно виявом живучости католицької ідеї серед нашого народу та гідно заспокоює духові потреби вірних нашої Церкви.

Таку велику роль відіграла гр.-кат. Церква в історії нашої еміграції. З чистою совістю можна сказати, що тільки вона врятувала її від загибелі та зберегла для свого народу.

ПІДЧАС II. СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Не можна поминути теж опіки Церкви над новою українською еміграцією по другій світовій війні. Вже в 1939 році, коли по розгромі німцями Польщі усталилася границя між Німеччиною і Советським Союзом, здовж Сяну, Солокії та Бугу, опинилася значна кількість української політичної еміграції по другим боці Сяну. Її духові потреби заспокоювала наша Церква під проводом перемиського єпископа-помічника Преосв. Григорія Лакоти, що з доручення перемиського ординарія Преосв. Коциловського переїхав за Сян і поселився в Ярославі, та Лемківська Апостольська Адміністрація, на котрої чолі став у 1940 році колишній віцекор Духовної Семінарії у Львові о. Михайло Малиновський. Українськими емігрантами в Німеччині опікувався берлінський парох ще з-перед війни, папський пралат о. д-р Петро Вергун з допомогою кількох священників.

Та 1941 року почалася німецько-советська війна й німецькі війська до кількох місяців зайняли цілу Україну. Окупаційна німецька влада почала масово вивозити українське населення на примусові роботи до Німеччини. Продовж кількох літ опинилося в Німеччині коло чотири мільйони українців, у тому кількост тисяч греко-католиків з Галичини. Працювали вони в жахливих умовах, використовувані немилосердно наставниками, в голоді та без відповідної одежі. Нічого вже й говорити про моральні небезпеки, на які була наражена молодь, а передусім дівчата, незраз ще діти, в цих страшних умовах.

Заопікувалася цими нещасними людьми знову греко-катол. Церква. Завдяки наполегливим заходам Апостольської Столиці створено в Німеччині для українців-католиків Апостольську Візитатуру з осідком у Берліні, на якої чолі став о. д-р Вергун. Апостольський Візитатор створив по цілій Німеччині душпастирські станиці, які обсадив кількадесятьма священниками, що посвятилися цій відповідальній праці.

А праця та була незвичайно тяжка й небезпечна. Душпастирські округи були нераз дуже великі й священники мусіли бути все в дорозі, що при невпинних летунських налетах в останніх роках війни на потяги, залізничні стації і фабрики, в яких наші люди працювали, загрожувало часто їхньому життю та вичерпувало до краю нерви.

До того гітлерівська влада ставилася вороже до католицької Церкви й тільки до якогось часу толерувала її діяльність. Що ж говорити про становище гітлерівської влади до нашого духовенства! Гестапо (поліція до політичних справ) обмежувало його діяльність, ставило йому все нові перешкоди, заборонило суворо обслуговувати українців із східних областей та слідило невпинно за кожним кроком наших священників. Кожної хвилини грозило їм ув'язнення та заслання до концентраційного табору. Та, не зважаючи на те, продовжували вони свою діяльність. Наші робітники мали запевнену релігійну обслугу, вони знаходили у наших священників розраду та всяку можливу допомогу.

При кінці війни зросло число українців у Німеччині добровільними вже емігрантами, інтелігенцією і передусім селянством, що, рятуючи своє життя від большевиків, втікало на захід. Німецька влада не робила перешкод їх виїздові, а навіть багатьох силою вивозила, тільки тому, щоб мати нову робучу силу, яка заступала б німецьких робітників по фабриках, бо ними доповнювано все більш маліючі військові частини.

РЯТУНОК ВІД РЕПАТРІАЦІЇ

Із закінченням війни зависла нова гроза над головами передовсім громадські активної частини цієї еміграції. Знаючи, що це є большевицький режим, та як він винищує українську інтелігенцію, старалися всі свідомі українці залишитися на заході. Навпаки, большевики намагалися за всяку ціну вивезти їх „на родину“, користуючись ялтанським договором, у якому аліанти згодилися на поворот усіх советських громадян з-перед 1939 р. до ССРСР. Знаючи про непоінформованість аліантів у справах Східної Європи, причисляли советські представники до зобов'язаних до повороту теж і галицьких українців, які перед 1939 р. не були советськими громадянами, а й досі приналежність Зах.-Укр. Земель до ССРСР не признана ніяким міжнародним актом. Щоб тим легше досягнути свою ціль, представляли вони перед аліантськими властями всіх українців як німецьких коляборантів і воєнних злочинців.

Почалася драматична боротьба скитальців за право залишитися в Німеччині, тобто за рятунок свого життя. В боротьбі цій помагали усіма можливими способами галичани більш загрозеним своїм наддніпрянським братам.

Аліянтам, що переживали саме тоді медові місяці дружби з большевиками, тяжко було зрозуміти таку поведінку скитальців. Вони збирали їх, правда, в окремих таборах та годували з поміччю допомогової організації „УНРРА“, але заразом намагалися виконати своє зобов'язання і передати їх в руки большевиків. Виглядало, що большевики ціль свою таки досягнуть.

Та тут виступив в обороні скитальців греко-катол. Владика, Преосв. Іван Бучко. Боже Провидіння врятувало його самотнього з-поміж української католицької єрархії в Європі та провадило

дивними шляхами через Полудневу Америку і Злучені Держави Америки до Риму, де він став не лише покровителем і оборонцем українських емігрантів, але й амбасадором української справи у Вічному Місті.

Він інформує Святішого Отця про загрозливе положення скитальців та своїми заходами спричинює енергійну інтервенцію Апостольської Столиці у переможних держав в їх обороні. Архівні документи виявлять колись, наскільки інтервенція та вплинула на рішення аліантів зрезигнувати з насильної видачі решти скитальців большевикам та обмежитись тільки до добровільної репатріації. Так врятовано передовсім наддніпрянських скитальців, яких інакше були б зовсім певно видали большевикам. Теж врятування 10.000 членів української дивізії, що опинилась в Італії, та те, що вона переїхала до Англії — це виключна заслуга Преосвященого Бучка.

По відверненню небезпеки насильного вивозу стало нормуватися життя скитальців. У Німеччині, Австрії та Італії залишилося 300—400.000 тисяч українців, в тім більшість галичан, розкинених по численних таборах. Завдяки великій кількості інтелігенції створили вони по таборах — передовсім в американській окупаційній зоні, де їх було найбільше — свою самоуправу з Центральним Представництвом на чолі (ЦПУЕ), зорганізували народне, середнє й високе шкільництво, кооперацію, різні установи, видавництва та численну пресу. Кожний табір був своєрідним островом, що, не зважаючи на побут на чужині, жив своїм життям та плекав свої рідні традиції.

ЗОРГАНІЗУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ

Та **найперше почала діяти по таборах таки гр.-кат. Церква.** Апостольський Візитатор о. Вергун залишився в Берліні, звідки вивезли його большевики на Сибір. Заступником його став о. Микола Вояковський, що опинився в Баварії. Та в перших місяцях повоєнної ситуації, коли не йшли ані залізниці, ані пошта, годі було навязати потрібний йому контакт. То ж довелося спершу починати працю самим священникам, без наказу згори.

На еміграції опинилося **коло 300 греко-кат. священників-скитальців.** Вони осідали негайно по творених таборах, обслуговували та несли радуду й поміч вірним, що, загрожені вивозом, без надії на майбутнє, зневірені та нераз у розлуці, не знали, на яку ногу ступити.

Коли ж устabilізувалися відносини, почав діяти Апостольський Візитатор о. М. Вояковський. **В кожному таборі створено душпастирську станицю.** Школи мали своїх катехитів з академічними душпастирями включно. На кожную німецьку католицьку дієцезію був призначений **декан**, крім того в кожній окупаційній зоні (американській, англійській, французькій) були **протопресвітери.** Для богословів-скитальців зорганізовано **Духовну Семінарію в Гіршбергу в Баварії**, перенесену 1948 р. заходом Преосв.

Бучка до Кулемборгу в Голяндії. В кожнім майже таборі споряджено коштом вірних **молитовниці**, гарно уряджені, розмальовані не раз по-мистецьки нашими мистцями. Візитатура видала теж молитовники, підручники релігії для шкіл та іншу релігійну літературу.

В Австрії були підчинені наші священники архієпископові Відня, кардиналові Інніцерові, великому приятелеві українців. Він по-батьківськи ними опікувався, рятуючи їх ще за гітлерівських часів від роботи по фабриках та забезпечуючи їм приміщення й прожиток. В Італії спочивала духова опіка над скитальцями в руках Преосв. Кир Івана.

ЗАСЛУГИ ПРЕОСВ. ІВАНА БУЧКА

21. XI. 1946 р. призначила Апостольська Столиця Преосв. Бучка Апостольським Візитатором для українців в Зах. Європі. Годі мені тут представити, скільки праці вложив та які заслуги поклав для скитальців Преосв. Бучко. Зробить це майбутній історик. Я обмежуся тільки до схарактеризування головних напрямних його діяльності.

Я вже згадував про заходи Преосвященого Івана для врятування скитальців від видачі їх в руки большевиків. Негайно по закінченні війни засновує він в Римі **Допомоговий Комітет** для опіки над скитальцями в Італії та стає сам на його чолі. Треба признати, що скитальці в Італії були найкраще забезпечені та найскоріше виїхали на нові місця поселення. Одночасно робив Преосвящений невпинні заходи для розв'язки проблеми скитальців та уможливлення їм виїзду до інших країв. Він використовував усі свої широкі зв'язки, виготовив у цій справі **безліч меморіалів та виведнах інтервенцію Апостольської Столиці через нунциїв в урядах різних держав.** Безперечно, що ця праця причинилася великою мірою до поборення страху перед скитальцями в чужих державах та до згоди їх прийняти до своїх країв нових емігрантів.

Ставши Апостольським Візитатором, відвідує Преосвящений усі краї, де перебувають скитальці. Італія, Швайцарія, Франція, Англія, Бельгія, Голяндія, Німеччина, Австрія — оце ті краї, що їх обіздить щороку Владика, не залишаючи жадного українського скупчення, ні жадного табору, несучи людям Боже слово, а з ним розраду й потіху. Був він теж в Данії, Люксембургу та Еспанії, щоб і там відвідати нечисленних своїх вірних. **Всюди організує Владика церкви, забезпечуючи вірних у потрібну кількість священників**, та установає в краях, де більша кількість вірних (Німеччина, Франція, Бельгія, Англія) свої **Генеральні Вікаріяти.** Кожного року відбуває він два рази такі подорожі, зуживаючи на кожну пересічно три місяці. **Це одиникий українець, що користується дипломатичним паспортом**, відвідує уряди, інтервенює та конферує з чинниками, до яких не має доступу жодний інший українець, та таким способом стає посередньо й пролагатором

української справи. Повернувши з подорожі, опрацьовує зібраний у час візитацій матеріал і полагоджує обширну кореспонденцію. Коли зважити, що за п'ять літ вийшло з канцелярії Владики коло **шість тисяч листів**, то щойно тоді можна собі уявити ту величезну, переходячу людські сили працю, яку він виконує в ім'я любови Бога та свого народу.

ФІНАНСОВА ДОПОМОГА

Преосвящений Бучко не обмежувався тільки до релігійної обслуги своїх вірних. Виєднавши в Апостольській Столиці великі фонди, старався він заспокоювати і дочасні потреби вірних, допомагаючи щедро всім потребувачим. Тільки до 1948 р. **видав він на різні потреби скитальців чверть мільона доларів. До сьогодні сума та щонайменше подвоїлась, або потроїлась.** Фінансовою допомогою уможливив Преосвящений Іван започаткувати видання Католицької Акції в Мюнхені, саме тижневика „Християнський Голос“, що виходить від січня 1949 р. досі й має помітний вплив на формування опінії і світогляду української еміграції. Одночасно те саме видавництво започаткувало „Бібліотеку Християнського Голосу“ (досі видано дві книжки).

Зокрема треба відмітити ще велике зрозуміння Преосвященого для потреб української культури. Він щедро допомагав **Українському Вільному Університетові** в Мюнхені та нашим науковцям. Завдяки значній підмозі, виєднаній ним у Конгрегації для Східної Церкви для **Наукового Товариства імени Шевченка**, могло воно продовжувати на еміграції свою діяльність. Для того ж товариства закупив у Франції під Парижем більшу посілість з домом для приміщення наших учених. Він уможливив теж працю „Церковно-Археографічної Комісії“, коло якої згуртовалося багато визначних науковців, як греко-католиків, так і православних.

Піклувався теж Владика **високошкільною молоддю.** Великі суми давав він КОДУС-ові на стипендії для студіюючої високошкільної молоді в Німеччині, допомагав теж студентам в Італії. Його заходами повстав студентський дім у Лювені в Бельгії для приблизно 50 студентів, багато студентів могло завдяки йому вчитися в університетах Франції й Еспанії. Допомога Преосв. для **Католицького Студентського Товариства „Обнова“** уможливила йому теж започаткувати свої ідеологічні видання, згодом як додаток до „Христ. Голосу“.

Мушу тут зазначити, що Преосвящений Жир Іван в харитативній діяльності не робив різниць щодо віровизнання і з **його допомогою акції користали однаково греко-католики і православні.** Зокрема допомагав він багато наддніпрянським науковцям, а за придбані ним стипендії студіювала як у Німеччині, так і за кордоном теж значна кількість православних студентів. То ж коли „Українські Вісті“, орган української революційно-демократичної партії, коло якої гуртується частина наддніпрянських емі-

грантів, напав в однім числі некультурно на Преосвященого, проти цього нападу запротестував цілий ряд наддніпрянських науковців (д-р В. Щербаківський, д-р О. Оглоблин, В. Ващенко, д-р Б. Крупницький, д-р П. Курінний, В. Гришко, д-р О. Баранів, М. Глобенко, д-р Н. Полонська-Василенко) окремим письмом, поміщеним у всіх українських часописах.

Треба врешті ще додати, що зараз по створенню Апост. Візитатури zorganizувалася при ній Санітарно-Харитативна Служба (СХС) для опіки над хорими інвалідами і полоненими. Поклала вона величезні заслуги над покращанням долі цих нещасливих людей.

Так дала греко-католическа Церква скитальцям усе, що могла, щоб зберегти їх при вірі, християнській моралі та своїй народності. Бо хто бачив ці табори, в яких кілька літ сиділи безчинно скитальці, стиснені як оселедці, коли в одній кімнаті мешкало нероз'яснено кільканадцять осіб різної статі й віку, той розумів, які моральні небезпеки їм загрожували. Та в загальному українські скитальці вийшли переможно з усіх цих небезпек. Після осуду чужинців із скитальців різних національностей українці під моральним поглядом стояли на першому місці. Велика в цьому безперечно заслуга нашої Церкви.

ПЕРЕСЕЛЕНЧА АКЦІЯ

Вкінці мушу піднести тут ще поміч, яку дала скитальцям греко-католическа Церква в Канаді, а передовсім у Злучених Державах Америки. Вона не обмежувалась лише до висилки скитальцям харчів і одежі, але займалася теж спровадженням їх до своїх країв. **Більша частина нових українських імігрантів (коло 40.000) до Злучених Держав Америки завдячує свій приїзд „Українському Католицькому Допомоговому Комітетові для Скитальців“ під проводом Преосвященого Амвросія Сенишина в Стемфордї.** Комітет цей не робив теж різниці щодо віровизнання і виставляв свої ашуранси однаково греко-католикам, як і православним українцям.

УНІЯНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАШОЇ ЦЕРКВИ

Хочу згадати тут ще про одну сторінку діяльності нашої Церкви, звязаної тісно з митрополитом Шептицьким. Завдяки йому стала вона на службу найвищої ідеї, яка колинебудь захоплювала людство, а саме ідеї злуки Церков згідно зі словами Христа Спасителя: „Щоб було одно стадо й один пастир“.

Вже Папа Урбан VIII. висказав знаменні слова: „Через Вас, мої Українці (Rutheni), надіюсь на вернути Схід“. І дійсно, завдяки східному обрядові надається наша Церква найкраще для цього завдання.

Але вона мусіла цілі століття вести тяжку боротьбу за своє існування і не могла взятися відразу до реалізації накладеної на

неї Провидінням місії. Щойно за митрополита Шептицького могла вона приступити до праці на цьому полі.

Не легке було це завдання. Треба було передовсім усунути безліч непорозумінь, недовіря, а то й ненависти, що накопичилися впродовж століть та викопали --- здавалося --- непрохідну безодню між Західною і Східною Церквами. Всі ці упередження можна було усунути тільки дорогою взаємного пізнання обох сторін у дусі християнської любови. **В цій цілі зацікаровує митрополит західні католицькі кола справами Східної Церкви, а передовсім східним обрядом і східною літургією.** Він улаштовує численні паломництва до Святої Землі, Риму, до Відня на Евхаристійний Конгрес, та при цій нагоді показує велич і красу східного обряду. Поволі з'являються правдиві його ентузіясти, як брат саксонського короля о. Макс та Чин ОО. Венедиктинців. По західних католицьких семінаріях починають **студіювати Східний обряд**, служити східну св. Літургію. За почином митрополита відбувалися щороку в Велеграді на Моравії, центрі діяльності св. Кирила і Методія, та при гробі цього останнього, **унійні зїзди**, на яких визначні католицькі богослови в доповідях і дискусіях обговорювали співжиття обох Церков. В Німеччині, Швейцарії, Бельгії, Голляндії і Франції засновуються товариства з метою познайомити католицькі кола із незєдіненим Сходом. Це все підготовляло ґрунт до наближення обох сторін.

Митрополит Шептицький не обмежився тільки до цієї діяльності. Він навязав безпосередній **контакт із людьми в Росії**, що були невдоволені тодішнім православ'ям та бачили єдиний порятунок в злуці із католицькою Церквою.

Без уваги на невдоволення і спротив польських духовних кол., що вважали поляків за єдиних представників католицизму на Сході, перебирає митрополит за згодою Апостольської Столиці **провід унійної акції в свої руки**. Святий Юр стає головною кватирою діяльності в тому напрямку.

Передовсім звернув митрополит увагу на **білоруські землі**, де діяв св. Йосафат та де були сильні унійні традиції. Його відвідували білоруські діячі, а він сам виїздив потайки на Білорусь. Діяльність ця мала величезне значення для білорусинів, бо дала почин і до їх національного відродження. Білоруські унійні і національні діячі знаходили все захохоту і поміч не лише моральну, але і фінансову у митрополита. Не дивниця, що у білорусинів великий пієтизм до покійного митрополита заховався до сьогодні.

Але митрополит вмів знайти доступ навіть **до самого центру царського православ'я**. Він бував тайком у Москві, де навязав звязки з прихильними до католицтва колами, між іншим з деякими православними єпископами. Увійшов в контакт теж з російськими старовірами, що виявляли найбільше зрозуміння для унійних прямувань.

Подорожі такі митрополита на чужий папшорт по чужій державній території крили в собі для нього в тодішніх умовах

великі небезпеки. Кожної хвилини грозило викриття його, ув'язнення, а за тим дипломатична інтервенція царського уряду та кінець його духовної кар'єри. Коли ж митрополит зважувався на них, то це свідчило не лише про його відвагу і великий розмах, з яким брався до кожного діла, але і про велику його ревність та захоплення улюбленою своєю ідеєю злуки Церков.

Рішальним для діяльності митрополита було те, що Апостольський Престіл тайно признав його **адміністратором усіх кол. уніятських епархій, що належали до київської митрополії.** Це дало йому змогу святити священників та призначити навіть єксарха з осідком у Кам'янці Подільському.

Ця діяльність митрополита не могла залишитися в тайні перед російським урядом. Послаблення православ'я, основи російської державности, та невинне зростання українства в Австро-Угорщині, до чого митрополит теж великою мірою причинявся, було великою загрозою для Росії. Щоб послабити престиж греко-католицької Церкви, **намагався царський уряд поширювати через своїх агентів православ'я в Галичині та серед наших емігрантів у Злучених Державах і Канаді.** Це було теж одною з головних причин, що Росія вмішалася у першу світову війну, щоб зайняти Галичину і знищити загрозовий для неї центр мазепинства і греко-католицизму.

НА ЗАСЛАННЮ

Ясна справа, що по зайняттю Галичини російськими військами намагався царський уряд зліквідувати нашу Церкву. Зокрема митрополит опинився в великій небезпеці. На це звертали йому увагу люди, що знали від москвофілів, з якою ворожістю ставляться до нього рос. урядові правосл. кола. **Митрополит був свідомий того, що йому грозить.** Перед одним священиком заявив він, що його або повісять, або вивезуть і запроторять в тюрму. Та, не зважаючи на те, він залишився у Львові. Всі переконання й прохання, щоб виїхав до Відня перед приходом російських військ, а навіть намагання вивезти його силою, не довели до нічого.

Що більше, зараз по приході російських військ до Львова виголосив він в Успенській церкві проповідь, у якій закріпив присутніх, щоб залишилися вірними своїм релігійним і національним ідеалам. Очевидно, що була це остання його проповідь. У вересні 1914 р. ув'язнюють його і вивозять у глибину Росії, де він перебув у тюрмі аж до російської революції 1917 р.

Але й ув'язнений митрополит не припинив своєї діяльності. Користаючи з повноважень, даних йому Апостольським Престолом, висвятив він потайки в Києві, в дорозі на заслання, о. д-ра Йосипа Боцяна на луцького єпископа та призначив о. д-ра Дмитра Яремка острозьким єпископом. Підтримував теж з тюрми звязки з своїми прихильниками.

ПІДЧАС РЕВОЛЮЦІЇ

Щойно по революції відкрилася перед митрополитом можливість ширшої діяльності. Він вистарав у революційнім уряді **правне призначення для греко-католицької Церкви**, якого вона за царського уряду не мала. В конституції 1905 р. признав цей уряд тільки римо-католицьку Церкву, через що перейшло того ж року на Холмщині 200.000 колишніх уніятів до латинської Церкви, щоб тільки не мусіти залишитись православними.

Здобувши від уряду офіційне визнання греко-католицької Церкви в Росії, відбув митрополит у Петрограді **I-ий собор** цієї ж Церкви, в якому взяло участь коло десять висвячених ним ще перед війною священників (Фйодоров, Зярчанінов, Дейбнер, Сусальов, Верховській, Сімецькій, Априкосов, Колпинській і ін.). Водно-раз призначив для Росії ексарха в особі Фйодорова. Навязав теж тісніші звязки з російськими старовірами, які — а було їх коло десять мільонів — **заявили свою готовість перейти на католицизм**.

Взагалі перед греко-католичеською Церквою відкрилися в Росії широкі можливості. В Петрограді прийшов до митрополита останній прокурор „Святішого Синоду“ Карташов і сказав: „Приходжу погратулювати Вам великої будуччини Вашої Церкви в Росії“. Теж письменник і представник правих кіл, Восторгов, сказав до нього: „Ми розуміємо тепер, що Церква не може бути лише національною. Ніхто не має такого авторитету, як Рим. Наші очі звернені на Рим“. Ті слова сказав представник найбільших ворогів католицизму, що вважали православ'я за головну основу російської державности!

Теж і в Росії мав митрополит труднощі з польської сторони. А саме польські католицькі єпископи не хотіли дозволити йому очолювати унійну працю, вважаючи, що тільки вони є до неї управнені. Та на щастя по вивезенню митрополита на заслання віднайшла російська влада замутований у стіні архів митрополита й відставила його до Петрограду. По війні знайшовся він завдяки одному українцеві в російській Академії Наук. Митрополитові вдалося видістати з нього документ, яким Апостольська Столиця уповажнювала його вести унійну акцію в Росії та давала йому всякі потрібні до цього повновласті. Побачивши документ, мусіли єпископи погодитись із немилим їм фактом.

Для Наддніпрянської України призначив митрополит своїм **Генеральним Вікарієм** вивезеного теж царським урядом враз із багатьма іншими священниками великого українського патріота і діяча о. Михайла Цегельського. Його заходами збудовано у Києві при Павлівській вулиці, на площі, дарованій міською управою, греко-католицьку церкву в гуцульським стилі. З проповідниці цієї церкви пролунало вперше від довгих-довгих літ на Наддніпрянщині українське слово. Вона була все переповнена вірними. Створено греко-католицькі парохії по більших наддніпрянських містах, як Камянець Подільський, Вінниця, Катерино-

слав, Одеса, Полтава, Харків. Греко-католицька Церква, що має український національний характер, втішалася на Наддніпрянщині великою симпатією. Говорено про покликання митрополита Шептицького до Києва на становище патріярха Української Церкви, злученої з Апостольською Столицею.

Думала про те теж тодішня наддніпрянська влада. Д-р Лонгин Цегельський, що був за Директорії товаришем міністра закордонних справ у кабінеті Володимира Чехівського, оповідає в статті п. заг. „Український патріярх“ про таку свою розмову з головою Директорії Володимиром Винниченком: „Що Ви сказали б на це — запитав раз Винниченко д-ра Цегельського — якщо б ми Вам забрали Шептицького до Києва на митрополита-патріярха всієї України?“ Коли д-р Цегельський відповів, що митр. Шептицький не піде на православного патріярха, сказав Винниченко: „На якого там православного? Очевидно, що на уніятського. Православ'я скасуєм. Це ж воно нас завело під царя східного православного та провадило обмосковлення України. Ваша унія добра для відрізнення і від Польщі і від Москви. Унія з природи стає українцем. Скличемо синод єпископів, архімандритів і світських представників України й „порадимо“ їм прийняти унію, а Шептицького поставимо на чолі. Ще й поговоримо з Римом дипломатично, щоб його зроблено патріярхом України. Ми про це вже говорили між собою. Це серйозний плян! Відгородимо Україну муром унії від Москви раз на все“.

Були чутки, що теж другий голова Директорії, Симон Петлюра, провадив у Варшаві переговори з папським нунцієм, пізнішим Папою Пієм XI., у справі налагодження релігійних відносин на Україні.

На жаль, усе це знищили большевики. Вони зліквідували жорстоко греко-католицьку Церкву в Україні і в Росії. 1945 року зробили це саме з нашою Церквою в Галичині, а опісля на Карпатській Україні і Словаччині (Пряшівщині). Якраз ця лють, з якою нищили як царський уряд, так і большевики греко-католицьку Церкву, вказує найкраще, що для Москви найнебезпечнішою є саме ця Церква, як забороло не лише правдивої віри, незалежної від світських чинників, але й української традиції, українського духа та української свідомости. Для кожного неупередженого мусить бути ясным, що греко-католицька Церква — це найсильніша твердиня в боротьбі проти московського наїздника.

Та на унійну працю нашої Церкви можна дивитись ще й з іншого боку, не тільки з релігійного, але й національного. Нема сумніву, що нею інтересувалися широкі католицькі кола в Європі. Ясна справа, що мусіли вони також зацікавитися нашим народом, що стояв у самім центрі унійної акції. Таким чином запізнавалися вони і з національними прямунаннями нашого народу. Можна певно сказати, що митрополит Шептицький зробив для запізнання міжнародного світу з українською справою куди більше, як уся наша політична пропаганда. Він умів повязати

тісно релігійну справу з національною й вивести наш нарід із забуття на широкі шляхи реалізації всесвітніх ідей, доказуючи цим потребу й konieczність політично незалежного існування українського народу. І дивуватися треба, як тяжко зрозуміти це деяким українським колам, як нищать вони капітал, здобутий тяжкою працею цілого життя одного з найбільших українських мужів та як у своїй несвідомості роблять усе, щоб наложену Божим Провидінням на наш нарід місію перебрали в свої руки поляки, а то й москалі . . .

III.

Харитативна діяльність Церкви

Важним відтинком діяльності Церкви є опіка над вдовами, сиротами, хворими, немічними та вбогими. Є це реалізація одної з найважливіших Христових заповідей, заповіді любови ближнього. Вже апостоли присвячували цій діяльній багату уваги, даючи цим напрямні для майбутньої діяльності Церкви. Наша Церква не занедбала теж харитативної праці. Правда, безліч потреб та брак фінансових засобів не дозволили створити стільки різnorodних інституцій, скільки вимагала б потреба. Та все ж таки були і в нас великі досягнення на тому полі, передусім у Львові.

І так, заснував митрополит Шептицький своїми фондами на Городецьким передмістю Львова, напроти церкви св. Юра, **„Народну Лічницю“**. Була це спершу амбулаторія, де вбогі без різниці національності одержували від українських лікарів безплатну лікарську пораду, поміч, а нераз і даром ліки. Десятки тисяч, що не могли б інакше лікуватися, перейшли через цю лікарню, благословлячи її фундатора.

Згодом розвинулася „Народна Лічниця“ у великий, модерний, прекрасно вивінований шпиталь імени Митр. Шептицького. Був це одинокий український шпиталь у Галичині, з українськими лікарями й сестрами, де мали відбувати практичну науку студенти лікарського відділу майбутнього українського університету. В час пацифікації 1930 р., коли жажливо помасакрованих польським військом наших людей не хотів прийняти жаден польський шпиталь, „Нар. Лічниця“ була для них одиноким прибіжищем.

„Товариству Опіки над Молоддю“ подарував митрополит велику каменицю враз з урядженням і лікарським вивінуванням на Янівським передмістю. Так повсталася **„Порадня Матерів“**, де вбогі матері із своїми дітьми діставали безплатну пораду від українських лікарів, а то й приміщення на час злогів. Ця харитативна інституція була так, як і „Народна Лічниця“, великим благословенням для убогих Львова, робітників, слуг, безробітних. Вони втерли слезу з неодоного лица, неодоного врятували від смерти, від розлуки, та привернули назад до Бога й свого народу. Заснував теж митрополит для недужих на легені санаторію українських медиків у Підлютім.

ОПІКА НАД СЛУЖНИЦЯМИ

Найбільш занедбаними і виставленими на всілякі небезпеки були у Львові **українські служниці**. Нужда гнала їх до великого, незнаного їм міста, де їх, опущених і безпорадних, жахливо використовувано. Багато з них покидало під примусом свою віру і національність, багато сходили на манівці і пропадали в великоміському багні.

Заопікувався ними львівський катехит **о. Євген Гузар**. Він став вишукувати їх по Львові, збирав на Богослужби, служив їм радою і поміччю. Бог один знає, скільки витратив він для них часу і гроша. Згодом повстало окреме **товариство опіки над служницями „Будучність“**.

Найбільше займався тим товариством по смерті о. Гузара колишній **канадійський єпископ Будка**.

Митрополит дарував товариству каменіцу, в якій дівчата сходилися у вільних від праці хвилинах, відбували проби хору, давали концерти. В своїй домівці мали вони окремі кімнати, де дівчата, що втратили працю, або свіжо прибули до міста, могли перебути, поки піднайшли собі зайняття. Організація ця врятувала багато дівчат від морального упадку і денационалізації.

В **Перемишлі** зорганізував опіку над служницями **тодішній перемиський крилошанин, — теперішній Преосв. Кир Константин Богачевський**.

Харитативні інституції були теж **по інших більших містах**. Цєю акцією, а зокрема опікою над хворими, займалися по парохіях окремі секції при релігійних товариствах. Опікувалися теж священники своїми вірними та помагали їм в їх потребах. Сам митрополит **видавав місячно понад 10 тисяч золотих для найбідніших** потребуючих, які зголошувалися невпинно до нього.

СИРОТИНЦІ

По першій світовій війні, що принесла стільки спустошення в Галичині, залишилися тисячі бездомних сиріт. Зруйноване війною населення не могло ними зайнятися. Правда, люди склали кілька сот тисяч австрійських корон на цю ціль, але це була капля в морі того, що було треба. Сиротами зайнялася Церква. Митрополит заложив **цілий ряд сиротинців**, які віддав в опіку Сестрам Василіянкам і Отцям Студитам. На вивінування сиротинців і вдержання сиріт зложив митрополит із доходів митрополії і своїх власних **понад чотири мільйони корон**, себто мільон доларів. Коли й цих грошей не вистачило, іздив митрополит по Західній Європі, Зєдинених Державах Америки й по Канаді та **збирав особисто датки** на ту ціль. Причинявся до утримання сиріт також і наряд збірками харчів. Управлінням сиротинцями дбайливо займався довгий час і **о. Василь Лициняк**. Так врятувала Церква та вивела в люди тисячі дітей, що йнакше були б пропали для народу.

Існували сиротинці теж по інших епархіях, які провадили наші жіночі монаші чини. У станиславівській епархії закладав сиротинці й доми для старців **єпископ Хомишин**. Між іншими великий сиротинець був у Станиславові. В перемиській епархії опікувалася сиротинцями спеціальна **Секція організації священників „Епархіяльна Поміч“** під наглядом **єпископа Коциловського**. Прекрасний і великий сиротинець збудував у Пряшеві на Закарпатті **єпископ Гойдич** та для опіки над ними спровадив Сестер Служебниць зі Львова. Організував і втримував здебільша **своїм коштом** сиротинці й заведення для глухонімих пізніший президент Карпатської України **о. Августин Волошин**. Сироти були теж повсякчасно журую наших Владик за Океаном. В Зєдинених Державах є два сиротинці і два доми для старців під управою наших жіночих монаших чинів. В Канаді ведуть Сестри Служебниці три сиротинці, два доми для старців і два шпиталі.

ІНШІ ДОБРОДІЙНІ АКЦІЇ

Церква організувала або спомагала також і інші харитативні акції. Вона дала повну підтримку **„Українському Горожанському Комітетові“**, величезній організації, що повстала у Львові по програній війні з Польщею. Вона опікувалася **десятками тисяч полонених, інтернованих та увязнених** польською владою, робітниками й урядовцями, прогнаними зі служби, опісля **емігрантами** з Наддніпрянської України. На церкві спіралася **збірка на голодуючих** 1921 р. на Наддніпрянській Україні. В 30-их роках ХХ. ст. зайнялася Церква **потерпілими від повені**, що залляла ціле Підкарпаття. Сам митрополит закупив тоді за пів мільйона польських золотих харчів, одягу й ліків та особисто обїздив потерпілі терени й рятував бездомних, що втратили ввесь свій добуток. **Жертва митрополита була тоді більша, як уся поміч польського уряду**. Тяжко вчислити всі харитативні діла нашої Церкви, сповнені в ім'я Христа і любови ближнього.

IV.

Політична діяльність духовенства

ПРОВІДНА ВЕРСТВА

З браку інших вищих верств мусіло греко-католицьке духовенство перебрати **провід нашого народу в Австро-Угорщині та оборону його національних інтересів перед урядом.** Був це час (кінець 18-го і початок 19-го століття) найбільшого упадку української політичної думки. Довголітня московська, а ще довша польська неволя всіли засимілювати політично і культурно інтелігентні верстви народу. Вони були під повним впливом московської і польської культури, говорили московською або польською мовою. Зокрема галицьке духовенство говорило також здебільша польською мовою та виголошувало навіть проповіді по польськи. Та в нім жевріло ще виразне почуття окремішности від польського народу.

Мушу тут піднести, що величезна більшість тодішніх галицьких священиків, ці всі Авдиковські, Ангеловичі, Бачинські, Барвінські, Білецькі, Білінкевичі, Білінські, Боберські, Бобикевичі, Богачевські, Бурачинські, Вербицькі, Височанські, Витвицькі, Волянські, Войнаровські, Войтовичі, Вояковські, Гарасевичі, Головацькі, Горбачевські, Даниловичі, Дзеровичі, Добрянські, Заклинські, Залозецькі, Зарицькі, Зубрицькі, Ільницькі, Капустинські, Крип'якевичі, Куземські, Курмановичі, Лаврівські, Лагодинські, Левинські, Левицькі, Литвиновичі, Лозинські, Лопатинські, Лужницькі, Малиновські, Матковські, Могильницькі, Нижанковські, Огоновські, Окуневські, Олесницькі, Охримовичі, Пеленські, Петрушевичі, Подолинські, Полянські, Раковські, Роздольські, Сембратовичі, Скоморовські, Снігурські, Ступницькі, Устияновичі, Цегельські, Чапельські, Чеховичі, Шанковські, Шашкевичі, Шептицькі, Шухевичі, Яворські й імже ність числа, **були здебільша нащадками старих боярських або шляхетських, а мабуть і княжих родів,** що, рятуючись перед повним знищенням з боку польського уряду, посвятилися духовному званню.

В родах цих священичий уряд переходив усе з батьків на синів. Так витворилася досить замкнена верства, в якій плекалися українські традиції. У галицького духовенства було все живе почуття кривди, заподіяної їм польським народом, національна гордість і згірдливе ставлення до поляків та почуття

права до проводу над своїм народом. Це все уможливило йому ступити, хоч поволі, на правильний шлях національного відродження.

Я вже згадував, як митрополит Лев Шептицький став на становищі **відрубности галицьких і наддніпрянських українців від поляків і москалів**. Він вів у тому напрямі пропаганду на австрійським цісарським дворі та домагався від уряду помочі в національній еманципації австрійських українців.

В 20-их роках 19-го століття маємо свіжі прояви почуття окремішности нашого народу. 1821 р. видав митрополит Левицький **пастирський лист українською мовою**, який львівська цензура заборонила друкувати. Проти тої заборони написав крилошанин о. Іван Могильницький на доручення митрополита рекурс. Є це **перша в Галичині наукова розвідка** про українську мову, в якій автор доказує історично і філологічно її самостійність та відрубність від мови польської і московської. Була вона друкowana два рази в польським перекладі 1829 і 1848 р. під заг.: „Розправа о ензику рускім“. Такі самі думки про українську мову висказував другий крилошанин, о. Іван Лаврівський, у своїм листуванні з різними словянськими вченими та о. Осип Левицький у своїй **граматиці української мови**.

ПРОБУДИТЕЛЬ ГАЛИЧИНИ

В 30-их роках починає свою діяльність **о. Маркіян Шашкевич**. Завдяки збігові обставин мав він як молодий студент кілька літ доступ до львівських бібліотек: до Університетської, Ставропігійського Інституту й Оссолінеум. Розчитуючись у старих книгах і рукописах пізнав Шашкевич добре історію свого народу та його стару й нову літературу (Котляревський, Метлинський, Гребінка, Квітка, Стороженко). Зазнайомився теж із словянськими — передусім польською — і німецькою літературами, що проповідували ідею боротьби за національну незалежність своїх народів. Були йому знані добре словянознавчі твори Ганки, Шафарика, Дубровського, збірники народніх пісень словянських народів, а врешті збірник українських народніх пісень Максимовича й українська граматика Павловського.

Під впливом любови до свого народу й його традицій та західно-європейських ідеологій формується світогляд молодого Шашкевича. Він стає переконаним українцем, свідомим єдності українського народу на цілій його етнографічній території. Шашкевич перекладає „Слово о полку Ігореві“, пише розвідку про Богдана Хмельницького та цю єдність у своїх творах не раз підкреслює:

Заспіваю
Про давні літа,
Про давні часи,
Як слава гула

Світом довкруги.
Про руських батьків,
Боярів, князів,
Про гетьманів, козаків.

Повний ентузіазму до праці над піднесенням з упадку свого народу, гуртує він коло себе цілий ряд здібної молоді, що відіграла пізніше визначну роль в відродженню Галичини. До них він кличе:

Дайте руки, юні други —	Ум охота най засяде!
Серце к сердцю най припаде.	Гонім з Руси мряки тьмаві!
Най щезають тяжкі туги,	Разом к світу, други жваві!

Шашкевич пише свої твори чисто народною мовою, відкидає церковно-словянщину і кирилицю, а приймає гражданку й фонетичний правопис. Він зриває з дотеперішньою традицією та започатковує виголошування проповідей по-українськи.

Руська мати нас родила,	Чому ж мова ей не мила?
Руська мати нас повила,	Чом ся нев встидати маєм?
Руська мати нас любила;	Чом чужую полюбаєм? —

кликав о. Маркіян до галичан.

Виразною політично-національною свідомістю та соборницькою ідеологією **перевищує він безперечно тодішніх наддніпрянських письменників**. Шашкевич стає ідеологом новочасного українства та започатковує українське національне відродження в Галичині. Видана ним 1837 року „Русалка Дністрова“ стала епохальною подією в історії галицької вітки українського народу.

Правда, як кожна нова ідея, так теж ідеї Шашкевича не знайшли відразу зрозуміння у всіх. М. Шашкевича та його товаришів („Руська Трійця“) переслідують. Не дозволяють видати зладжених ними збірників не так може через Шашкевичеві ідеї, як радніше через відкинення ними церковно-словянщини та кирилиці. В злиднях вмирає о. Шашкевич на 32-ому році життя, не розвинувши як слід свого таланту. Та ідеї його не вмерли. Поволі знаходять вони зрозуміння в щораз то ширших колах. Усі національні почини в Галичині виводяться від його „Русалки Дністрової“. А п'ятдесят років пізніше (1893 р.) віздить о. Шашкевич як переможець до Львова. Десятки тисяч людей взяло участь в перенесенню його тлінних останків з Новосілок Ліських, Камінецького повіту, до столиці краю. **Сам митрополит Сембратович на чолі пів тисячки духовенства провадив тріумфальний похід із залізничої стації через цілий Львів на Личаківське кладовище. Було це офіційне признание українським народом Галичини о. Шашкевича своїм духовим провідником.**

„ГОЛОВНА РУСЬКА РАДА“

Надходить „весна народів“ — 1848 р. Революційні рухи стрясають цілою Європою. Народи Австрії готувались гарячково до боротьби за свої права. Зокрема поляки намагались створити незалежну Польщу, до якої мали б належати й українські землі, що входили колись у її склад.

В таких умовах не могли мовчати й галицькі українці. Грунт до їхньої політичної діяльності був уже підготований діяльністю о. Шашкевича та його товаришів. У Львові повстає „Головна Руська Рада“ з Окружними Радами в краю 2. V. 1848 р. На чолі її стає єпископ Григорій Яхимович та львівський крилошанин о. Михайло Куземський. Провід в Окружних Радах перебирають теж священники. Органом „Головної Ради“ стає перший часопис українською мовою на всіх українських землях „Зоря Галицька“. Співробітниками її були між іншими о. Антін Петрушевич, о. Антін Могильницький, о. Григорій Шашкевич, о. Йосип Лозинський, о. Йосип Левицький, о. Рудольф Мох, о. Іван Озаркевич. Рада творить завязок українського війська, „Руську Гвардію“, а потім баталіон стрільців. Головна Рада перебирає керму українського народу в Галичині. Що більше, щоб виступи українців в Австрії були одноцілі, запрошує вона на свої наради представників буковинських та угорських українців. Факт цей не повторився вже більше ніколи. Був він доказом великої зрілості тодішніх наших провідників.

„Головна Руська Рада“ стала у своїй діяльності на становищі повної самостійності українського народу та єдності австрійських і російських українців. І не дивниця, бо ж голова Ради, єпископ Яхимович, у своїм меморіалі, внесеним до австрійського уряду ще 1846 р., звертав увагу на цю самостійність і єдність народу та вказував на можливість використати цей факт у закордонній політиці, якщо уряд дасть змогу галицьким українцям культурно й національно розвиватися.

У своїй програмовій відозві „Головна Руська Рада“ заявила: „Ми, галицькі Русини (Українці), належимо до великого руського (українського) народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільонів виносить, з котрого півтретя мільона галицьку зємлю замешкує. Той народ був колись самодіяльний, рівнявся в славі найможнішим народам Європи, мав свою письменну мову, свої власні устава, своїх власних князів, одним словом, був у добрім буттю, заможним і сильним“.

Те саме заявила Головна Рада у предложеному австрійському урядові меморіалі, домагаючись від нього права вільно розвиватися під національним поглядом: „Ми, частина 15-мільонового руського народу, що заселює полудневу Росію, полуднево-східню Польщу, Галичину й північну Угорщину, відмінного мовою, письмом, звичаями, обичаями й церковним обрядом від поляків“ ітд.

Через революцію у Відні подається до димісії реакційний уряд кн. Меттерніха, а цісар проголошує конституцію, касує панщину та розписує вибори до австрійського парламента. Українці висилають туди 39 послів. Провід над цією першою українською парламентарною репрезентацією перебирає єпископ Яхимович, а до найвизначніших її представників належить брат Маркіяна — о. Григорій Шашкевич.

„Головна Руська Рада“ та парламентарна репрезентація виставили домагання створити з українських земель Австрії окре-

мий коронний край з українською адміністрацією та українським соймом. Висунення цього домагання було наважанням до традицій гал.-волинської державности, а разом доказувало велику національну свідомість тодішніх наших політичних керівників. Поза цей постулат українські політики в Австрії ніколи не вийшли. Вдалося його частинно зреалізувати щойно в 1918 р., коли то представники Української Центральної Ради добилися тайного додатку до берестейського мирного договору з центральними державами, на основі якого Австро-Угорщина зобов'язалася до кінця серпня 1918 р. створити із Східної Галичини і Північної Буковини окремих коронний край в Австрії. Та австро-угорський уряд договору цього не дотримав і зобов'язання свого аж до розпаду своєї держави не виконав.

Щоб здійснити свій постулат, розвивала „Головна Рада“ діяльну діяльність. Вона вислала меморіяли до уряду і парламенту, депутації до цісаря, внесла до парламенту петицію з **15.000 підписів**, посли в парламенті виголошували промови. Здавалося, що змагання ці будуть мати успіх. Цісар підписав уже відповідне розпорядження, але поляки в останній хвилині не допустили до його проголошення.

„СОБОР РУСЬКИХ УЧЕНИХ“

В 1848 р. відбувся теж у Львові „Собор (зїзд) Руських Учених“, що до нього дав почин товариш Шашкевича, **о. Микола Устїянович**. Проводив зїздом **о. Михайло Куземський**. Із стоїльканоїадцять учасників зїзду, **80—90% були священники**. Метою зїзду було обміркувати способи й методи праці над розвитком українського народу. Зїзд мав політичну заїраску, боїх мусїв вирішити засадничї питання, як українському народові ставитись до його сусїдїв — поляків і москвинїв. Отїже не дивниця, що аж війсьїко мусїло охоронювати його перед польсьїкими шовїністами.

Зїзд став на становищі **самостїйности й соборности українського народу**. Вирїшив розвивати на національній основї свою народність, мову й літературу. Відкинув церковно-словянсьїку мову та заявився за народною мовою в літературї. Відкинув теїх кирилицю в письмі і прийняв граїданку та еїмологїчний правопис, зблизений до правопису їадднїпрянського ученого Михайла Максимовича („максимовичївка“); прийняв теїх цїлий ряд постанов щодо праїци на освїтнїм та господарсьїким полях.

ПЕРШИЙ СОБОРНИК І САМОСТІЙНИК

Треба ще тут піднести, що в 1848 році вийшов з кїл духовенства палкий рїчник **незалежности соборної України**. Був ним **о. Василь Подолинський** (1815-76), що написав 1848 „Голос перестороги“, в яїкїм відкинув рїшуче польсьїку, москосьїку й австрїйсьїку орієнтацію та заявився за створенням незалежної України.

„Ми є русини (українці) — писав він — і віримо міцно в скорше чи пізніше воскресення України“. Таким чином галицький священник глухого, гірського села випередив на п'ятдесят, а то й більше літ „Україну Ірреденту“ Юліяна Бачинського, „Самостійну Україну“ Миколи Міхновського та „Русь-Україну і Московщину“ Лонгіна Цегельського. Праця о. Подолинського не могла бути в тодішніх умовах друкована, але вона ходила певно з рук до рук у відписах та причинилася до кристалізації національної свідомості галицького духовенства.

КРАЄВИЙ ГАЛИЦЬКИЙ СОЙМ

Одначе ці гарні почини національного відродження під проводом духовенства звяли політичні події, що наступили по здушенні революції в Австрії. Український провід не зміг добитися поділу Галичини.

На основі конституції з 1861 р. створено краєві сойми, до яких належало краєве законодавство. При перших виборах до цього сойму вибрали українці 49 послів, з них майже половину священників, які теж перебрали провід соймової репрезентації. Та вона була в меншості, бо всіх послів з цілої Галичини (західної і східної) було 150. Польська більшість стала ухвалювати ряд законів, яких метою було закріплення польського панування в Галичині. Усі заходи українського представництва нічого не помагали. Поляки в більшості стали на становищі засади, проголошеної в соймі послом Борковським: „Нема Русі, ест тилько Польска і Москва“.

ЗМІНА ПОЛЬСЬКОЇ ПОЛІТИКИ Й УКРАЇНЦІ

Саме тоді змінили галицькі поляки свою політичну орієнтацію. По невдачі польського повстання в 1863 р. покинули вони покищо думку про боротьбу за незалежність Польщі, а постановили перетворити Галичину в польську провінцію Австрії. В тій цілі вислала польська шляхта, не зважаючи на протест українського представництва, соймову делегацію до цисаря, яка за віддання в польські руки влади в Галичині заявили свою повну лояльність до нього словами: „При Тобі, Найясніший Пане, стоїмо і стояти хочемо“.

За ціну цієї лояльності погодився цисар на польське верховодство в Галичині. Тим більше, що почалися вже у висліді діяльності російських агентів прояви москвофільства серед українців, про що пильно доносили поляки до Відня, представляючи небезпеку, яка грозить монархії з боку „непевних“ українців. Не поміг нічого меморіал-протест, внесений в тій справі до цисаря 1868 р. митрополитом Литвиновичем. Зрештою державний лад в Австро-Угорщині зорганізувався на феодалних основах, а що українці не мали своєї шляхти і багатих земних посідачів, тож переважили польські впливи.

СПРАВА ЛАТИНСЬКОЇ АЗБУКИ

Не можу поминути теж становища гр.-кат. духовенства до намагань поляків ввести до українського письменства латинську азбуку. Намагання це почалося вже з початком 19-го століття, а мета його була чисто політична — скоріше сполонізувати український нарід. Правда, були й між українцями першої половини 19-го ст. деякі прихильники латинської азбуки, що не звикли ще були до гражданки, а відкидали рішуче кирилицю. Очоловав їх о. Осип Лозинський, що в окремих статтях заявлявся за впровадженням до письменства латинки та друкував нею свої твори. Але у своїх намаганнях виходили вони з зовсім іншого становища, як поляки, а саме більшої користі з латинки для українського народу.

Та 1856 р. постановив тодішній галицький губернатор граф Агенор Голуховський накинати силою українцям латинську азбуку. За його підшептами доручив уряд міністеріяльному урядовцеві, чехові Іречкові, зладити проект латинського правопису та скликав окрему комісію, що мала полагодити ту справу. Але всі українські члени комісії заявили рішуче проти нового правопису. Заявився проти нього навіть дотеперішній прихильник латинки, о. Лозинський, а крилошанин о. Куземський виступив з комісії і в окремім меморіалі запротестував проти вмішування уряду в такі справи. У висліді такого однодушного спротиву уряд залишив свої намагання і вже більше не порушував тієї справи.

Щоб відплатитися українцям за свою невдачу, постарався Голуховський про розпорядження уряду, щоб усі шкільні підручники друкувати кирилицею, а урядові розпорядки й акти кирилицею і латинкою. Та у відповідь на меморіал до цісаря, внесений в тій справі митрополитом Яхимовичем, уряд усунув 1861 року і цю аномалію. З того часу запанувала в галицькім українськім письменстві вже неподільно гражданка.

МОСКВОФІЛЬСТВО І ЦЕРКОВНО-СЛОВ'ЯНСЬКА МОВА

В 50-тих роках появилася нова небезпека для українства в Галичині, москвофільство. Під його впливом почали деякі священники уживати в проповідях і в навчанню релігії по школах знову церковно-слов'янської мови. Проти цього виступив 1859 р. рішуче окремим розпорядженням тодішній адміністратор митрополії і пізніший митрополит (1863—69), єпископ Спиридон Литвинович. Розпорядження це так добре ілюструє становище нашої ерархії до цього важливого питання, що наведу його майже в цілості:

„Зроблено сумне спостереження, — пише єпископ, — що в останніх роках повстало в українській літературі намагання увести в неї мало зрозуміле наріччя. Це намагання проявилось не тільки в пресі, що тепер хилиться до швидкого упадку, але й численні проповідники та катехити уживають у своїх проповідях і шкільній науці церковно-слов'янських форм, погорджуючи на-

роднім говором, при чім ідуть за мильним розумінням відношення літургійної мови до народної декількома непрактичними молодими письменниками. **Таке намагання не тільки здержує розвиток піддержуваної правительством української літератури, але шкодить також навчанню народу в церкві і школі. Митрополичий Ординаріят мусить виступити проти такого надужиття й доручити підлеглим йому органам придержуватися строго українських форм. Успіх української народної літератури лежить в інтересі не лише самої людности, але й держави, й церкви.** Було б шкідливою політикою бажання опирати українську літературу на мові, далекій від духового життя нашого народу. Церковно-словянська мова належить безперечно до мертвих; піднесена насильно до ролі української літературної мови й накинена народові на духовий чинник, задержала б усякий його духовий розвиток і, піддаючись неминучому розкладові під впливом народних говорів, мусіла б або уступити, або, піддержувана насильно письменниками, довела б до витворення продукту, що вже повстав на тій самій дорозі: до московського наріччя. Такий вислід в українців, проинятих уже свідомістю окремої національної індивідуальности, **рівнявся б їх самогубству.** З тої причини Митрополичий Ординаріят наказує гостро всім священникам і катехитам **уживати у проповідях, промовах до народу та при науці релігії лише української народної мови й уважати на те, щоб у школах, підчинених церковній власті, відбувалася наука на чистій народній мові . . .**“

Таке саме становище в цій справі займав митрополит Сильвестер Сембратович, що дозволив зараз по вступленню на престіл видати друкований фонетикою молитовник в народній мові. Своє становище до москвофілів означив він словами: „Хто не з нами, для того місця між нами нема“.

Через політ. невдачі запанувала зневіра у власні сили серед народу. Число послів до союму і парламенту щораз то зменшується, не маючи піддержки в темних селянських і міщанських масах. Уряднича інтелігенція польщилася — а в значній кількості духовенства утверджується переконання, що від повної полонізації може врятувати галицьких українців тільки Росія.

НОВЕ ПОКОЛІННЯ

Але такий стан був тільки переходовий. Виростає нове покоління, виховане на Маркіянових ідеалах, зміцнене ще поезією Шевченка. Воно приступає до праці над народом. Австрійська конституція забезпечувала рівні права всім народам монархії. Поляки заперечували їх нашому народові, тож треба було вести за них невпинну боротьбу. Успіх боротьби залежав від свідомости й організованости народних мас. Тим то молоде покоління почало розбудовувати національне життя на всіх його ділянках. Відповідно до поступу цієї праці міцніла свідомість народу, який починав щораз більше піддержувати своїх провідників. Число

українських послів у галицьким соймі і віденським парламенті щораз то збільшалося, а їхня боротьба набирала все більшої сили й розмаху. Вона здобувала успіх за успіхом і врешті український народ, сформований у модерну націю, став поважним чинником в австрійській державі. Поволі зчезає москвофільство, бо зневірені патріоти набирають віри у власні сили та вертаються до українства. Залишилося тільки невелике число ідейних москвофілів та декілька платних світських московських агентів.

МОЛОДЕ ПОКОЛІННЯ І ДУХОВЕНСТВО

З появою молодого покоління передає духовенство політичний провід у великій частині у світські руки. Переходить він спершу до „професорів“, а з початком 20-го століття до „адвокатів“. Та не треба думати, що духовенство залишило зовсім політичну діяльність. І так колишні члени „Головної Руської Ради“ о. Степан Качала і о. Йосип Заячківський дали почин до заснування 1885 р. першої української політичної організації „Народна Рада“, предтечі національно-демократичної партії. Жадної політичної акції, як переведення виборів до повітових рад, сойму чи парламенту, агітації за виборчою реформою, боротьби за українську мову в суді та адміністрації тощо, не можна було собі подумати без участі духовенства. Вся праця щодо освідомлення виборців спочивала здебільша на священниках. Не легка це була справа переконати спершу мало просвічених виборців, що вони повинні віддати голос на свого кандидата. Тим більше, що польськими кандидатами були звичайно дідичі, які за відданий на себе голос добре платили, а це при знаній галицькій нужді було великою спокусою для виборців. Про великі труднощі, які мали священники з виборцями, згадують у своїх новелях Мартович („Квіт на п'ятку“) і Маковей. Правда, були виломи із спільного національного фронту теж по стороні священників, але це були винятки, які всюди трапляються.

Не треба теж забувати, що більшість тих професорів (Олександр Огоновський, Олександр Барвінський, Наталь Вахнянин) і адвокатів (Євген Олесницький, Кость Левицький, Євген Петрушевич, Антін Горбачевський, Теофіль Окуневський, Євген Левицький, Володимир Охримович, Сидір Голубович, Володимир Сінгалевич, Льонгин Цегельський й інші), що кермували українською політикою, були синами священників, від яких набиралися любови до свого народу та діставали перші лекції праці на народній ниві.

ВИЗНАЧНІ ПАРЛЯМЕНТАРИСТИ

Духовенство відало цілий ряд визначних парламентаристів — послів до сойму й австрійського парламенту, як о. Степан Качала (1815-1888), о. Іван Озаркевич (1826-1903, батько письменниці Наталії Кобринської, що впродовж останніх 25 літ минулого

століття був, нераз самотнім, представником незалежної української політики в соймі і парламенті та провадив до кривавих баденівських виборів знану кількасотчленну депутацію до цісаря), о. Данило Танячків (1842-1906), о. Тит Войнаровський (1856-1928), о. Йосип Фоліс (1862-1917, батько голови Союзу Українок Америки Ол. Лотоцької), о. Степан Онишків (1861-1947), о. Теодор Богачевський, о. Остап Нижанковський, о. Іван Яворський. Згадує тільки найвизначніших, що гідно репрезентували свій нарід та боролись за його права. В „Народному Комітеті“, себто езекутиві національно-демократичної партії, яка керувала українською політикою в Австрії, духовентство відіграло все визначну роллю, а священник, визначний педагогічний, церковний і громадський діяч, о. Олександр Стефанович (1847-1933), був сталим членом тіснішої езекутиви цієї партії. Як делегат від неї був він теж членом української конституанти й Української Національної Ради.

ПОСТАВА УКРАЇНСЬКОГО ЕПІСКОПАТУ

Теж український епископат, хоч не брав уже до 70-тих років минулого століття безпосередньої участі в політиці, не ломив ніколи національного фронту та підпомагав усе прямування народних представників. І так, коли українські послы на знак протесту покидали сойм, українські епископы, що були членами сойму без вибору, а один із них був усе віцемаршалом сойму, не з'являлись також на засіданнях.

В 1906 р. розгорілася в Галичині боротьба за виборчу реформу до парламенту. Щоб не допустити українців до відповідної парламентарної репрезентації, представили поляки урядові, що в Галичині грозить соціальна революція. **Тоді виїхала до цісаря українська депутація, що на її чолі стали всі українські епископы.** В імені депутації митрополит Шептицький зясував цісареві дійсний стан у Галичині та гарячими словами домагався справедливого для українців розподілу мандатів до парламенту. **Це вирішило справу й українці дістали в парламенті 33 місця.**

Кілька літ пізніше почалася така ж сама боротьба за виборчу реформу до галицького сойму. Митрополит у своїй промові в соймі — а голосові цього визначного князя Церкви прислухалися з увагою всі політичні кола Австро-Угорщини — піддержав змагання українських представників, **а весь епископат в окремому пастирському листі заявився, всупереч становищу польського епископату, за признанням виборчих прав широким масам населення.**

Врешті причинився митрополит 1914 р. своїм посередництвом до ухвалення **виборчої реформи**, яка запевняла українцям 62 місця в соймі, давала почин деякими змінами краевого статуту до **поділу Галичини на дві національні частини** та до згоди поляків на **заснування українського університету.**

Щоб зліюструвати гідну поведінку греко-католицького духовенства супроти національного противника, наведу дві події (а подібних було безліч):

Одним із найвизначніших галицьких провідників був д-р Євген Олесницький, політик європейського формату, знаменитий організатор і промовець з Божої ласки. Він відчинив в останніх десятиліттях минулого століття адвокатську канцелярію в Стрию та організував прекрасно Стрийщину й ціле Підгір'я. У своїй праці в Стрийщині мав він до помічі цілий ряд священиків, як отці: Шанковський, Кость Петрушевич, Гошовський, Нижанковський, Бобикевич і інші. Тільки парох Стрия, о. Сельський, не брав участі в громадській праці, обмежуючись виключно до праці в церкві. З цього приводу вважали його поляки за „порядного русина“ та втримували з ним, а зокрема староста, товариські звязки.

Але прийшли криваві баденівські вибори до парляменту 1897 року. Кандидатом на посла з чисто українського стрийського повіту був д-р Є. Олесницький. Вибір його був запевнений. Та намісник Галичини, поляк, видав старостам наказ не допустити до парляменту незалежних українських кандидатів. Стрийський староста пошахрував вислід виборів і д-р Олесницький не вийшов послом.

Серед українців піднялося страшне обурення. Отець Сельський зірвав із старостою всі звязки. Це було неприємно старості і він намагався через посередників знову звязки відновити. Та о. Сельський був непохитний. Вкінці вжив один посередник у розмові останнього аргументу: „Отче, — сказав він — та ж і Христос дарував розбійникові на хресті його провини“. — „А я таки розбійникові не дарую!“ — відповів о. Сельський.

На Гуцульщині увязнила поліція на наказ старости одного священика (мабуть о. Попеля) за громадську діяльність. Довідався про це єпископ Хомишин. Він поїхав негайно до міста, де сидів у тюрмі священик, зявився у начальника суду та зажадав побачення з увязненим. Начальник суду сам повів єпископа до тюрми. Коли відчинили келію, першими словами, що їх промовив єпископ в присутності начальника суду до священика, були: „Отче, я приїхав, щоб особисто вручити Вам крилошанські відзнаки“ (високе духовне відзначення).

ДУХОВЕНСТВО ПРИ БУДОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

В будівництві української державности відіграло духовенство теж визначну ролю. В Конституанті, що 1. листопаду 1918 року проголосила на українських землях Австро-Угорщини незалежну українську державу, визначну ролю відіграли греко-католицькі єпископи та шістьох священиків. В „Українській Національній Раді“, галицькім соймі, було враз з єпископами коло двадцять священиків-послів. (В київській Центральній Раді не

було ні одного священика). Священик о. д-р Степан Юрик, був теж членом дев'ятичленного „Виділу Української Національної Ради“, найважливішого державного органу Західної Области Української Народної Республіки.

Що духовенство відіграло визначну роль при будівництві держави на місцях, про це не потребує вже навіть згадувати. Це було в великій мірі його заслугою, що в Галичині панував тоді повний лад і порядок, що не було в ній заворушень на соціальним тлі, так що всі зусилля можна було звернути на оборону країни. Коли ж мілітарна боротьба за незалежність була програна й егзильний уряд д-ра Петрушевича намагався дипломатичною дорогою виєднати признание цієї незалежності у переможних держав, тоді виїхав митрополит Шептицький закордон. Там використав митрополит усі свої давні звязки та намагався своєю інтервенцією в Римі, Парижі й Вашингтоні вплинути на позитивне вирішення української справи. За це не дозволив йому польський уряд вернутися назад до Галичини. Коли ж митрополит, без уваги на заборону, вибрався в дорогу, увязнили його поляки на границі й вивезли до Познаня. Тільки завдяки енергійній інтервенції Апостольської Столиці міг митрополит вернутися назад до Львова.

Таку саму гідну роль відіграло теж греко-католицьке духовенство під польською займанщиною, в куди складніших умовах, як за Австро-Угорщини. Завдяки його впливам на нарід могла втримати своє домінуюче становище національно-демократична партія (УНДО), що гуртувала всі верстви населення. Священики були теж членами польського союму (О. О. Ганушевський, Куницький, д-р Пелліх) та сенату (О. О. Татомир, Лободич) і гідно заступали там українську справу.

ДУХОВЕНСТВО І ПАЦИФІКАЦІЯ

Тяжке лихо довелось пережити нашому народові восени 1930 р. в час т. зв. „пацифікації“. Під претекстом поборювання саботажів розпустила польська влада з початком вересня 1930 року загони кінноти і поліції по краю. Вони знущалися в немілосердний спосіб над населенням, били і катували свідоміших людей, не ошаджуючи і священиків, з яких деяким довелось втерпіти десятки, а то й сотки бучків. Один старий український священик помер від побоїв і знущань. Багато людей увязнювали і запроторювали в тюрми, між іншим вивезли цілий ряд колишніх соймових послів до військової твердині в Берестю над Бугом, де військо з доручення ославленого поліського воеводи полковника Костки-Бернацького знущалося над ними. Воднораз нищили ці загони добуток пацифікованих, розвалювали доми і господарські будинки, а зокрема, демолювали читальні, кооперативні молочарні і споживчі кооперативи. Впродовж кількох тижнів понесли ці наші інституції сотки тисяч втрат. Населення мусіло своїм коштом прогодовувати ці загони, а при своїм відході накладали вони ще на села великі контрибуції в харчах і збіжжю.

Акція ця мала тривати три місяці аж до виборів до польського сойму і сенату. Справжньою її метою було стерилізувати українське населення, спаралізувати національний розвиток та діяльність українських установ, а крім того унеможливити всяку виборчу акцію та змусити українське населення голосувати на польських урядових кандидатів.

В обороні катованого населення виступив український єпископат. Він зібрався на нараду і видав пастирський лист, в якому запротестував проти застосованої польським урядом засади **збірної відповідальності** та нечуваних в культурному світі метод поведінки. Та уряд цей пастирський лист сконфіскував. Тоді **виїхав митрополит літаком до Варшави, щоб інтервенювати у центральній польській владі.** Однак там зігнорували князя нашої Церкви і не хотіли взагалі з ним говорити.

Але тимчасом львівський єпископ-помічник Преосвящений Іван Бучко обїхав спаціфіковані терени, наражуючи своє життя, і зібрав численні матеріали про польські знущання. Матеріали ці вдалось переслати до Риму. **Апостольський престіл прислав негайно до митрополита письмо, в якому висказав своє співчуття з приводу нечуваних подій та запевнив, що вживе всіх заходів, щоб їх якнайскорше припинили.**

І дійсно, завдяки енергійній акції Апостольської Столиці польський уряд по місяцеві припинив пацифікацію. Таким чином врятувала українська єрархія своїх вірних від двох місяців небудувалих страждань та повної матеріальної руйни.

ПІДЧАС БОЛЬШЕВИЦЬКОЇ І НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Знаною є гідна постава духовенства, а передовсім українського єпископату в час большевицької та німецької окупацій. Подивляти треба відвагу, з якою писав митрополит Шептицький **протести проти різних потягнень большевицької влади,** як напри. проти втягування української молоді до безбожницьких організацій, за що в большевицьких умовах грозила кара смерті. Не зважаючи на невпинні заходи німецьких чинників, не зробив митрополит ні одного кроку, що свідчив би про його позитивне ставлення до німців та їх політики. **Що більше, митрополит перший підписав з кількома нашими визначними людьми меморіал до Гітлера, в якому вони протестували проти гітлерівського режиму в Україні. Не завагався теж вислати протест проти поголовного винищування жидів.** Був це теж чин героїчної відваги, бо в цій Європі не важився тоді ніхто запротестувати проти діяльності гестапо. Відплатою за це була переведена гестапом (тайна німецька поліція) ревізія в митрополичій палаті і забудуваннях Св. Юра, а навіть особиста ревізія митрополита. Гестапо увязнило і вивезло до концентраційного табору кілька священників із Св. Юра, але на більші репресії супроти митрополита не зважалося. Остерегли його перед цим деякі німці, що знали,

яким авторитетом і любовю втішався митрополит серед українського народу, та звернули увагу на наслідки, які могли б викликати дальші репресії.

Треба ще врешті піднести, що як в час першого приходу більшовиків до Галичини 1939 р., так і з новим наближенням більшовицьких армій у 1945 році, усі українські католицькі єрархи залишилися на своїх місцях, хоч вони знали, що не добро їх чекає, не покинули своїх вірних, рішені пережити з ними усе найгірше. І не дивниця, бо ж вже 1939 р. **вислав митрополит письмо до Святішого Отця, в яким просив його, щоб дозволив йому вмерти мученичою смертю за віру і свій нарід.** У листі до кардинала Тіссерана подав митрополит причини цього свого кроку. „Я просив і далі прошу, — писав митрополит, — щоб Його Святість зволила своїм апостольським і батьківським благословенням мене назначити й делегувати на смерть за віру й єдність Церкви. Хай Його Святість зволить розважити, що через мою смерть Церква не тільки нічого не втратить, а навпаки, вона тим ще зискає. Бо конечним є, щоб хтось став жертвою цієї інвазії. А будучи пастирем цього бідного народу, який так страшно терпить, чи ж не маю я певного права вмерти за його спасення?“ **Ні один з єпископів не злякався переслідувань та катувань і не зрадив своєї Церкви ні народу.** Всі вони або згинули, або пішли з тисячами священиків, монахів і монахинь на більшовицьку каторгу, записуючи цим нову мученичу сторінку української греко-католицької Церкви.

V.

Праця духовенства на полі шкільної освіти

Коли Австрія зайняла Галичину, не застала в ній майже жадних шкіл; загал населення потапав в повній темноті. Тим то вже 1774 р. вийшов цісарський патент, на основі якого заведено в Галичині три роди народних шкіл: 1. парохіяльні однокласові по селах, 2. тривіяльні, 3-ри класові по містечках і 3. нормальні, 4-ри класові по більших містах. В перших наука мала відбуватися в рідній мові учеників, а в міських школах мали учителі звертати найбільше уваги на вивчення німецької мови. Вийшло теж було розпорядження, щоб українці були щодо шкільництва рівнорядні з поляками. Львівський єпископ Петро Білянський видав негайно священникам наказ, щоб закладали парохіяльні школи і вчили в них самі, або дяки, та подбав про видання для них катехизму, читанки й букваря.

Одначе польські дідичі намагалися всіма силами не допустити до освіти українського селянства. Вони лякали навіть селян, що всіх письменних забиратимуть до війська, а треба знати, що військова служба тривала тоді довгі літа. В 1812 р. скасовано заходом шляхти шкільний примус, а тоді селяни перестали посилати дітей до шкіл. Існуючі школи старалися мати поляки під своїм впливом. І дійсно 1805 р. віддано всі школи в Галичині і Буковині під нагляд польських консисторій, які почали їх польонізувати.

Греко-католицька церковна влада виступила в обороні українського шкільництва. Вже 1790 р. вносять наші єпископи просьбу до нового цісаря Леопольда II., щоб в тривіяльних і нормальних школах в Східній Галичині завести науку українською мовою. Та поляки встигли здобути такі впливи в губернії, себто в уряді, що управляв країною, і в галицькій шкільній комісії, яка заряджувала галицьким шкільництвом, що навіть науку української мови в парохіяльних школах обмежено всього до двох днів в тиждні.

НАРОДНЕ ШКІЛЬНИЦТВО

В 1815 р. перемиський єпископ **Левицький вносить меморіал** до уряду, в якому домагається заведення в сільських школах української викладової мови. Але президія губернії спротивилася тому, бо — мовляв — українська мова це тільки діалект, який не може бути предметом науки. Тим то краще не ширити сепаратизму між мешканцями краю і вчити в школах польською мовою. Таке саме становище зайняла і шкільна комісія та заявила віденському урядові, що з політичних причин не слід вводити до шкіл „діалекту російської мови“.

Мимо відмовного рішення **вніс 1817 р. тоді вже митрополит Левицький нову просьбу до віденського уряду**, у висліді якої уряд передав вирішення справи окремій комісії, в склад якої входив теж митрополит Левицький з перемиським крилошанином Могильницьким та польський архієпископ Анквіч з одним своїм каноніком. Архієп. Анквіч заявив на засіданню комісії, що в Галичині, як колишній частині Польщі, може обов'язувати тільки польська мова та можуть існувати тільки польські школи. Коли ж греко-католицьке духовенство хоче навчити своїх вірних читати церковні книги і катехизм, то нехай перекладе їх на польську мову, або бодай видрукує їх латинськими буквами. Комісія прихилилася до цих міркувань та признала викладовою мовою в школах мову польську.

Митрополит Левицький і крилошанин Могильницький **внесли рекурс** проти такого вирішення комісії. Вислідом його була цісарська постанова, що нормувала шкільні відносини в Галичині й Буковині ось так: 1. У всіх школах Галичини й Буковини навчання релігії мають викладати українським дітям українські священники українською мовою. 2. В усіх школах, де є тільки українські діти, мають навчати всіх предметів українською мовою, з тим, що діти повинні навчитися читати й писати теж по-польськи. 3. В школах, де є мішана молодь, мають навчати (крім релігії для українських дітей) польською мовою, однак польські діти повинні навчитися читати й писати по-українськи. 4. В громадах, де є польські школи, можуть українці зорганізувати своїм коштом свої школи, але мусять їх теж самі утримувати. 5. Нагляд над українськими школами належить до українських консисторій, над польськими — до польських; над мішаними школами має наглядати консисторія того обряду, до якого належить більшість школярів.

Ця постанова, яку виборов митрополит Левицький, залишилася в силі аж до 1848 р.

Та тим успіхом митрополит не вдоволився. Він пильнував, щоб священники відновляли парохіяльні школи, в яких вчили б відповідно підготовані дяки. Він допоміг заложити в Перемишлі „**Товариство Руських Священників**“, що його завданням була теж **опіка над школами і видавання для народу книжечок релігійного змісту**. 1817 р. założено в тім же місті „**Дякоучительський Інсти-**

тут“, яким опікувався великий патріот єпископ Снігурський. Він виховував дяків і вчителів для шкіл. Перемиська консисторія видала теж цілу низку підручників для шкіл у своїй власній друкарні. Найбільше працював для обох товариств крилошанин Могильницький, якого мрією була освіта народних мас та витворення української інтелігенції. Завдяки цим обом церковним достойникам став Перемишль на довгі роки визначним українським культурним центром.

Теж священики-інспектори, що мали нагляд над школами, поклали великі заслуги над розбудовою і обороною українського шкільництва.

1848 р. внесли українці за почином духовенства петицію до цісаря, в якій домагалися, щоб в Східній Галичині введено в школах навчання українською мовою. У відповідь на петицію уряд погодився на те, але тільки в народних школах. Так переведено українізацію народного шкільництва на українській території.

ПІСЛЯ 1848 Р.

Але стан цей не тривав довго. З хвилиною, як тільки політична влада в Галичині стала переходити в польські руки, почалися знову намагання поляків польонізувати українські школи. Рішучий удар українському шкільництву завдало створення галицьким соймом **1868 р. „Краєвої Шкільної Ради“**, в склад якої входили майже виключно поляки. Вона перебрала нагляд над народним і середнім шкільництвом у Галичині. В 1871 р. повстають для підготовки учителів для народних шкіл **учительські семінарії**, в яких вчилися українські і польські кандидати. Семінарії ці були утравквістичні, себто крім обовязкового навчання в них української і польської мови решта предметів викладалася по половині обома мовами. Через те **учителями в українських школах іменували теж поляків, а українських учителів висилали часто до польських шкіл в Зах. Галичині, передусім тих, що займалися якоюнебудь громадською роботою**. Крім цього введено навіть, в чисто українських школах обовязкове навчання польської мови.

Треба було боронити українські школи перед повною полонізацією, боронити учителів перед засланням „на Мазури“. Духовенство відіграло знову в цій боротьбі визначну ролю. В „Краєвій Шкільній Раді“ та „Повітових Шкільних Радах“ мало воно своїх представників. Священик був звичайно головою „Сільської Шкільної Ради“, яка мала деякий вплив на викладову мову і призначування управителя школи. Делегатам цим вдавалося не раз зробити дуже багато для українського шкільництва.

Для приросту українських учительських сил українські духовні кола зорганізували **жіночі учительські семінарії**, що їх провадили Сестри Василіянки. Перед першою світовою війною була вже майже в кожному українському селі своя українська школа з українськими в більшості учителями. (71% усіх народних шкіл

у Східній Галичині, до яких ходило 97% українських дітей.) Якщо ж були ще в них і польські учителі, то вони не важилися вже здебільша польонізувати учнів.

Гірше було з **народними школами по містах**. Були вони звичайно мішані, тобто до них крім української ходила польська та жидівська молодь, яку шкільна влада вважала теж за польську, бо жидів в Австро-Угорщині не признавали за окрему національність. Викладовою мовою, крім науки української мови для всіх учнів і гр.-кат. релігії для українців, була польська мова і більшість учителів була поляками. Через те польонізувалася та пропадала для народу українська молодь, передовсім по більших містах. Усі заходи для заснування виключно українських шкіл по більших містах, не мали успіху. Тільки в кількох містах, де були утравістичні учительські семінарії, засновано чотирикласові українські школи, в яких відбували практичні лекції майбутні народні учителі. (У Львові школа ім. Маркіяна Шашкевича.) Треба було закладати приватні міські школи, бодай в найбільш загрозованих центрах, до чого українське громадянство вже було взялося перед війною.

СЕРЕДНЄ ШКІЛЬНИЦТВО

Ще гірше виглядала справа з українським середнім шкільництвом. По прилученню Галичини до Австрії ввів австрійський уряд до існуючих вже середніх шкіл (гімназій) **викладову німецьку мову**. Завдяки заходам поляків впроваджено до них 1815 році навчання польської мови. Усі заходи української єрархії, щоб навчали в них також української мови та греко-католицької релігії рідною мовою, не мали ніякого успіху. Аргументом, що його влада висувала, відкидаючи слушні домагання українців, було, що українська мова не є ще настільки виробленою, щоб нею можна навчати в середніх школах. Так було аж до 1848 року.

Дня 19. квітня 1848 р. вислали українці петицію до цісаря, в якій висловили, між іншими, домагання, щоб в народних, середних і високих школах Галичини заведено навчання українською мовою. Відповідаючи на петицію, погодився уряд ввести українську мову до народних шкіл, а щодо інших, заявив, що залишає в них німецьку мову до часу, аж українська мова достатньо розвинеться. Та все ж таки заходами галицького губернатора Вацлава Залеского запровадило міністерство освіти в гімназіях та львівським університеті польську викладову мову. Тоді виїхала до цісаря **депутація під проводом єпископа Яхимовича**. У висліді уряд затримав в цих школах дальше німецьку мову, але **заразом впровадив в гімназіях для всіх учнів, отже теж для поляків і жидів, обовязкове навчання української мови та для українців навчання релігії рідною мовою**. А щоб дати спромогу розвинути українській мові та виховати вчителів, що могли б викладати по-українськи, **заснував уряд у львівському університеті катедру української мови і літератури, яку дістав член „Руської**

Трійці“ — о. Яків Головацький. Цього ж року завів уряд заходами митрополита Левицького святкування греко-католического свята у всіх без винятку школах Східної Галичини, в судах і адміністративних урядах та східно-галицьких полках австрійської армії, призначуючи до тих полків українських священників-капеланів. Цей здобуток втримався до кінця існування Австрії. Такий стан у середній школі тривав до 1857 р., коли українська мова стала в гімназіях релігійно обов'язковими предметами, себто кожний учень міг вибирати собі добровільно одну з цих двох мов. Правда, єпископ Яхимович вніс знову меморіал до імператора 1859 р., в якому домагався введення в школах Східної Галичини української викладової мови, або бодай повернення в гімназіях попереднього стану, але він не мав успіху. 1868 р. спольщено всі гімназії в Галичині. Польська мова стала в них обов'язковим предметом для всіх учнів, а українська обов'язкова тільки для українців. Так залишилося аж до розвалу Австро-Угорщини. В кожному разі українські учні в польських гімназіях могли бодай вчитися своїй мові й літературі та релігії рідною мовою.

УКРАЇНСЬКІ ДЕРЖАВНІ ГІМНАЗІЇ

Але ще 1864 р. заведено завдяки українським заходам науку всіх предметів українською мовою в академічній гімназії у Львові, починаючи від першої класи, аж доки не дійшли до четвертої класи. Директором цієї першої української гімназії став священник, знаний педагог і письменник („Денис з-над Дністра“), **о. Василь Ільницький**.

Поширенню викладової української мови на вищі класи стояв на перешкоді знову закид „невироблення української мови“ та брак підручників в рідній мові. Тоді зорганізував **о. Ільницький** при „Краєвій Шкільній Раді“ комісію для зладження підручників українською мовою під своїм проводом, до якої притягнув найвизначніших наших педагогів. Незабаром появились друком усі підручники для середніх шкіл. Була це незвичайно важка праця, бо **ж треба було вперше творити термінологію** для всіх наукових дисциплін. Та наші педагоги сповнили своє завдання якнайкраще. **Цим поклав о. Ільницький історичну заслугу для середнього шкільництва в Галичині.**

1874 р. почали вводити навчання українською мовою в вищих класах гімназії, так що 1878 р. могла вже відбутися перша матура (іспит зрілості) українською мовою. Була це перша гімназія в Галичині, що в ній введено науку в німецькій мові. І хоч пізніше було у Львові понад десятка польських гімназій, українська гімназія мала назву „першої академічної гімназії у Львові“.

Здобувши владу в Галичині, поляки не спішилися з дозволом на відчинення дальших українських гімназій. За українське середнє шкільництво йшла невпинна, нераз драматична, боротьба.

У висліді здобули українці в Галичині до першої війни п'ять державних клясичних гімназій з одною самостійною філією. Реальних гімназій, що підготовляли до технічних студій, не мали українці ні одної.

ПРИВАТНІ СЕРЕДНІ ШКОЛИ

Такий стан середнього шкільництва не відповідав потребам щораз то поступаючого у своїм розвитку українського народу в Галичині. Коли не можна було добитися державних, треба було закладати приватні школи. Пекучою потребою були передовсім середні школи для дівчат, яких дотепер зовсім не було. **В організації приватного середнього шкільництва відіграли знову вирішну роль гр.-кат. Церква і духовенство.**

Першою українською приватною середньою школою в Галичині був **жіночий ліцей у Перемишлі**. Перетворили його з дівочого інституту, який давніше засновано коштом єпископа Ступницького. Інститут переорганізували на ліцей з інтернатом (1897-1915) заходами і при визначній фінансовій допомозі єпископа Константина Чеховича.

Інститут мав власний великий, гарний дім з прекрасним устаткуванням у середині. Довгий час був цей ліцей єдиною школою, де українські дівчата могли здобувати середню освіту та виховуватися в національному дусі.

Пізніше заклали Сестри Василіянки **жіночу клясичну гімназію з інтернатом у Львові**. Покровителем і меценатом тієї гімназії був митрополит Шептицький, а директорами її були визначні педагоги — о. Теодозій Лежогубський, д-р В. Шурат та о. Василь Лициняк. Сестри Василіянки заклали і вели теж **чотири приватні жіночі семінарії та кілька виділових (осьмиклясових) і народних (чотириклясових) шкіл**. За Польщі заклали вони ще й **жіночу кравецьку гімназію**, в якій учениці, крім загальної освіти, спеціалізувалися ще в кравецькім ремеслі.

Почин до закладання **чоловічих приватних гімназій** вийшов теж від духовенства. Першу таку гімназію заклали в **Рогатині** заходом о. Омеляна Ваня й о. Степана Городецького. Поки знайшла вона приміщення в Рогатині, утримував її своїм коштом о. Ваньо в своїм парохіяльнім домі в селі Заланові коло Рогатина кілька років. Містилася вона враз з приватною виділовою школою та бурсою в прекраснім кілька поверховім будинку, збудованім майже виключно трудом і здебільша коштами духовенства.

Заходом о. Юрія Кміта повстала українська приватна гімназія в **Яворові**, а о. Омелян Ваньо подбав про заснування **першої української реальної гімназії в своїм родиннім містечку — колишній княжій столиці Буську**.

Були ще приватні гімназії в **Чорткові, Городенці й Долині**, які теж без помочі духовенства не могли б існувати.

Для координації праці над опікою, обороною та розбудовою українського шкільництва повстало ще 1881 р. „**Руське Педаго-**

гічне Т-во". Видавало воно орган для учителів „Учитель“, книжечки для дітей та перший дитячий орган „Дзвінок“, в яким працювали теж наддніпрянські письменники, а передовсім визначний байкар Леонід Глібів. Головами цього товариства були довгий час священники, як о. Василь Ільницький, о. Олександр Торонський, крилошанин о. Іван Чапельський. Щойно коли агенти товариства так розрослися, що треба було людей, які могли б присвятити йому весь свій час, перебрали по першій світової війні провід у нім світські люди. Тоді змінило воно свою назву на „Товариство Рідна Школа“. Та духовенство належало далі до найактивніших його членів і займалося передовсім постачанням великих, як на той час, фондів для здійснювання його завдань.

СПРЯМОВУВАННЯ ДОРОСТУ ДО СЕРЕДНІХ ШКІЛ

Хочу звернути увагу на ще одну ділянку праці духовенства. Щоб стати повновартісною модерною нацією, треба було нам якнайбільше світської інтелігенції. Дітей священників, учителів і нечисленних урядовців, що йшли до середніх і вищих шкіл, було за мало, треба було сягнути до великого селянського резервуару молоді. Та наші селяни не спішилися спершу висилати своїх дітей до шкіл, бо дивилися на них, як на робочу силу, потрібну для їх господарства. Не робило цього навіть наше міщанство по містах, де були гімназії. Висилкою селянських дітей до шкіл займалося духовенство. Священники, як учителі релігії в сільських школах, вибирали найталановитіших учнів та впливали на батьків, щоб посилали їх до середніх шкіл. Було це не раз важке завдання переконати родичів, що вони повинні дати середню їй вищу освіту своїй дитині.

БУРСИ ДЛЯ УБОГИХ УЧНІВ

Та коли вони вкінці на це згодилися, виринала нова трудність: утримання дитини в школі. Галицьке селянство було незвичайно убоге і не раз навіть середньо-заможній селянин не міг удержати такого фінансового тягару. Ту незвичайно тяжку проблему можна було розв'язати тільки закладанням бурс по містах для незаможної молоді.

Справу цю полагоджувано звичайно так, що священники збирали здебільша поміж собою складки на цю ціль. Призбиравши трохи грошей, купували вони або винаймали в місті відповідне приміщення на бурсу та уряджували її всередині. Бували навіть випадки, що міські парохі, які не мали рідні, відступали парохіяльні доми на приміщення учнів. Опіку над бурсою переймав звичайно катехит з одним або двома професорами українцями. За малою оплатою в грошах, а ще частіше в харчах, знаходили незаможні учні в бурсі приміщення, харч та виховання в релігійно-національному дусі. Кількох старших учнів, що наглядали над молодшими товаришами та помагали їм в науці, мали в бурсі

безплатне утримання. Священики лікувалися далі бурсою, збирали та довозили до бурси харчі, платили не раз самі за прожиток учнів із свого села. Митрополит Шептицький утримував щороку своїм коштом по 5—10 талановитіших учнів із кожної української гімназії, а по першій світовій війні ще тридцять учнів Малої Семінарії. Крім того катехити переводили щонеділі на егзортах збірки, з яких давали допомогу незаможним учням на закупно одежі, взуття тощо. Поміж катехитами було безліч не лише знаменитих педагогів, але правдивих батьків молоді, як напр., знаний на цілу Галичину о. Соневицький з Бережан.

По більших містах опікувалося бурсами „Педагогічне Товариство“. В бурсі цього товариства імені кардинала Сембратовича у Львові було перед першою світовою війною коло 350 учнів. Була у Львові теж друга бурса-інтернат св. Миколая для заможніших учнів. Великою бурсою в Перемишлі піклувався єпископ Чехович. При кінці 19-го століття було в Галичині 40 українських бурс.

ОПІКА НАД УЧНЯМИ В ПАРОХІЯХ

Та на тім роля духовенства не кінчалася. Священики інтересувалися життям учнів із свого села в школах, їх поступами в науці. По закінченню шкільного року приходили вони з свідоцтвами до своїх парохів. Ті заохочували їх до дальшої праці, деякі заможніші нагороджували грішми кращих учнів за їх успіхи. Час ферій переводили учні здебільша в парохіяльнім домі, передовсім, коли священик мав теж діти в шкільнім віці. Там набиралися вони товариської оглади, культурних форм, прислухувалися розмовам на громадянські теми, приглядалися до праці над народом та самі до неї втягалися. **Священічі доми були великою життєвою школою для селянської шкільної молоді.**

Так зростали скорим темпом кадри української інтелігенції. В 1902 р. приїхав до Галичини з Києва найбільший український композитор Микола Лисенко. Українське громадянство вітало його величним концертом в залі міського театру у Львові. Велика зала театру була вповнена вщерть українською інтелігенцією. На концерт прийшов теж краєвий маршал граф Станислав Бадені. Він сказав тоді до одного з наших провідних людей: „Я знав, що Ви є, але що Вас **стільки є**, я не знав“. До зростання української інтелігенції таким темпом причинилося найбільше українське духовенство.

„ГРОМАДИ“ О. Д. ТАНЯЧКЕВИЧА

І ще одно. Від 50-тих років минулого століття стало ширитися в Галичині москвофільство, що згодом охопило широкі кола духовенства і світської інтелігенції. Щоб протидіяти москвофільським впливам на молодь, заложило молоде українське покоління у Львові товариство „Громада“. Душею цього товариства був богослов Данило Танячкевич, що став апостолом

української ідеї серед молоді. Про завдання „Громади“ написав він під псевдонімом Гриць Будеволя обширну розвідку п. заг. „Письмо до Громади“, друковану спершу в „Меті“, а описля видану окремою брошурою, що довгі літа мала великий вплив на українську молодь. Тянячкевич поширив ці „Громади“ серед учнів усіх гімназій у Галичині. Були це тайні кружки, що до них належали майже всі учні вищих, та деякі учні нижчих класів гімназій. Кружки ці були правдивою рідною школою для гімназійної молоді. Завданням їх була боротьба не лише з москвофільством, але й з польонізацією, на яку були наражені українські учні польських гімназій. Вони плекали українського духа та ширили національну свідомість студіюванням української історії й літератури, виголошуванням рефератів, улаштуванням поминок по Маркіяні Шашкевичу й Тарасі Шевченку тощо. При кожній „Громаді“ була бібліотека, доповнювана невинно новими книжками. Була це звичайно єдина українська бібліотека в данім спольонізованім місті, в яким українських інтелігентів можна було поразувати довгий час не раз на пальцях одної руки.

Тянячкевич, ставши священиком, підтримував дальше звязки з цими тайними студентськими організаціями. Він листувався невинно з проводами „Громад“, заохочував до праці, давав вказівки, посилав відповідну літературу. (Всі доступні праці з історії України в українській, російській, польській і німецькій мовах, річники журналів, твори галицьких і наддніпрянських письменників, переписуваний ручно „Кобзар“ Шевченка і т. п.) На цю ціль жертвував він увесь свій вільний час і багато гроша. Був він таким „безсребренником“, що коли хто завітав до нього, то дружина посилала на село позичити хліба, бо в хаті не було звичайно що їсти.

Коли зважити, що польонізаційні намагання в середніх школах з навчанням польської історії й літератури, із змальовуванням Польщі як носія культури та герольда кличів свободи, рівності й братерства, з одночасним представлянням української історії як відрухів гайдамачини, мали велику притягальну силу для учнів, то щойно тоді можна зрозуміти, яку величезну роль у витворенню національної свідомости українських вихованків цих шкіл мали впродовж кількох десятків років „Громади“ о. Тянячкевича. Вихованками їх були всі наші провідні люди в Галичині, які зобов'язувалися в „Громадах“ присягою всі свої сили видавати для праці над своїм народом. Згадує про їх вплив на тодішню молодь Андрій Чайковський у своїй повісті „Власними силами“, а найвизначніший безперечно галицький діяч, д-р Євген Олесницький, що був членом тернопільської „Громади“, висказується про неї у своїх спогадах з найбільшим піетизмом.

З початком сучасного століття перетворилися ці „Громади“ в кружки „Молодої України“, що під впливом міжпартійної редакційної колегії студентського органу „Молода Україна“, а в дійсності нелегального тайного проводу тодішнього високошкільного студентства (Цегельський, Старосольський, Галушчин-

ський, Косевич, Горук і інші) стали виховувати своїх членів у самостійницькій і соборницькій ідеології. Та по двох мабуть літах „Молода Україна“ перестала виходити, а колегія розв'язалася. Використали це соціалістичні члени колегії і перетворили ці гуртки в драгоманівські кружки з соціалістичною закраскою. Дійшло до такої аномалії, що засновані о. Танячкевичем організації виховували молодь релігійного та національно настроєного народу в безбожницьким та соціалістичнім дусі. Деякі вихованки переміненіх у драгоманівські кружків накоїли багато лиха в Галичині й тут, за Океаном. Та вже перед першою світовою війною почалася реакція проти напрямку цих кружків. По війні втратили вони всякий вплив на молодь та перестали існувати.

СПРАВА УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Не від речі буде згадати ще про змагання галицьких українців за здобуття свого університету. Я вже згадував, що при кінці 18. століття дістали були українці при німецьким університеті у Львові т. зв. „Руську Студію“, що мала стати завязком української високої школи. Та українці не використали тої нагоди. По скасуванню „Студії“ виклади відбувалися далі німецькою мовою. 1848 р. наступив перший вилім установаванням катедри української мови і літератури. Пізніше засновано на богословським виділі деякі катедри з українською виклад. мовою. Та коли влада в краю перейшла в польські руки, намагалися поляки спольонізувати університет. Формально не добилися вони ніколи признання польського характеру університету і він правно був все двомовний. Але поляки не допускали до нього під різними претекстами українських професорів і до першої світової війни було в ньому всього дванадцять кафедр і доцентур з українською викладовою мовою.

Через те почали українці боротьбу за **оснування самостійного українського університету** у Львові. Не моя річ описувати всі перипетії цієї боротьби, в якій лилась навіть кров і падали трупи (Студент Адам Коцко). Я хочу згадати тільки про ролю, яку відіграв в цій боротьбі голова гр.-кат. Церкви митрополит Був в'н таким „безсребренником“, що, коли хто завітав до нього, Шептицький. У 1901 р. постановили українські студенти покинути львів. університет на знак протесту проти польонізаційних намагань університетської влади. Значну частину студентів становили українські богослови усіх трьох епархій, що перебували в Духовній Семінарії. Поляки сподівалися, що духовна влада не дозволить богословам покинути університет і через це демонстрація не вдасться. Та митрополит вислав до Ректорату Семінарії ляконічне письмо: „Із завтрішнім днем замикаю Семінарію. Прошу повідомити про це намісництво“. Ворднораз вислав митрополит богословів на чужі університети та подбав про їх матеріяльне забезпечення. Таким чином зсолідаризувався митрополит із змаганнями студентів та причинився до того, що ця т. зв.

„сецесія“ відбилася голосним відгомом в Австро-Угорщині і за кордоном. Вона була початком боротьби за український університет у Львові.

1910 року, в найбільшій розгарі боротьби, виголосив митрополит в австрійській Палаті Панів (сенаті) промову, в якій заявився рішуче за оснування українського університету. Вона відбилася голосним відгомом в австрійській та закордонній пресі і приневолила австрійські урядові кола поважно ставитися до цієї справи. Митрополит був певний, що університет буде в найближчій будучині заложений і тому **закупив своїм коштом в найкращій місці Львова, на Святоюрській горі, площу під його будову.** Врешті переломив митрополит своїм посередництвом при ухваленні виборчої реформи до галицького сойму 1914 р. опір поляків і виведив їх згоду на оснування університету. На жаль, світова війна і наступні події не дали вже здійснити тих плянів.

УКРАЇНСЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО ПІД ПОЛЬЩЕЮ

В дуже тяжкій ситуації опинилося українське шкільництво підчас окупації Галичини Польщею. Поляки не скривалися з тим, що їх мета — якнайскоріше спольонізування галицьких українців. Провідник польської шовіністичної національно-демократичної партії („ендеки“) Станіслав Грабскі відверто заявляв, що до 25 літ не буде українського питання в Польщі. З кожним роком, що більше закріплювалась польська держава, збільшувались польонізаційні намагання на всіх ділянках публичного життя. Очевидно, що найбільший натиск ішов на українське шкільництво. Двадцять літ польської державности в Галичині — це була невпинна боротьба за душу української молоді.

Польща застала в Галичині коло 2500 народних і 17 середніх українських шкіл. Спершу ішли польські намагання в тім напрямі, щоб українські й польські школи в одній місцевості лучити разом і перетворювати їх у чисто польські, або бодай утраквістичні школи. Та українське населення боронило всіми засобами свій стан посідання. 1922 року було у Східній Галичині 2247 польських, 1422 утраквістичних (двомовних), але ще 2426 українських народних шкіл.

Тоді забрався польський уряд до драстичніших засобів. Передовсім скасував він шкільну самоуправу, себто краєву, повітові й місцеві шкільні ради, в яких українці мали все ж таки бодай який-такий голос. 1924 р. ухвалив польський сойм т. зв. закон Грабського про шкільництво у Східній Галичині. На основі цього закону не могло бути в одній місцевості окремої української і польської школи — вони мали об'єднатися в одну. Коли українці хотіли, щоб якась школа була українською, мусіли батьки щонайменше 40 дітей внести до шкільної влади декларації за українською школою. Для поляків вистачили декларації за 20 дітей без уваги на кількість польського населення в даній

місцевості. Коли польська сторона такі декларації внесла, школа без уваги на українські декларації ставала утравквістичною. Там, де не було 25% українців, не мали вони взагалі права вносити декларації.

Щоб рятувати, що ще дасться врятувати, використовувало українське населення широко право плебісциту. 1925 р. внесло воно 100.000 декларацій за 130.000 дітей, а 1932 р. 250.000 декларацій за 350.000 дітей. Однак ця акція не мала великого успіху.

Для шовіністичних польських кіл і закон Грабського був надто ліберальний. В основному не допускали вони до утравквізації польських шкіл, але намагалися спольонізувати, або бодай зутравквізувати всі українські школи. Крім того шкільна влада переносила всіх свідоміших та активніших українських учителів на корінні польські землі та обсаджувала українські й утравквістичні школи учителями-поляками. Утруднювала вона теж всіма способами плебісцити, вимагала нотаріяльного завірення підписів на деклараціях тощо. Коли ж в якійсь місцевості не було двадцять польських дітей і школа згідно з законом повинна була залишитись українською, впливала польська адміністрація пресією і підкупством на жидів та українську фільварочну службу й інші матеріально залежні й хиткі українські елементи, щоб вони вносили теж декларації за польською школою. Таким чином у 1937-8 рр. було у Східній Галичині 2127 польських народних шкіл, 2485 утравквістичних, а число українських спало до 352.

Не краще представлялася справа в середнім шкільництвом. По Австрії залишилося у Східній Галичині п'ять українських державних клясичних гімназій з одною самостійною філією. Польща впродовж двадцять літ не лише не створила ні одної нової української гімназії, але ще й розв'язала 1930 р. гімназію в Тернополі. Правда, через спротив поль. громадянства, яке не бажало, щоб їхні діти вчилися бодай деяких предметів по-українськи, не могла польська шкільна влада злучити цих кілька українських гімназій з польськими та зутравквізувати їх, але ввела в них, крім обов'язкової науки польської мови й літератури, ще й науку історії, географії і науки про Польщу в польській мові з учителями-поляками.

„РІДНА ШКОЛА“

Перед тим очевидним намаганням спольонізувати українське шкільництво мусів нарід боронитися. Провід у цій боротьбі мало Товариство „Рідна Школа“. Завданням його стала оборона вже існуючого українського шкільництва, творення приватних шкіл і забезпечення їх українськими учителями й підручниками, утримання учителів і взагалі кермування працею над національним вихованням молоді. Акція ця охоплювала як молодь шкільного, так і дошкільного віку.

І так для дітей дошкільного віку творила „Рідна Школа“ дошкілля (садки). Таких садків було 16 постійних, здебільша по

містах і 700 сезонних у літніх місяцях по селах. Проводили ці садки учительки з середньою освітою, вишколені на спеціальних курсах.

Щодо народного шкільництва, то „Рідна Школа“ займалася передовсім обороною вже існуючих українських народних шкіл та боротьбою проти їх польонізації. Керма плебісцитової акції спочивала в руках „Рідної Школи“. По містах, де польонізаційний натиск був найбільший, творила вона приватні народні школи. Було їх усіх 41. Треба ще зазначити, що заходом „Рідної Школи“ створено 700 дитячих бібліотек, що мали 40.000 книжок.

Найбільшу увагу присвячувала „Рідна Школа“ середньому шкільництву. В 1938 р. було в Галичині 19 приватних українських гімназій. Крім цього утримувала вона й фахові школи, як прим. торговельні й різномодні курси. Половина української середньошкільної молоді ходила до цих шкіл. Не згадую тут про багато кооперативних, молочарських і рільничих шкіл, що їх закладали та ними опікувались наші господарські й кооперативні установи. Найтяжче було з учительськими семінаріями. Коли 1930 р. було їх ще 8, то 1938 р. залишилася вже тільки одна, жіноча, ведена СС. Василіянками.

Для уможливлення своєї праці закладала „Рідна Школа“ по містах і селах свої кружки. В 1938 році було в Галичині 2.077 кружків „Рідної Школи“, що нараховували 104.000 членів. Завданням цих кружків було реалізувати цілі „Рідної Школи“ на місцях, дбати про національне виховання молоді, організувати садки, дитячі бібліотеки, давати ініціативу до оборони своєї школи або заложення приватної, утримування її та збирання фондів на рідношкільні потреби. Коли зважимо, що українське населення бідної Галичини складало річно коло мільона польських золотих (200.000 доларів) на потреби свого приватного шкільництва за посередництвом цих кружків, то щойно тоді зрозуміємо цю велику поміч, яку давали вони Головному Товариству.

„РІДНА ШКОЛА“ І ДУХОВЕНСТВО

Я зумисно спинився докладніше над станом українського шкільництва під Польщею, щоб зобразити ту велику працю, яка мусіла бути пророблена для рятування української молоді перед денационалізацією. **А праця ця йшла дійсно „під крилами церков“.** Священики організували кружки „Рідної Школи“ та здебільша їм проводили. Вони організували садки та опікувались ними. Провідниці садків мали звичайно у священиків даром приміщення і прохарчування. В цей спосіб покривалася велика частина бюджету садків. Священики давали часто ініціативу до заложення приватної школи та дбали про її утримання. Коли по містах працювали в кружках „Рідної Школи“ в більшості незалежні світські інтелігенти, адвокати, лікарі, кооператори, **то по селах уся праця спочивала на священиках.** Вони виконували доручення централі, вони організували плебісцити та допильнюва-

вали правильного їх переведення. Але найбільшою заслугою духовенства було **виховання своїх вірних у душі рідношкільних ідей та в душі жертвенности на своє рідне шкільництво**. Священики виховали серед селянства дуже багато людей, щиро відданих рідній школі, що допомагали їм в їхній праці, а часто вели цю працю вже самотійно. Додати ще треба, що головними прибутками в буджеті „Рідної Школи“ були щорічна коляда й писанка на „Рідну Школу“, що їх організували та заохочували до якнайбільших пожертв здебільша священики. Про заслуги СС. Василянок, в руках яких були жіночі народні школи, учительські семінарії, гімназії та фахові школи, і СС. Служебниць, які вели захисти для дітей дошкільного віку, я вже згадував.

ЗАХОДИ МИТРОПОЛИТА ШЕПТИЦЬКОГО

Цій праці духовенства патронувала українська єрархія. Так, напр., у Львові, де потреби передовсім у народнім приватнім шкільництві були найбільші, примістив митрополит Шептицький приватну народну школу ім. Бориса Грінченка на Городецькому передмістю в забудуваннях св. Юра, а на приміщення школи ім. Короля Данила на Личаківським передмістю відступив кілька своїх домів. Коли ж в 1930 році розв'язала шкільна влада державну гімназію в Тернополі й приватні гімназії в Рогатині і Дрогобичі, **відкрив митрополит при малій Семінарії у Львові приватну гімназію, а в Рогатині філію Малої Семінарії**, щоб учні розв'язаних гімназій не змарнувалися та могли продовжувати свою науку.

Мушу тут ще піднести піклування митрополита дітьми, а передовсім дітьми найбідніших сфер Львова, що сиділи по передміських заулках, у моральнім і фізичнім бруді. Митрополит довів до заснування „Товариства Вакаційних Осель“ та віддав йому на час літніх ферій приміщення для дітей наперед у Милованню над Дністром, а опісля в митрополичих лісах у Підлютім в Карпатах. Сотки дітей виїздили що року на ті оселі, де харчувались, набирали сил, а разом виховувались у релігійнім і національнім душі. Теж український Пласт мав завдяки **щедрій допомозі митрополита дві свої оселі в Підлютім**. Митрополит був правдивим батьком дітвори, щиро нею інтересувався та в часі свого побуту в Підлютім залюбки серед неї перебував.

ЗАСЛУГИ О. А. ВОЛОШИНА

На Закарпатті відіграв епохальну ролу в історії українського шкільництва **о. Августин Волошин**. Він перший уложив і видав не лише молитовники, але і безліч шкільних підручників в народній мові. Букварі і читанки для народних шкіл, підручники загальної педагогії, історії педагогії, логіки, психології, реторики, методики, дидактики, фізики для учительських семінарій і гімназій, катехизми для всіх шкіл — оце овочі його невсипущої праці. Як знаменитий педагог був він **довголітнім директором учительської**

семінарії в Ужгороді і виховав цілий ряд учителів на свідомих українців і працівників на народній ниві. Що українська ідея досягла повної перемоги на Закарпатті — це передовсім заслуга о. Волошина. Підручники для шкіл укладали там ще й інші священники, як, напр., о. А. Іванчо укладав дуже добрі підручники всесвітньої історії для гімназій.

УКРАЇНСЬКИЙ ТАЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Слід ще врешті згадати про справу високого українського шкільництва під Польщею. Зайнявши Галичину, скасували поляки всі українські катедри у львівському університеті, проголосили його чисто польським та допускали на університет тільки тих студентів, що відбули службу в польському війську. Таким чином українська молодь була виключена від університетських студій. У відповідь на це повстали у Львові **тайний український університет і політехніка**, під науковим поглядом так добре організовані, що їх дипломи признавали заграничні університети. Правда, ухвалив польський сойм 1922 р. побіч закону про воевідську автономію теж закон про заложення українського університету, але метою цієї ухвали було виеднати у переможних держав признання Східної Галичини для Польщі. Про виконання її ніхто з поляків поважно не думав. Тайні українські високі школи поляки так переслідували, що вони 1925 р. мусіли зліквідуватися.

БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ У ЛЬВОВІ

Тоді заклав митрополит 1928 р. **Богословську Академію** у Львові та віддав керму над нею визначному науковцеві, літнішому митрополитові, о. д-рові Йосипові Сліпому, який змів згуртувати біля Академії цілий ряд наукових сил та зробити з неї визначний католицький науковий богословський осередок на Сході Європи. Щороку студіювало в ній кількасот учнів. Митрополит наміряв перетворити згодом Богословську Академію **в приватний український католицький університет**, до чого на основі конкордату, складеного Апостольським Престолом з Польщею, мав право. (Поляки мали вже такий університет в Любліні.) Правда, брак фондів та інші несприятливі умовини не дозволили митрополитові відразу зреалізувати свої пляни. Та все ж таки крім вповні зорганізованого богословського виділу організувався філософічний виділ, при якому були вже обсажені деякі катедри наук, близьких і помічних для богословських студій. Якщо б не друга світова війна, було б таки, мабуть, дійшло до створення повного університету з чотирма виділами на зразок західно-європейських університетів.

Опікувався митрополит теж високошкільною молоддю. І так, коли через невпинні ревізії та увязнення студентів грозило розв'язання „Акад. Дому“, врятував його митрополит так, що перебрав його під управу Церкви, призначивши на управителя Дому

віцеректора Духовної Семінарії о. Малиновського. Не треба вже згадувати про **матеріальну допомогу**, якої не скупив митрополит студентам.

ЗАСЛУГИ ПРЕОСВ. КОНСТАНТИНА ДЛЯ ШКІЛЬНИЦТВА

Рідношкільна ідея перенеслася і за Океан. Великим її ентузіастом став **Преосвящений Кир Константин**, ексарх для українців католиків у ЗДА. Вже як перемиський крилошанин і парох катедри організував він **приватну народну школу в Перемишлі**. Як єпископ-ординарій у Злучених Державах намагається Владика якнайширше розбудувати в своїй епархії українське приватне шкільництво. Теперішній стан того шкільництва такий: 40 вечірніх шкіл, 53 катехитичні школи, 31 цілоденних народних шкіл, 4 гайскули (1 чоловічий і 3 дівочі), 2 каледжі (1 чолов. і 1 дів.), Мала Семінарія в Стемфорді і Велика Духовна Семінарія в Вашингтоні, обидві з власними вигідними будинками — оце білянс його довголітньої праці на цім полі. Та білянс цей ще далеко не замкнений, бо кожного року прибувають нові школи. Ідеал Преосвященого, до якого Владика прямує з залізною консеквенцією, створити в кожній парохії українську цілоденну школу щонайменше нижчого ступеня. Якщо б не довголітня злощасна релігійна боротьба, то задушевні його мрії були б вже давно сповнені.

Не забуває Владика теж про українську молодь поза школою. Своім коштом приладив Преосвящений у своїх забудованнях в Стретфорді приміщення на Вакаційну Оселю для шкільної молоді під духовним проводом. Таку ж саму Оселю ведуть Отці Василіяни в Бабилоні. Можна сподіватись, що з ходом часу число Вакаційних Осель, ведених нашою Церквою, буде збільшуватись.

УКРАЇНСЬКІ ШКОЛИ В КАНАДІ І ПОЛУДНЕВІЙ АМЕРИЦІ

Теж і в Канаді дбала наша Церква про рідне шкільництво, хоч розкинення наших людей по величезних просторах країни, здебільша по фармах, ставило закладанню своїх шкіл просто непоборні перешкоди. Навіть неповні інформації, що вдалось мені їх зібрати, вказують на великі осяги на тім полі. І так, до **1939 р.** були в Канаді при парохіяльних домах 73 школи, що в них Сестри Служебниці або дякоучителі вчили українських дітей українознавства та східного обряду. Дотепер число цих шкіл безперечно збільшилося. По містах були ці школи сталими вечірніми, а декуди перемінювалися вони, як напр. школа Св. О. Миколая у Вінніпегу, в цілоденні. Священники подбали про те, що в багатьох публичних школах навчаються наші діти по закінченню шкільних годин української мови. Є теж у Канаді цілий ряд українських середніх шкіл (гайскулів) для хлопців і дівчат, дуже часто з інтернатами, як напр. ведені Сестрами Служебницями дівочі Академії в Йорктоні, Мондері і Саскатуні. В Йорктоні є єдина вища школа (колегія) для молодців, ведена Братами

Християнських Шкіл. Звернула теж Церква увагу на бурси, щоб наша молодь, яка вчиться в чужих середніх і високих школах, могла виховуватись у релігійнім і національнім дусі. Бурси такі є в Вінніпегу, Саскатуні, Торонті, Едмонтоні, а може ще й по інших містах. Уладжуються теж у час ферій вакаційні курси, в яких молодь поглиблює своє релігійне знання та відомості з українознавства.

В Полудневій Америці дбає Церква теж про виховання своїх вірних у релігійнім і національнім дусі, хоч умовини для цього є там дуже тяжкі. Велику поміч у цій праці дають, як усюди, наші монаші, передовсім жіночі чини. На жаль, не міг я знайти ніде даних про тамошнє українське шкільництво. Тільки недавно вичитав я в наших часописах вістку, що Катихитки Серця Христового відчинили в Бразилії (мабуть у Прудентополіс) українську гімназію.

VI.

Праця духовенства на полі позашкільної освіти

Праця над піднесенням освіти нашого народу поза школою стала можливою щойно по знесенню панщини та проголошенню в Австрії 1848 р. конституції. Вагу її оцінювало наше духовенство вповні. Доказом цього є слова о. Миколи Устияновича у зверненню, яким він запрошував на „Собор руських учених“. „Без всякої різниці нашого пересвідчення про щастя народне, без різниці віроісповідання, получімся всі Русини в тім сильнім переконанню, що правдиве щастя нашому народові тільки на підставі просвіщення зацвісти може“.

І дійсно, зїзд цей присвятив велику увагу народній освіті на своїх нарадах. Вирішено закласти окреме товариство, що кермувало б освітньою працею та засновувати окружні читальні. Основою освітньої праці мала стати народна мова, що — як казав о. Устиянович — „у вікових боротьбах трохи не останнім лишилась нам майном“.

Так прийшло до заснування освітнього товариства у Львові „Руська Матиця“, на взір існуючого такого чеського товариства. Але „Матиця“ не здійснила накладених на неї завдань. Скоро опанували її люди москвофільського напрямку. Її видання були писані „язичієм“, себто мішаниною української, церковно-слов'янської та російської мов, незрозумілою для простолюддя. До того й не дуже дбала „Матиця“ про простолюддя, друкуючи крім календарів здебільша наук. збірники, в яких було, правда, багато цінного історичного матеріалу, але були вони для селянських мас і мовою і змістом неприступні.

Молоде українське покоління намагалось здобути впливи в „Матиці“, але довголітні його заходи не довели до нічого. Врешті заклало воно **заходом визначного громадського і політичного діяча, о. Степана Качали**, 8. грудня 1868 р. у Львові нове освітнє товариство „**Просвіта**“.

„Просвіта“ відіграла величезну ролю в історії галицької вітки українського народу. Вона не лише поширила освіту і національну свідомість у широких масах, але дала теж почин до праці на інших ділянках національного життя. „Просвіта“ була матір'ю

усіх інших товариств, наукових, виховних, господарських, фінансових тощо. Вона проявила безмір ініціативи, енергії та невпинної праці, щоб піднести наш нарід з упадку. Те, що впродовж короткого відносно часу перетворився він з темної, неосвіченої маси в культурну, свідому своєї мети і змагань націю, це заслуга передовсім „Просвіти“. Не диво, що польська влада переслідувала та нераз розв'язувала читальні, а большевики, зайнявши 1939 р. Галичину, негайно зліквідували „Просвіту“ і всіх просвітних працівників помістили на своїх чорних списках.

Завдяки цій праці здобула собі „Просвіта“ величезний авторитет серед цілого українського, без увагу на кордони, народу. Коли тільки була спромога денебудь, як на Буковині, Наддніпрянщині, Закарпаттю чи за Оксаною, закладати освітні товариства, то вони приймали все назву „Просвіта“. Почесне членство „Просвіти“ — це було найвище відзначення, інакше найвищий український орден, яким наділяли Загальні Збори товариства найбільш заслужених для народу людей з усіх українських територій.

В якім же напрямі йшла діяльність „Просвіти“? Передовсім розвивала вона живу видавничу діяльність. Кожного року видавала, крім традиційного календаря-альманаха, щомісяця одну популярну книжечку з різних ділянок знання. Багато уваги присвячено істор. оповіданням та історії України. „Просвіта“ видала в своїх книжечках першу популярну історію України та в кількох накладах і кількадесять тисяч примірників епохальної розвідку Лонгіна Цегельського „Русь-Україна і Московщина“, що великою мірою причинилася до знищення москвофільства серед галицького селянства. Книжечки „Просвіти“ обговорювали теж часто різні господарські питання. „Просвіта“ видавала свій офіційний орган „Письмо з Просвіти“, що в нім, крім розпоряджень Головного Відділу й хроніки освітньої діяльності, обговорювалися в окремих статтях методи освітньої праці, а за Польщі популярно-науковий місячник „Життя і Знання“, „Аматорський poradnik“, „Бібліотечний poradnik“ тощо.

Крім популярної літератури видавала „Просвіта“ і научні твори. Її накладом вийшло понад двадцять томів „Української Письменности“, одинокі на всіх українських землях повне видання клясиків української літератури від Котляревського до Нечуя-Левицького, з поясненнями, зредаговане сеньйором галицьких політиків та головою товариства проф. Юліаном Романчуком. „Просвіта“ видала теж обширну історію української літератури М. Возняка в 3 томах та наукове видання козацьких дум Ф. Колесси. Вона заснувала у 60-ліття смерті Шевченка під своїм управлінням окремий фонд „Учітєся, брати мої“, що його накладом виходили популярно-наукові твори. Список усіх видань „Просвіти“ переходить пів тисячки в мільйонах примірників.

Щоб уможливити освітню діяльність, закладала „Просвіта“ по містах і селах свої читальні. Коли число читалень так зросло, що фізичною неможливістю було Головному Відділові кермувати

ними, засновував він по повітових містах „Філії Просвіти“, що надавали напрям та наглядали над працею читалень у своїм повіті. При читальнях творилися бібліотеки, аматорські гуртки, хори, оркестри, курси для неграмотних. **До першої світової війни було в Галичині 77 філій та 2944 читалень, що нараховували 200 тисяч членів.**

Усі ці надбання всесвітня й українсько-польська війна цілковито знищила. Трба було починати все від початку. Та традиція „Просвіти“ була вже так закорінена в масах, що „Просвіта“ дала собі легко раду з непосильним, здавалося завданням. **У 1933 р. було вже 83 філії та 3204 читалень із 450.000 членів.** Зросло число бібліотек та книжок у них, число аматорських гуртків, хорів, оркестр. При читальнях творилися самоосвітні гуртки, в яких молодь поглиблювала своє знання у різних ділянках. Кожна читальня намагалася збудувати свою домівку. Коли до першої війни було їх усього 504, то у 1935 р. число їх зросло до 1.301. Кожного року прибували нові, нераз дуже гарні домівки, що були культурними центрами наших сіл.

РОЛЯ ДУХОВЕНСТВА В РОЗБУДОВІ „ПРОСВІТИ“

У цій величезній освітній праці **рішальну роль відіграло духовенство.** Вже почин до заснування „Просвіти“ дав **о. Качала.** На перші, установчі збори у Львові приїхав, як єдиний представник провінції, **о. Йосип Заячківський,** що в прекрасній промові закріпив присутніх, щоб не забували на меншого брата та вжили всіх заходів, щоб піднести його з темноти і матеріальної нужди. Крім цього цілий ряд священників, як **оо. Качала, Устіянович, Лозинський,** прислали письмenni привіти на зїзд. Було це доказом, що українське духовенство поважно заінтересоване новим товариством та що його працю буде піддержувати всіма силами.

Тяжкі були початки „Просвіти“. Коли „Руська Матиця“ була відразу добре ситуована завдяки засобам, складеним цілим народом у перших роках конституційного життя, то „Просвіта“ довгі часи не мала ні приміщення, ні матеріальних засобів для розвинення своєї діяльності. Теж і членів не було спершу багато, бо значна частина старшого духовенства з різних причин добачувала в основанню „Просвіти“ польську інтригу. За позичені гроші видала „Просвіта“ перші свої книжечки. Від успіху в їх розпродажі залежала дальша діяльність, бути чи не бути товариству.

Священик **Олександр Стефанович** оповідає в своїх, друкованих у „Ділі“, спогадах, **як врятували тоді „Просвіту“ українські богослови.** Розїжджаючись на ферії, розібрали вони цілий наклад виданих нею книжечок та розпродали по селах. Таким чином уможливили вони дальшу діяльність „Просвіти“, а зарозом спопуляризували її на провінції.

СВЯЩЕНИКИ — ГОЛОВИ ЦЕНТРАЛІ „ПРОСВІТИ“

З року на рік поширювала „Просвіта“ свою діяльність та здобувала собі нових членів і прихильників. Але на твердий ґрунт стала вона щойно за четвертого своєї голови, **яким став священик**, професор української мови й літератури у львівському університеті, о. Омелян Огоновський. Дарма, що наукова праця забирала йому дуже багато часу, сповняв він свій почесний уряд із усіх голов найдовше, бо аж **вісімнадцять років** (1877 до 1894). Щойно за нього зчезли здебільша всі упередження до „Просвіти“ та почалося масове закладання читалень й організування філій по повітах. За нього почали вступати в члени „Просвіти“ також селяни. („Просвіта“ мала подвійних членів: членів матернього товариства, що за річну вкладку діставали всі його видавництва, і членів читалень). За о. Огоновського змінила „Просвіта“ під натиском духовенства свій статут і стала просвітньо-економічним товариством, щоб започаткувати працю в господарській ділянці, яку перейняли на себе пізніше інші товариства. Одним словом, час його головства був часом розбудови „Просвіти“ та поширення в масах просвітянської ідеї. Йї неплинного походу вперед уже ніщо не могло зупинити.

Священики дали повну піддержку „Просвіті“, стаючи масово її членами та друкуючи в її виданнях оповідання і популярні розвідки на різні теми. Багато заслужився для „Просвіти“, як довголітній член Головного Виділу та його організаційний референт, о. **Теодосій Лежогубський**. Врешті останнім головою „Просвіти“ був вибраний перед самою другою світовою війною священик, о. **Юліян Дзерович**.

ПРОСВІТЯНСЬКА ПРАЦЯ ПО ПАРОХІЯХ

Та найбільше труду вклало духовенство в просвітню працю на місцях. На його плечах спочивала здебільша ця невидна, чорна робота, без якої ніяке товариство не може розвиватися. Священики закладали здебільша читальні та провадили їх. Вони засновували теж філії „Просвіти“ та довгі роки стояли на їх чолі. Нормально тільки ті читальні розвивалися і провадили успішну працю, що в них працювали священики. Щойно згодом прийшли їм з допомогою учителі та інша світська міська інтелігенція й перебрали велику частину тієї праці на себе, передусім у повітових філіях. За Польщі були вже теж платні ревізори та інструктори просвітньої праці. Та все ж таки роля духовенства була до кінця в просвітній праці вирішна, бо ж делегат зі Львова чи з повітового міста міг приїхати до читальні тільки вряди-годи, а священик, що був усе на місці, в безперервним контакті з людьми, міг стало вести працю, або бодай наглядати за нею.

Слід тут зазначити, що в 20-му столітті, передовсім за ректорства пізнішого єпископа о. д-ра Боцяна, діяла в **Духовній Семінарії у Львові** теж читальня „Просвіти“. У ній познайомлю-

валися молоді богослови з методами просвітньої праці та з управління в виготовлюванню зразкових доповідей із різних діянок знання. Кожної неділі розходилися вони по львівських і підміських читальнях, виголошували ті доповіді, переводили контролю читальняного діловодства тощо. Таким чином, переймаючи пізніше, як священники, душпастирські посади, були вони вже вповні підготовані до праці по читальнях.

Годі зраховати ці десятки тисяч доповідей і промов, виголошених священниками, та час, витрачений ними на працю по читальнях. В початках просвітньої роботи найбільш притягальну їй освідомну силу мали **аматорські вистави й концерти**. Для тієї цілі написали священники цілий ряд мелодрам, до яких музику скомпонували священники-композитори. Та спершу читальні не мали своїх домів і виставових залів і приміщувались по селянських домах. Вистави і концерти відбувалися по обширних стодах священників, які радо відступали їх на ту ціль. Підготували вистави та першими аматорами були звичайно **священничі діти і селянська шкільна молодь** під проводом священників. Вони заставляли цю молодь теж до іншої праці по читальнях та давали їй перші лекції просвітньої праці. Священники започатковували теж будови читальняних домів та допомагали в тому. **Щедро допомагав просвітянам грішми при будові тих домів митрополит**. Тільки у Львові відступив він свій дім на Личакові на приміщення читальні, а на передмістю Богданівка подарував площу під будову читальняного дому та щедро причинився до його побудови.

„НАРОДНІ ДОМИ“

Вирішну роль відіграло також духовенство при будові „**Народних Домів**“ по містах, в котрих мали приміщення усі культурні та економічні установи міста й повіту. Вже 1848 р. дав о. Лев Трещаківський почин до будови величного „**Народного Дому**“, довгий час найбільшої будівлі у Львові, зверненої фронтом до чотирьох вулиць, на поуніверситетській площі у Львові. На жаль, попав він незабаром в руки москвофілів і тому не мав нарід з нього такої користі, яку міг мати. Десятки літ приміщувалася в нім — крім інших установ та приватних мешкань — українська академічна гімназія, а опісля її філія. В театральній залі цього „**Народного Дому**“ проголосила 19-го жовтня 1918 р. наша Конституанта українську державність на етнографічних землях Австро-Угорщини. Приміщувалася в нім також команда українських військ, що 1-го листопада під проводом полк. Д. Вітовського зайняли Львів, а опісля три тижні вели завзяті бої за його посідання. Такі, нераз прекрасні „**Народні Доми**“ були в кожному повітовім місті. До їх будови причинялися великою мірою священники. (О. Йосафат Кобринський в Коломиї, о. Михайло Цегельський в Камінці Струмівській, о. Степан Петрушевич в Радехові і інші).

ІДЕАЛІЗМ У ПРОСВІТНІЙ РОБОТІ

Мушу ще звернути увагу на **великий ідеалізм**, що його змогло зацепити духовенство в просвітню працю. Була вона поза малими вийнятками безплатна, та вважалась не лише за святий обов'язок кожного інтелігента, але і за найвищу почесть. Так, напр., проф. Романчук, за зредагування та коректу понад двадцять томів „Української Письменности“ не взяв жодного гонорару, але ще — хоч сам незаможний — покривав своїм коштом купно книжок, спровадження матеріалів та численне листування з Наддніпрянською Україною. Теж редагування календарів-альманахів бодай до першої світової війни вважалося за почесний, безплатний обов'язок. Цей ідеалістичний підхід уможливив такі величезні успіхи на полі просвітньої праці в Галичині. Заслуга в цім безперечно духовенства. Доказом заслуг його для „Просвіти“ є велике число священників, наділених почесним членством того товариства.

Треба ще врешті згадати, що за Польщі стали закладатися в Станіславівській Єпархії чисто католицькі **читальні „Скала“**, тільки з священниками у проводі. Була це реакція на використання деякими партіями читалень до своїх партійних та протирелігійних цілей. При тижневику „Правда“ у Львові виходила для цих читалень спеціальна **„Бібліотека Скали“**.

На Закарпаттю поклав великі заслуги на полі народної освіти о. Августин Волошин. Довгі літа видавав він популярний **тижневик „Наука“**, в яким ширив не лише знання, але і народну свідомість та боровся проти мадяронських і москвофільських течій у цім закутку української землі.

VII.

Праця духовенства в господарській ділянці

Знесення панщини застало наше селянство в жахливому господарському положенню. Невеликі наділи землі, без приділу до його користування лісів і пасовищ, що залишились у руках дідичів та незнання раціональної господарки засуджувало найважливіший наш стан на марне і безвихідне животіння. Духовенство усвідомило собі відразу положення. Вже на „Соборі Руських Учених“ звернув увагу о. Лев Трещаківський на konieczність зайнятися господарськими справами нашого народу, у висліді чого прийняв „Собор“ ухвалу про потребу закладати господарські товариства.

Та до праці цієї годі було спершу приступити. Не було відповідних фахових людей та й неосвічене селянство не було ще до неї підготоване. Закоштувавши свободи по кілька сот літах панщини, воно жахливо запивалося. В кожному селі було по кілька коршем, у яких день і ніч перебували селяни, пропиваючи останній свій добуток. Від орендарів йшла теж успішна агітація серед селянства проти просвітньої та організаційної праці серед нього.

Історичну роль в знищенню пиянства відіграв митрополит **Йосип Сембратович** (1870-82). Він закликав духовенство, щоб уряджувало місії проти пиянства та заклало по селах братства тверезости і пильно стежив за виконанням цього розпорядження. Величезний рух сколихнув галицьк. селами. У кожному селі відбувалася місія, тисячі селян приступало до братств та присягало на тверезість. У висліді сотки коршем мусіли зліквідуватися, а ті, що залишились, не мали вже таких частих гостей. Таким чином врятував митрополит галицьке селянство від повної матеріальної руїни та усунув головну перепону до його подвигнення.

Очевидно, що рух цей не подобався польській шляхті, для якої горальні були головним джерелом її прибутків. Вона натискала на митрополита, щоб залишив свою акцію. Однак усі ці заходи залишились без успіху. Тоді посипались доноси на митрополита до цісаря. Не мали вони спершу успіху, тим більше,

що митрополит мав високу гідність асистента Апостольського Престола та римського графа, з котрою глибоко релігійний цар рахувався.

Та 1882 р. через москвофільську агітацію село Гнилички, збаражського повіту, перейшло на православ'я. Поляки використали це й обжалували митрополита, що він не поборює москвофільського руху. Тоді цар зажадав від нього, щоб він добровільно зрезигнував зі свого стансвища. Митрополит — святець по своїй вдачі — не був спосібний до боротьби, то ж по тридневній надумі вволив його волю і цього ж року виїхав до Риму, де помер 1900 р. як жертва любови до свого народу і вірного сповнювання взятих на себе обов'язків.

ДВА ЛИХА ГАЛИЦЬКОГО СЕЛА

У своїй праці над економічним дивинням селянства старалося духовенство зарадити передовсім двом лихам, що переслідували галицьке село, а саме хронічному голодові та бракові готівки. Наслідком браку землі, до того лихо управлюваної, та великих податків, заглядав кожного року на переднівку під стріхи бідніших селян голод. Коли ж приходив коли недорід, то голод цей огортав широкі кола селянства. Користали з цього лихварі, що визичали збіжжя на відробок та так заводили фактично нову панщину. Щоб зарадити бодай деякою мірою цьому лихові, поширило духовенство ідею закладання церковних або громадських шпихлірів по селах. Кожний селянин давав по жнивах якусь кількість збіжжя до такого шпихліра. Так творився збіжевий фонд, з котрого визичали собі на переднівку селяни потрібну кількість збіжжя за малий процент в натурі та так рятували себе від голоду. Шпихлірі ці були великим добродійством для незаможного селянства. Хоч господарські умовини змінилися, проіснували вони в деяких селах аж до другої світової війни.

Другим лихом, що переслідувало наших селян, був брак гроша. Коли селянин потребував більшої готівки, то мусів запозичуватись у лихварів на неймовірні проценти, що перевищували нераз позичені гроші. Дуже часто не міг довжик звернути на час позички, проценти росли і справа кінчалася звичайно ліцитацією цілого його майна. Єдиним рятунком на це було **закладання українських позичкових кас**. Вже 1874 р. видав о. Качала накладом „Просвіти“ книжечку під заголовком: „Що нас губить, а що помочи може?“, в якій радив закладати громадські позичкові каси. Те саме пропагував головний піонір економічного відродження Галичини о. Данило Тянячкєвич. 1883 р. заклав він у своїй парохії Закомарє таку касу, яку прозвав „Закомарська Правда“. Були позичкові каси теж по інших парохіях. Але до масового руху в тім напрямі треба було відповідної підготовки. Тому то о. Тянячкєвич старався, щоб „Просвіта“ зайнялася ширенням між

народом теж господарської науки. І дійсно, завдяки передусім його заходам змінила „Просвіта“ 1891 р. свій статут у тім напрямі, що стала товариством просвітно-економічним та своєю працею в господарській ділянці підготувала терен для пізніших наших економічних установ.

БАНКИ Й КРЕДИТОВІ КООПЕРАТИВИ

1892 р. засновано у Львові при головній участі духовенства Товариство Взаємних Обезпечень „Дністер“, що його покровителем був кожночасний митрополит. 1895 р. засновано при нім для його членів „Товариство Взаємного Кредиту“. З початком двадцятого століття намагалось наше громадянство закласти у Львові Краєве Кредитове Товариство. Хоч митрополит Шептицький особисто інтервенював у намісника гр. Потоцького, то проте цей не погодився на заснування його у Львові. Через те засновано його 1904 р. під назвою „Українська Шадниця“ в Перемишлі. 1910 р. заложено у Львові „Земельний Банк Гіпотечний“. За Польщі був він єдиним українським девізовим банком у світі. Українське духовенство з єпископатом на чолі відіграло при заснуванні цих банків через закупно акцій вирішну роль, а митрополит доповнював звичайно своїми грішми бракуючу решту закладового капіталу. Так врятував між іншим митрополит за Польщі „Земельний Банк Гіпотечний“, коли зубожілому громадянству не було під силу закупити нові акції за п'ять мільонів польських золотих.

Завдяки праці „Просвіти“ в економічній ділянці почали організуватися церковні і читальняні позичкові каси. У 1912 р. було цих останніх уже 257. На зразок міських кредитових установ почали творитися по селах на окремих статутах спілки ощадности й кредиту. Були вони системи Райфайзена і підлягали „Патронатові Хліборобських Спілок“ при Краєвім Виділі, що закладав їх на основі досвідів, зібраних за кордоном українським членом цього ж Виділу д-ром Дам'яном Савчаком. Було їх у 1912 р. коло 400. Пізніше закладались українські кредитові кооперативи, що підлягали Краєвому Союзові Ревізійному. Централєю цих кооператив був Краєвий Союз Кредитовий. У 1912 р. було вже їх по галицьких містечках і селах 339. Очевидно, що ініціативу до їх закладання давали здебільша священики. Вони вели їх теж дуже часто як члени дирекції чи Надзірних Рад. Розвиток цих фінансових установ мав величезне значення для нашого селянства і причинився великою мірою до ліквідації лихви та поправи економічного стану галицького села.

„СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР“

Теж для піднесення рівня сільського господарства поклад великі заслуги духовенство. Митрополит дарував „Просвіті“ більшу посілість з господарськими забудованнями в Милованні

для заложення рільничої школи для селян і „Сільському Господареві“ таку ж саму посілість у Коршеві для дівочої господарської школи. До першої світової війни були це одинокі українські рільничі школи. Кожного року випускали вони цілий ряд селянської молоді, що ставала опісля пропагатором модерної господарки по селах. Пізніше дарував о. Йосип Фолис „Сільському Господареві“ деяку кількість землі із забудованнями в Скнилові під Львовом на заложення садівничо-огородничої школи.

Два брати, о. Юліян і о. Тома Дуткевичі заклали 1898 р. в Олеську т-во для піднесення рівня сільсько-господарської культури й оборони хліборобів „Сільський Господар“, 1904 р. перенесено осідок його до Львова, де воно стало краєвим товариством та поширило скоро свою діяльність на цілу Галичину. Поруч „Просвіти“ і „Рідної Школи“ став „Сільський Господар“ третьою установою, що відіграла велику роль в історії галицького селянства. Мав він теж свої філії по повітових містах і кружки по селах. Завдяки великим грошовим засобам, виеднаним для нього Українською Парляментарною Репрезентацією в австрійським уряді, міг він відразу розвинути широку діяльність. Товариство це ширило сільсько-господарську науку та пропагувало поступову господарку з допомогою доповідей і курсів, видавало популярні книжечки з господарської ділянки та свій орган „Господарська Часопись“, а пізніше „Сільський Господар“, закладало досвідні поля, зародові стайні, постачало добірне насіння, штучні погної, сільсько-господарські машини і т.п. Праця ця мала великі успіхи, чого доказом були сільсько-господарські вистави в Стрию і Коломиї. Маючи великі фонди, рятував „Сільський Господар“ селян у час недородів та повеней, що через занедбанія урядом регуляції гірських рік періодично навіщували Підкарпаття. „Сільський Господар“ висилав цілими поїздами харчі в zagrożені голодом терени. Зараздім був він офіційним представником інтересів українського селянства перед державною владою.

Також і за Польщі керма господарської освіти в Галичині була в руках „Сільського Господаря“. Правда, не мав він уже тепер державних підмог. Але втрату цю винагородили десятки інженерів-агрономів, що покінчили господарську науку за кордоном та працювали над прищепленням здобутків наймодернішої хліборобської науки на галицький ґрунт. Селянство, зорганізоване ними з допомогою духовенства, потрапило втримати само своє товариство, що стільки заслужилось для його економічного піднесення. В 1932 р. було в Галичині 81 філій по містах та 1280 кружків „Сільського Господаря“ по селах.

В праці „Сільського Господаря“ взяли визначну участь священники як організатори, а дуже часто голови філій і кружків товариства. Довгий час був головою „Сільського Господаря“ один із найвизначніших галицьких економістів, львівський крилоша-

нин **о. Тит Войнаровський**, що його — чи не єдиного — відзначила Українська Господарська Академія в Подєбрадах титулом почесного доктора господарських наук (доктор honoris causa).

Священики були учителями нової господарки по селах, чи то теоретично по кружках, чи практично — зразковою господаркою на парохіяльних ґрунтах. Були вони теж співробітниками численних господарських часописів, як „Господар“, „Господар і Промисленник“, „Господарська Часопись“, „Економіст“, „Сільський Господар“, „Кооперативна Республіка“, в яких помістили безліч статей на господарські теми. Згадаю тут тільки найвизначніших із старших, як: о. Степана Качалу, о. Данила Танячкєвича, о. Гната Гальку, що видав цілу низку брошур про сільське господарство, о. Йосафата Кобринського, а з молодших: о. Тита Войнаровського, о. Йосипа Раковського, о. Степана Онишкевича, о. Андрія Пеленського. Священики працювали також над **комасациєю** незвичайно роздріблених селянських ґрунтів та над їх **меліорацією**. Першим селом, що провело у себе комасацию і меліорацію ґрунтів заходом о. Євгена Шухєвича, були Підберізи під Львовом. Було це село завдяки своєму парохові під господарським поглядом зразкове, що до нього приїздили делегації селян навіть із Західної Галичини, щоб приглянутись його новій і зразковій господарці.

ПАСІЧНИЦТВО

Виключно священики були пропагаторами поплатної, а зовсім занедбаної в нас одної з ділянок сільського господарства, а саме **пасічництва**. Творцем новітнього пасічництва в Галичині був **о. Микола Михалевич** (1843—1922). Його підручник пасічництва п. з. „Пасіка“ видала „Просвіта“ аж п'ятьома накладами. Другим визначним теоретиком і практиком пасічництва був **о. Василь Пилипчук**, що видавав теж свої підручники. Обидва вони, як теж і інші священики, поміщували на тему пасічництва багато статей по різних господарських часописах.

СПОЖИВЧА КООПЕРАЦІЯ

Рано почали у нас думати про споживчу кооперацію. 1883 р. засновано у Львові „**Народну Торговлю**“ на взір швайцарських і англійських кооператив того типу. Основником „Народної Торговлі“ був, поруч **інж. Василя Нагірного**, священик **о. Євген Дуткевич**. Згодом стала вона відкривати по більших містах свої філії. У 1912 р. було їх уже 18. По селах закладалися спершу **церковні і читальняні крамниці**. Цих останніх було у 1912 р. 540. У ХХ століттю стали поруч них організуватися теж споживчі кооперативи на Рочдельських засадах. Було їх у 1911 р. 164. Організаційним і господарським центром для усіх цих споживчих одиниць була „**Народна Торговля**“. Очевидно, що в організації та веденню їх провідну роль відігравали священики.

Згодом повстають ще й нові роди кооператив: **молочарські, господарсько-торговельні, для збуту худоби і т. п.** Першу українську молочарню в Галичині заклав 1904 р. **о. Остап Нижанковський** при читальні „Просвіти“ в селі Завадові коло Стрия. За нею пішли інші. В 1907 р. повстав в Стрию союз молочарень під назвою „**Маслосоюз**“, що до нього належало 1911 р. вже 79 молочарень. Масло із них продавалося не лише в Галичині, але й по інших краях Австро-Угорщини. 1913 р. заложив „Маслосоюз“ **молочарську школу** в Стрию. Керівниками молочарського руху в Стрийщині були священники **о. Остап Нижанковський, о. Кость Петрушевич, о. Северин Борачок і інші.**

І в інших ділянках кооперації працювали священники. Так, напр., о. Антін Захаріясевич заклав 1903 р. першу „**Спілку для господарства й торгівлі**“ в Перемишлі, що дала початок „**Союзові господарсько-торговельних спілок**“ у Львові. Знову економічний організатор Стрийщини і Жидачівщини о. Северин Борачок дав ініціативу і був одним з засновників „**Спілки для збуту худоби**“.

РОЗВИТОК КООПЕРАЦІЇ ПО І. СВІТОВІЙ ВІЙНІ

По війні пожвавилася праця в господарській ділянці в Галичині, дарма що майже всі довоєнні надбання війна знищила. Польська влада не допускала українців до державної служби, тож багато молоді, що студіювала агрономію і торговельні науки у закордонних університетах, взялося до розбудови українського господарського життя. В кожному повіті працював інженер-агроном, що відновлював або закладав нові кружки „Сільського Господаря“ і доповідями, різnorodними курсами, закладанням досвідних піль тощо, поширював хліборобські знання, а водночас пропагував ідею кооперації. Почали відновлюватися старі кооперативи і закладатися нові. Коли до війни переважали у нас кредитові кооперативи, то тепер майже кожне село заклало у себе споживчу кооперативу. Поширилися також молочарні по цілому краю.

Організаційним і ревізійним центром для усіх різного роду кооператив був „**Ревізійний Союз Кооператив**“ у Львові, а на чолі окремих видів кооператив стояли „**Центральний Кооперативний Банк**“ для кредитових кооператив, „**Народня Торговля**“ для міських споживчих кооператив, „**Центросоюз**“ для сільських споживчих кооператив та перенесений із Стрия до Львова „**Маслосоюз**“ для молочарських кооператив. У 1933 р. належало до „Ревізійного Союзу“ **3.194 кооперативи**, в тому 490 кредитових, 279 молочарських, 122 споживчих міських і коло 2.200 споживчих сільських кооператив. Були теж кооперативи ще й інших типів. Нараховували вони коло пів мільона членів. В усіх цих кооперативах було коло 12.000 платного персоналу. Очевидно, що кожного року прибували нові кооперативи.

Кооперативний рух у Галичині був величезним досягненням то доказом великої живучості нашого народу. Він приносив се-

лянству помітну користь. Торгівля споживчими товарами перейшла по селах майже виключно в українські руки, через що ціни товарів обнизилися майже на 50%. Молочарні давали помітний дохід своїм членам. Українське масло вело не лише успішну конкуренцію з польським, але мало також попит на зокордонних, передовсім німецьких і англійських, ринках. Кооперативи почали переходити вже до **скупу збіжжя, яєць, дробу**. Українська кооперація започаткувала власну продукцію деяких товарів, як мила, свічок, ниток, гудзиків, шевських кілків, цикорії, різних паст тощо.

Безперечно, що такий буйний розвиток завдячувала українська кооперація великому числу вишколених закордоном фахівців. Але й духовенство причинилося великою мірою до тих успіхів. Початки праці на господарському відтинку по війні були дуже тяжкі. Війна знищила усі довоєнні надбання. Унадок української державности та у висліді того терор, ув'язнення і знущання за кожний прояв громадської діяльності, викликали в народі зневіру, пригноблення та знеохоту. Перші пропагатори відродження господарського життя мусіли за мінімальную винагородою, а дуже часто зовсім даром, ходити пішки, нераз серед слоти і непрохідного болота, від села до села, вишукувати людей, гуртувати їх, заохочувати до праці. З допомогою прийшли їм священики. Вони перетримували їх у себе, творили кружки „Сільського Господаря“ і проводили ними, давали ініціативу до створення кооператив, впливали на людей, щоб ставали їх членами та полагоджували в них свої закупи. Годі описати цю невисипущу муравлину працю, що довела до перелому в психіці галицького селянства та до захоплення його кооперативною ідеєю. Священики працювали в управах і надзірних радах кооператив, як теж в Окоужних Радах і Централях. Та передовсім робили вони ту постійну, невидну, чорну роботу, що є конечною, щоб можна доходила до великих досягнень. Як це було з „Просвітою“ і „Рідною Школою“, так теж без участі духовенства не був би можливий такий надсподівано великий розвиток української кооперації в Галичині.

ПАРЦЕЛЯЦІЯ ГРУНТІВ

Треба тут ще згадати про роль митрополита Шептицького в праці над господарським двигненням галицької вітки українського народу. Митрополит, що мав широкі погляди на усі справи доцінював вповні теж і економічну ділянку національного життя. Звідси його фундації для „Просвіти“ і „Сільського Господаря“, що уможливили заложення перших і довгий час одиноких рільничих шкіл у Галичині. По війні утримував митрополит своїм коштом в Стрию рільничу школу вищого типу „**Нова Школа**“. З прикметним у своїх усіх починаннях розмахом заплянував митрополит грандіозну акцію, що могла докорінно змінити соціальний і національний стан галицького села, а саме **парцеляцію діди-**

чівських ґрунтів. Умовини до цього були з початком 20-го стол. незвичайно пригожі. В рілній господарці в Східній Галичині запанувала була тоді криза. Через рілничі страйки та щорічний виїзд соток тисяч українських робітників на сезонів роботи до Німеччини й інших країв, рілний робітник подорожив і рілна господарка з допомогою найманої сили перестала оплачуватися. Треба було з примітивної господарки переходити на машинову, на що дідичі не мали здебільша потрібного гроша. Багато з них були б позбулися радо землі за відповідну готівку. Теж і політична ситуація була тоді для українців пригожа. Можна було легко дістати від уряду концесію на парцеляційний банк і великі кредити на викуп землі.

Та український загал враз з нашим політичним проводом не розумів тоді ваги цієї проблеми. Багато людей було також під впливом соціалістичних кличів, що земля належить народові „за бездурно“. Громадянство не піддержало великого задуму митрополита. Тільки поодинокі люди займалися парцеляцією. Сам о. Войнаровський розпарцелював коло 40.000 моргів землі. Викупував поодинокі маетки теж митрополит і творив з них різні фундації. Щойно 1908 р. заложено при визначній участі духовенства парцеляційне товариство „Земля“. Та пригожа конюнктура вже тоді минула і воно не могло вже багато зробити. Згодом дістала Галичина за Польщі сотки тисяч польських колоністів, що їх уряд осаджував на землях, які могли вже давно бути в українських руках.

ВІДДОВЖЕННЯ СЕЛЯН

Як деякі наші люди не доросли були до проблем, що їх висувало життя, нехай посвідчить про це ще один факт. У 1908 році поставив в австрійськiм парламенті посол о. Войнаровський внесення віддовжити селянську посілість у Галичині. Внесення це не мало успіху, бо його здійснення вимагало великих грошових сум, яких уряд не мав, чи не хотів признати на цю ціль. Але це внесення — на превелике диво — зустрілося несподівано з осудом з українського боку. А саме теоретик, а пізніше навіть голова радикальної партії, д-р Северин Данилович, помістив із приводу цього внесення цілий ряд статей у „Громадському Голосі“, які видав пізніше окремою брошурою п. з. „В справі аграрних реформ“. Ставши на становищі марксівської теорії про концентрацію капіталу, заявився він проти внесення та взагалі проти будь-яких земельних реформ. Задовження земельної власности — це, мовляв, конечно, а навіть позитивне явище, бо воно доведе до концентрації земельної посілости в нечисленних руках і витворить сільський пролетаріят, який уже легко перебере землю в свої руки. Так теоретизував лідер „селянської“ партії, дарма, що практика на селі вказувала не на концентрацію землі, а на роздріблення великої земельної посілости. Практично означали виводи д-ра Даниловича одно: Не треба працювати над матеріальним піднесенням селянства, бо „що гірше, то краще“.

ПРОМИСЛ І РЕМЕСЛО

Доцінював митрополит теж і вагу міст для національної справи і тим різнився від інших наших провідників, що були всі дітьми села і в своїй праці звертали увагу майже виключно на селянство. Ніхто не поклав таких заслуг будовою церков, монастирів, шкіл, бурс, шпиталів та інших інституцій, чи матеріальною їх піддержкою, для українізації Львова, як митрополит. Та його задуми сягали ще далі. Він мріяв про створення українського промислу й ремесла, що притягали б до міст безземельних селян і таким чином збільшували б у них відсоток українського населення.

І так у порозумінню з професором львівської політехніки Іваном Левинським, що сам заложив фабрику керамічних виробів, закупив митрополит на личаківському передмістю у Львові великі простори піскової землі, вартости коло пів мільона доларів, на яких мала стати велика **скляна гута**, що в ній працювали б українські робітники. На жаль, війна не дала зреалізувати тих задумів. Заснував теж у Львові велике видавниче підприємство з власною друкарнею „Бібльос“.

За Польщі повстала у Львові єдина в Галичині українська **фабрика цукорків „Фортуна Нова“**. Щоб витримати конкуренцію з чужонаціональними фірмами, треба було закупити нові, модерні машини, на що фірма не мала потрібної готівки. Тоді митрополит визичив фірмі 25.000 доларів і так врятував фабрику від упадку.

Врешті треба ще згадати про піклування митрополита **ремісничою молоддю**. Він щедро підпомагав „Ремісничу Бурсу“ у Львові, а коли вона не могла вже примістити щораз більше напливаючої молоді із сіл, закупив для неї 1930 р. другий дім за 130.000 золотих, в якому могло приміститися 55 хлопців.

Так піддержував митрополит відповідно до своїх спроможностей також розвиток господарської ділянки українського народного життя.

VIII.

Праця духовенства для української науки й культури

Маючи високу освіту, заслужились священники чимало й на полі української науки та культури. Довгий час не було в Галичині світських фахових спеціалістів в різних ділянках знання; цю прогалину заповнювало духовенство. Від хвилини заснування львівського університету аж до розпаду Австро-Угорщини були українські священники професорами його богословського факультету. Багато з них були ректорами цієї високої школи. Вони гідно репрезентували українську богословську науку, однак їх праці були друковані здебільша латинською й німецькою мовами; тим то не буду довше зупинятися над ними.

БОГОСЛОВСЬКА НАУКА

Однак мушу згадати про богословську науку, що була вислідом не так офіційної, як радніш приватної ініціативи. Вже до першої війни видавала Духовна Семінарія у Львові богословські журнали: „Богословський Вісник“ (квартальник) 1900-1902 і „Католицький Схід“ (також кварталник) 1904-1907. Друковано в них багато богословських праць українською мовою. Також в річниках станових часописів українського духовенства „Нива“ у Львові і „Добрий Пастир“ у Перемишлі можна знайти безліч цінного матеріалу з богословської ділянки. Крім того видали українські богослови до першої світової війни два альманахи з інтересними працями. 1922 р. повстало у Львові „Богословське Наукове Товариство“, що видавало аж до війни кварталник „Богословія“. Був це поважний богословсько-науковий журнал, що шляхом обміну доходив до наукових бібліотек світу та ширив відомості про українську богословську науку. В „Бібліотеці Богословського Товариства“ вийшло багато наукових праць з богословської ділянки під редакцією тодішнього ректора Богосл. Академії о. д-ра Й. Сліпого. Теж знаменито редагований кварталник „Записки Чина св. Василя В.“ (довголітній його редактор о. д-р Й. Скрутень, ЧСВВ) містив багато праць з історії цього Чина та взагалі з історії української Церкви, як, напр. цінний „Вступ до історії Церкви на Україні“ д-ра Степана Томашів-

ського. (Тепер продовжують ОО. Василіяни видавання „Записок...“ в Римі). В „Працях Богословської Академії“ появилвся цілий ряд цінних творів, як „Історія старинної філософії“ о. д-ра Степана Конрада, „Патристика“ о. д-ра Василя Лаби, „Догматика незєдиненого Сходу“ о. д-ра Андрія Іщака, „Граматика церковно-славянської мови“ о. д-ра Спиридона Кархута, „Катихитика“ о. Юліяна Дзеровича й інші. ОО. Редемптористи видають тепер в Канаді добре редагований науковий кварталник „Логос“ (редактор Преосв. о. д-р Германюк), в яким почали друкувати м. ін. довший цінний науковий підручник митр. Й. Сліпого: Догматика.

Укладали священники також підручники релігії для народних і середніх шкіл. Заслуги на тім полі поклали м. ін. оо. Олександр Стефанович, Олексій Торонський, Євген Гузар, Іван Рудович, Леонід Лужницький, д-р Ярослав Левицький.

Мушу тут відмітити ще наукову діяльність митр. Шептицького. Належав він безперечно до найбільш всебічно освічених наших людей та міг залишити по собі непроминальні вартості — писані твори. Та кипуча діяльність на всіх ділянках релігійного і національного життя не дала йому змоги посвятитися ще й ширшій науковій праці. З його глибокого знання користали богослови, для яких любив викладати богословію та історію всесвітнього й українського мистецтва. Зерна великої мудрости розсіяв він у своїх численних (понад 100) пастирських листах. Митрополит зібрав безліч матеріялів для написання історії української Церкви та встиг написати тільки монографію про митрополита Веніямина Рутського, з якої, на жаль, тільки невелика частина появилася друком. Видав Митрополит і велику книгу (коло 500 сторін) власних перекладів із грецької мови аскетичних творів Св. Василя Великого та богословсько-філософічний трактат „Божа Мудрість“. Як мало хто, розумів митрополит потребу науки для нашого народу і не щадив матеріяльних засобів для її організаці, розвитку та виховання молодих її adeptів. За його великі заслуги для науки й української культури іменувало його Наукове Товариство ім. Шевченка своїм дійсним членом.

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДИ

Займалося духовенство історією України, а зокрема історією української Церкви. Вже львівський крилошанин **о. Михайло Гарасевич** (1769—1836), що заслужився незвичайно коло відновлення гр.-кат. митрополії і зрівняння гр.-кат. Церкви з латинською, написав працю п. з. „*Annales Ecclesiae Ruthenae*“ що в ній зібрав багато документального матеріялу. Другу історію української Церкви в двох томах написав німецькою мовою єпископ **Юлій Пелеш** (1843-96) п. з. „*Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*“, що ще до сьогодні не втратила своєї вартости. Опрацьовували поодинокі ділянки історії української Церкви крилошани **о. Михайло Малиновський** і **о. Антін Петрушевич**, **о. Яків Головацький**, **о. Антін Добрянський** (історія перемиських

єпископів), о. Юстин Желехівський (між іншим монографія про єп. Снігурського), о. Мих. Зубрицький (історичні розвідки про життя гал.-укр. духовенства в минулому), о. Іван Рудович, о. Іван Шпитковський, о. д-р Діонісій Дорожинський (історія унії гр.-кат. Церкви). В 20-му ст. появились солідні історики української Церкви з-поміж монахів-Василіян, як дійсний член Наук. Тов. ім. Шевченка **о. д-р Йосафат Скрутень** (1894—1951), о. Макарій Каровець, передчасно померлий **о. Теофіль Коструба** (1907—1943) й інші. На Закарпатті досліджував історію прямицької єпархії о. Олександр Духнович (1803-65), а мукачівської о. Юрій Жаткович (1855—1920).

Багато священників популяризувало українську історію в численних розвідках. Найбільше заслужилися на тім полі о. Іван Гушалевиц і о. Василь Чарнецький, що писали монографії чи то про галицькі міста, чи про поодинокі постаті або події української історії. В 80-рр. минулого століття написав **о. Степан Качала** обширну розвідку п. з. „*Polityka Polaków względem Rusi*“. Є це перша й одинока розвідка на цю тему. Не порушував її вже більше ніхто з наших науковців, хіба що заторкнув ще її **о. Тит Войнаровський** у своїй праці німецькою мовою п. з. „*Польща на Сході й Заході*“.

Цікаві були умовини, в яких написав о. Качала свою працю. У своїх намаганнях створити під Австро-Угорщиною сурогат польської державности, висували поляки концепцію федерації австрійських країв (не народів), що до неї мала б належати ціла Галичина, в якій вони мали б необмежену свободу рухів. Українські послы в парламенті були за централістичним устроєм Австро-Угорщини, щоб мати перед поляками оборону в центральнім уряді. Єдиний о. Качала заявився за федералістичним принципом, не маючи великого довіря до німців. Коли з цього приводу не поставили українці о. Качалу кандидатом при виборах на посла до парламенту 1873 р., вибрали його послом поляки у чисто польській окрузі (Тарнів-Бохня) в Західній Галичині. Та не зважаючи на це, написав о. Качала, що мав нагоду пригланутися добре до польської політики супроти українців, свою працю, в якій виявив усю нещирість польських кличів про „рівність, свободу і братерство“ та зобразив маркантно польську екстермінаційну політику впродовж століть супроти українського народу. Поява цієї книжки була дуже немила полякам і вони її здебільша самі викупили, так як зробили пізніше з епохальною книжкою Вячеслава Липинського „*Z dziejów Ukrainy*“, що появилася 1912 р. в Кракові.

Праця о. Качали вийшла 1886 р. в українськім перекладі, по відкиненню полемічних частин, на 168 сторінках в „Історичній Бібліотеці“ Олександра Барвінського п. з. „Коротка історія Русі“. Був це перший загальний огляд нашої історії українською мовою, що випередив на десятки літ історію України Миколи Аркаса (1908 р.) і Михайла Грушевського (1911 р.). Більшу

працю п. з. „Хроніка полудневої Русі від 670—1741 р.“ написав польською мовою о. Іван Вагилевич. Та найбільшим істориком з-поміж духовенства був львівський крилошанин і політичний діяч 1848-70 рр. **о. Антін Петрушевич** (1821-1913), що перейшов був, на жаль, до москвофільського табору. Був він найбільш плодотивим із усіх галицьких українських науковців та за час свого довгого віку написав безліч праць на різні історичні теми. Доказом вартости його праць є факт, що був він (як ніхто інший із наших учених) членом-кореспондентом російської, польської і чеської Академії Наук та членом багатьох історичних закордонних товариств, як, напр., „Історичного Товариства Нестора Літописця“ у Києві. Неначе завершенням його трудів була кількатомова „Сводная Галицко-русская Літопись 1500—1772“, в якій зібрав докупи з усіх можливих джерел відомості, що відносилися до Галичини. Загальною історією України займався дуже талановитий і надійний історик о. Теофіль Коструба, ЧСВВ, що досліджував передусім княжу добу. На жаль, невилічна недуга перервала в дуже молодому віці нитку його життя. Першим істориком Закарпаття був о. Йоаникій Базилович (1742-1821). Написав він латинською мовою працю п. з. „Коротка записка про фундацію Теодора Корятовича“, в якій задумував зразу подати коротку історію мучачівського монастиря. Та підчас писання розрослася вона у велику, шість томову, історію Закарпаття і його гр.-кат. Церкви. Праця та мала епохальне значення для пробудження національної свідомости закарпатської інтелігенції. О. Михайло Лучкай написав невидану друком працю латинською мовою п. заг. „Historia Carpatho-Ruthenorum“ в пяти томах. Історію Закарпаття, а передусім його Церкви й культури, досліджував о. д-р Василь Гаджега (1864-1938), свідомий українець, дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка.

АРХЕОЛОГІЯ

Займалися археологією та збирали археологічні пам'ятки крилошанин Михайло Гарасевич, о. Яків Головацький, о. Іван Вагилевич, митрополит Михайло Левицький, а в Перемишлі крилошани о. Іван Могильницький і о. Іван Лаврівський. Та найбільше заслуг на полі археології поклав о. Петрушевич. Він перший досліджував старинний Галич. Написав багато праць з ділянки української археології та зібрав безліч археологічного матеріалу, що виповнив археологічний відділ заснованого ним 1873 р. першого в Галичині українського музею „Народного Дому“ у Львові.

НУМІЗМАТИКА

З-поміж духовенства вийшов одинокий мабуть між галицькими українцями нумізмат (дослідник давніх грошей). Був ним о. Іван Ступницький (1816-90), перемиський єпископ від 1872 р. Писав він розвідки про галицько-волинські і польські монети.

УКРАЇНЬСЬКА МОВА

Багато священників займалося філологічними дослідями. Стали вони дуже актуальними по прилученні Галичини до Австрії, бо ж треба було доказати окремішність української мови від польської і російської та дати матеріал для навчання її по школах. Вже при кінці 18-го віку написав граматику української мови по-польськи перший парох церкви св. Варвари у Відні о. Єронім Стрілецький, ЧСВВ. Першу граматику українською мовою написав 1823 р. крилошанин **Іван Могильницький** (1773-1831). За ним укладали граматики крилошанин о. Іван Лаврівський, о. Петра Паславський, о. Йосип Левицький (1834), **о. Йосип Лозинський** (1846), о. Іван Вагилевич польською мовою (1846), о. Гаврило Паславський (його граматика була предметом нарад „Собору руських учених“), **о. Як. Головацький** (1849). Хоч більшість авторів цих граматик не мали належної наукової підготовки до таких праць, то все ж таки вміли вони підмітити найважливіші закони нашої мови. Деякі з них домішували до неї ще елементи церковно-словянської мови, але були між ними й прихильники чисто народної мови, як, напр., о. Лозинський, який уважав, що літературна мова не повинна різнитися від народної та що повинна вона розвиватися тільки на її основі.

Особливо пекучою показалася потреба граматичних підручників по 1848 р., коли то ціле народне шкільництво у Східній Галичині зукраїнізували. Цілий ряд священників (Лука Слугоцький, Іван Жуковський, Йосип Ганінчак, Григорій Шашкевич, Михайло Осадца) взявся укладати їх, спираючись при тім уже на народній мові. Друком появилися з них тільки граматика о. Шашкевича 1862 р. і **о. Осадци** цього ж року. Цю останню, солідно опрацьовану, що спиралася на дослідях найбільшого тоді авторитету в ділянці словянської філології Міклосіча і приймала етимологічний правопис, затвердила шкільна влада й вона обов'язувала в наших школах аж до 1893 р., коли то введено в нашій шкільництві фонетичний правопис. Тоді вже прийшли граматики світських людей, а саме д-ра Вол. Коцовського і д-ра Ст. Смаль-Стоцького.

Зокрема треба відмітити студії над українською мовою **о. д-ра Омеляна Огоновського** (1833-94). Він видав наукову граматику української мови і працю німецькою мовою: „Досліди на полі української мови — Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“. О. Огоновський був визначним ученим, що знав не лише добре українську мову й її історичний розвиток, але був теж добре зазнайомлений з дотеперішніми дослідями над нею та з осягами мовознавства у світі. У своїх працях став він на чисто українським ґрунті, повводив українські граматичні терміни і, використавши широкий порівняльний матеріал, дав солідні праці про самотність української мови та про закони її розвитку. Праці ці були великим кроком у розвитку українського мовознавства та не втратили ще дотепер своєї вартости.

Заразом були його студії першим і успішним кроком з українського боку в познайомленню наукового світу з окремішністю української мови від польської і російської.

Священик започаткував також досліди у нас над українською діалектологією. А саме о. Яків Головацький у виданій 1849 р. праці: „Розправа о язичі южноруском і его наречіях“ зробив першу спробу класифікації українських говорів.

Були між священиками добрі знавці й церковно-словянської мови. Вже в першій половині минулого століття видав о. Антін Добрянський граматику церковно-словянської мови. Великим її знавцем був член-кореспондент польської Академії Наук — о. Онуфрій Лепкий, що під його наглядом виходили всі наші Богослужбові книги. Про граматику церковно-словянської мови о. д-ра Кархута я вже згадував.

Прикладали свої руки священики й до укладання шкільних підручників. Були вони спершу в церковно-словянській мові і писані кирилицею. Та вже о. Маркіян Шашкевич уклав читанку для народних шкіл народною мовою, писану гражданкою і фонетикою. Перший буквар народною мовою зготовив о. Йосип Лозинський, а перший буквар гражданкою о. Йосафат Кобринський. Про заслуги о. Ільницького при виданню підручників для середніх шкіл я вже згадував. На Закарпаттю видав о. Михайло Лучкай 1830 р. граматику латинською мовою п. з. „Grammatica Slavo-Ruthena“. Коротку граматику та читанку для початківців видав о. Олександр Духнович. 1907 р. видав о. Августин Волошин граматику по-мадярськи. По ній видавав о. А. Волошин ще кілька разів граматику в українській мові, змінюючи її відповідно до розвитку національної свідомости на Закарпаттю, аж дійшов до чисто літературної мови і фонетичного правопису.

УКРАЇНЬСКА ЛІТЕРАТУРА

Великі заслуги поклали священики над дослідами української літератури. Перший короткий її огляд подав вже о. Могильницький у своїй граматиці української мови. Ширше зайнявся нею професор української мови й літератури у львівських університеті о. Яків Головацький у своїх „Трох вступительних преподаваніях о русской словесности“ (1849). Теж о. Головацький написав „Замітки о русской літературі“ та видав хрестоматію українського письменства. Коли ж о. Головацький мусів через свій перехід у москвофільський табір покинути катедру, прийшов на його місце о. Омелян Огоновський, що вів її від 1867-94 р. Отець **Омелян Огоновський** видав першу на всіх українських землях обширну історію української літератури в чотирьох томах і шести частинах (1887-93). Хоч метода, якою о. Огоновський послуговувався, пишучи її, вже тепер перестаріла, то все ж таки через безліч зібраного в ній матеріалу не втратила вона до сьогодні вартости. У тій своїй праці проводив о. Огоновський послідовно тезу про самостійність українського на-

роду та відрубність української літератури з найдавніших часів від російської. З цього приводу мусів о. Огоновський звести полеміку з найбільшим тодішнім істориком російської літератури Пипіном, що гостро накинувся на нього за цю його самостійницьку ідеологію.

Крім історії літератури видав о. Огоновський ще текст „Слова о полку Ігореві“ з перекладом і поясненнями та хрестоматію старої української літератури, що була довгі літа гімназійним підручником, аж до видання за Польщі такої ж хрестоматії Михайла Возняка. Видав він теж під фірмою „Наукового Т-ва ім. Шевченка“ перше збірне наукове видання творів Тараса Шевченка. Так майже пів століття займали катедру української мови й літератури у львівському університеті священики. Щойно по смерті о. Огоновського перейняв катедру світський чоловік, д-р Олександр Колесса, що помер перед кількома літами на еміграції в Празі.

А й першим професором української мови та літератури в університеті в Чернівцях на Буковині був священик — **о. Гнат Онишкевич**. Започаткував він наукове видання творів українських клясиків, почавши від Котляревського, „Руська Бібліотека“, з якої через його передчасну смерть вийшло тільки три томи. Його наступником на кафедрі став його учень, один із найвизначніших наших мовознавців та незрівняний інтерпретатор Шевченка, академік д-р Степан Смаль-Стоцький. Були ще й інші священики, що займалися принагідно чи то історією літератури, чи літературною критикою.

БІБЛІОГРАФІЯ

Священики дали почин українській бібліографії. Вже о. Яків Головацький написав працю: „Галицько-руська бібліографія 1772-1848“. О. Олександр Стефанович подав українську бібліографію за 1877-79 рр. Займався бібліографією о. Антін Петрушевич. Великі надії робив молодий бібліограф о. Роман Лукань, ЧСВВ, що згинув трагічно 1943 р. у Львові.

СЛОВНИЦТВО

Пробували своїх сил священики й на полі словництва. І так о. Антін Добрянський видав церковно-словянсько-український словник. Німецько-український словник уклав о. Степан Петрушевич, але видав його тільки частину, бо на видання решти забракло фондів. О. Келестин Скоморовський уклав німецько-український словник в п'яти томах, що ним покористувався Омелян Партицький при укладанню свого словника.

ЕТНОГРАФІЯ

З початком 19-го століття появилася нова течія в європейській літературі — романтизм. Мав він великий вплив теж на

українських письменників, зокрема на членів „Руської Трійці“. Романтизм розбуджував інтерес до народу, до його життя та духової творчості, заставляв до студій над ними, до збирання плодів народної творчості. Так повстала і згодом сильно розвинулася нова галузь науки — етнографія.

Багато галицьких священників, що стояли близько до народу, займалися збиранням етнографічних матеріалів. Вже **о. М. Шашкевич** друкує в своїх збірниках зібрані ним народні пісні. Збиранням їх займалися і два інші члени „Руської Трійці“. **О. Вагилевич** написав передмову до збірки народних пісень. Багато пісень зібрав **о. Яків Головацький**, що їх видав без його відома і дозволу Вацлав Залеський („Вацлав з Олеска“) у своїй збірці „Piesni ludu polskiego i ruskiego w Galicyi“ (1833). Пізніше (1878) видав Головацький дуже цінну велику збірку українських пісень з Галичини і Закарпаття. 1835 р. появилася збірка весільних пісень п. з. „Ruskoje Wesilje“, виготовлена **о. Йосипом Лозинським**. У Відні вийшли 1841 р. „Галицькі приповідки і загадки“ **о. Григорія Ількевича**. Збирав і друкував та містив по часописах народні приповідки теж о. Степан Петрушевич.

Займалися етнографічними, а навіть етнологічними дослідженнями ще багато інших священників, як о. Данило Лепкий, о. Софрон Витвицький (описи Гуцульщини та гуцульського життя і звичаїв), о. Іван Волосянський, о. Гнат Галька (про народні звичаї й обряди з околиць Збруча), дійсний член Наукового т-ва ім. Шевченка о. Михайло Зубрицький (праці з етнології Бойківщини), о. Юрій Кміт (етнографічні описи Бойківщини), о. Юрій Жаткович на Закарпатті („Замітки етнографічні з Угорської Руси“) та інші. Етнолог о. Ксенофонт Сосенко написав між іншим такі праці: „Праджерело українського релігійного світогляду“, „Про містику гагілок“, „Культурно-історична постать Різдва й Щедрого Вечора“. Велику кількатомову працю Володимира Шухевича: „Гуцульщина“ зредагував на основі зібраних Шухевичем матеріалів теж священник, о. Володимир Герасимович.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

З-поміж священників-економістів написав о. Тит Войнаровський визначну студію п. з. „Вплив Польщі на економічний розвиток України“.

Д Р У К А Р Н І

Великі заслуги поклало духовенство для розвитку української культури. При монастирях, а навіть капітулах, повставали **друкарні**, в яких друкувалася не лише релігійна, але теж і світська література. Вже 1929 р. бачимо таку друкарню при капітулі в Перемишлі. Друкарня ОО. Василіян у Жовкві була мабуть найбільшою українською друкарнею в Галичині. Коштом митрополита Шептицького повстала друкарня при видавничім інсти-

туті „Бібльос“ у Львові. Велику роллю для Закарпаття відіграла друкарня ОО. Василян в Ужгороді. З неї вийшло багато молитовників, календарів, часописів і книжок народною мовою, що ширили національну свідомість серед народу. Теж за океаном (Зєдинені Держави, Канада, Бразилія і мабуть Аргентина) мають наші чоловічі, а навіть жіночі монаші Чини (СС. Василянки у Філадельфії) свої друкарні.

БІБЛІОТЕКИ

Теж бібліотеки творило духовенство. Майже в кожному Василянськiм монастирі була своя бібліотека з архівом. Зокрема дуже велику бібліотеку (понад 40.000 томів) з цінним архівом мав монастир ОО. Василян при Жовківській вулиці у Львові. В першій половині ХІХ. ст. повстала із збірок єпископа Снігурського і крилошан Могильницького та Лаврівського велика капітульна бібліотека в Перемишлі. Було в ній також багато цінних стародруків і рукописів. Єп. Снігурський залишив на її утримання окремий запис. Теж при львівській капітулі була бібліотека з архівом. З великої бібліотеки з рукописним відділом крилошанина Петрушевича створено окремий відділ його імені при бібліотеці „Народного Дому“ у Львові. 1901 р. дарував митрополит Шептицький Духовній Семінарії в Станиславові бібліотеку з коло 4.000 книг вартости 16.500 австрійських корон та залишив окремий запис (1.200 корон річно) на її утримання і доповнення. Для ОО. Студитів створив митрополит у Львові незвичайно цінну бібліотеку „Студіон“ з 60.000 томів, яка, як жадна інша, мала безліч книг з історії й дисципліни Сх. Церкви. Національний Музей митрополита Шептицького мав бібліотеку з приблизно 25.000 томів головно з історії українського і всесвітнього мистецтва та велику збірку українських стародруків. Мали свої бібліотеки теж Богословська Академія (коло 10.000 томів) і Богословське Наукове Товариство у Львові. На Закарпатті мали ОО. Василяни бібліотеку (8.000 томів) і архів в Мукачеві на Чернечій горі.

МУЗЕЇ

„В українськiм патріотизмі Галичини — мало історичних традицій, мало державної політичної думки“, — такий закид підніс митрополит у своїй проповіді 1911 року над гробом о. Маркіяна Шашкевича з нагоди столітнього ювілею його народження. Щоб ці традиції обновити, заснував митрополит „**Національний Музей**“, що його примістив у спеціально на цю ціль закупленій палаті. Почин до збирання музейної старовини дали інші українські єрахи і священики, а найбільш заслужився на тім полі о. Антін Петрушевич. Та щойно митрополит із литомим собі розмахом створив великий і незвичайно цінний музей, що начислював перед другою світовою війною коло 80.000 предметів.

„Ви самі не знаєте, які маєте у своїм музею цінності“ — сказав англійський учений, що приїздив для спеціальних студій у цій музею. А другий чужинець так про нього висказався: „Якщо б митрополит нічого більше для Вас не зробив, то вже через цей музей повинен перейти до Вашої історії, як один із Ваших великих людей“.

Митрополит покривав усі кошти повстання і розвитку „Національного Музею“, що виносили величезні суми. Для забезпечення музею на будуче закупив митрополит дві камениці і палату польського маляря Яна Стики. Дохід з них мав іти на утримання музею.

Теж при Богословській Академії заснував її ректор о. Д-р Й. Сліпий музей. Сестри Василянки мали у своїм монастирі у Львові дуже цінний музей української ноші й вишивок. Слід ще піднести, що **перший музей і бібліотеку за океаном заклав Преосвящений Кир Константин у Стемфорді, Па.** Музей цей встиг уже зібрати багато цінних і вартісних експонатів.

МИСТЕЦТВО

Треба ще згадати про великі заслуги митрополита для розвитку українського мистецтва. Багато українських мистців, як **малярі Сосенко, Курилас, Бойчук, Федюк, Северин, Струхманчук і різьбар Паращук** завдячували митрополитові свої студії за кордоном. І по студіях допомагав їм митрополит, закупаючи їх твори. Митрополит врятував для української культури вже на пів спольщеного визначного маляра **Олексу Новаківського**. Він спровадив його з Кракова до Львова, примістив в закупленій митрополитом палаті польського маляря Стики та підтримував фінансово того визначного мистця аж до його смерті. Фінансував митрополит теж проваджену Новаківським малярську школу, з якої вийшло багато добрих мистців. Врешті закупив митрополит за великі гроші у колишнього київського книгаря-видавця Іздіковського авторські права до звиш 350 творів — між ними деяких ще зовсім незнаних — Миколи Лисенка, як теж інших українських музик, як Ніщинського, Заремби, Стеценка, Кошиця, Синиці, Степового та інших.

І духовентво допомагало розвиткові українського, передовсім церковного, мистецтва. Завдяки йому могли виконувати поліхромії галицьких каплиць і церков найвизначніші наші малярі, як Корнило Устіянович, Сосенко, Бущманюк, Холодний, Осінчук, Ковжун і ін. Священики замовляли у них проекти вітражів до церков (Сосенко, Холодний), образи (Устіянович, Новаківський), плащаниці. Різьбарські роботи (престоли, кивоти, іконостаси тощо) виконував по наших церквах талановитий різьбар Коверко. Він виконав теж статую митр. Шептицького в городі Духовної Семінарії та статую українських святих для тої ж Семінарії. За ініціативою священиків створили деякі із згаданих мистців

непроминальної вартости речі та піднесли українське церковне мистецтво на незвичайно високий рівень.

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗКОПИ Й ЗАПОВІДНИКИ

За гроші митрополита провадив Д-р Ярослав Пастернак розкопки у Крилосі біля Галича, де відкрив **фундаменти величнього катедрального храму Пресв. Богородиці**, другого величиною на всіх укр. землях по церкві Св. Софії у Києві. Щоб врятувати від знищення рідку в Європі фльору (кедрове дерево) і фавну (медвідь, рись олень, готур), виділив митрополит у митрополичих лісах в Карпатах **два заповідники** та віддав їх окремими грамотами в опіку Науковому Товариству ім. Шевченка у Львові.

ІХ.

Праця духовенства на полі красного письменства

Першим українським письменником у Галичині став **о. Маркіян Шашкевич** (1811-43). Вправді були вже і перед ним священики (як напр. о. Йосип Левицький), що намагалися писати поезії, але не було в них таланту та писали вони жахливим „язичієм“. Під впливом романтизму став о. Шашкевич ентузіястом народної мови та дав початок українській літературі в Галичині. В Духовній Семінарії згуртував коло себе не лиш найближчих своїх співробітників Головацького і Вагилевича („Руська Трійця“), але теж ширший гурт прихильників своїх ідей (Устіянович, Могильницький, Мох і інші), що стали піонерами галицького відродження.

Вже 1833 р. складає о. Шашкевич із своїми товаришами перший збірник народною мовою „Син Руси“*, що не появився друком. 1835 р. видає оду „Голос Галичан“, перший друкований у Галичині твір народною мовою. Врешті складає з Головацьким і Вагилевичем та видає 1837 р. в Будапешті „Русалку Дністрову“, що відіграла в Галичині таку роль, як „Енеїда“ Котляревського на Наддніпрянщині.

Жаліючи над тим, що „судилося нам послідними бути“, хотів о. Шашкевич покласти підвалини під українську літературу та ввести народну мову в усі ділянки національного життя. Тим

*) Щоб не було непорозумінь, слід тут вяснити назви Русь, русин, руський, уживані письменниками галицького відродження. Є це старі назви нашого народу ще з княжих часів. Шойно коли назви ці присвоїли собі москалі, стали прийматися на Наддніпрянщині від 17-го ст. нові назви: Україна, українець, український, хоч були ці назви вживані вже й у княжих часах, від XI. в., але рідко. В Галичині, що переживала іншу долю, як Східня Україна, затрималися старі назви до кінця 19-го століття, а декуди навіть до першої світової війни. Під тими назвами розуміли самостійний нарід, відрубний від москалів, росіян, або руских. Найдовше, бо до 1939 р., затрималася назва русин, а навіть руснак, на Закарпаттю, що не мало майже жадних звязків з іншими українськими землями. В Америці уживають закарпатці цих назв ще й тепер.

тільки можна пояснити ті його широкі зацікавлення та працю в різних ділянках не лише літературної творчості. Писав він ліричні й епічні поезії, перекладав із старо-української („Слово о полку Ігореві“), чеської, польської і сербської мов, писав ритмічною прозою („Псалми Русланові“), перекладав Євангеліє, писав проповіді, працював над розвідками з української історії, уложив для дітей читанку та осудив гостро в брошурі „Азбука і аЬсесадо“ намагання впровадити латинку до українського письменства. На жаль, тяжка доля о. Шашкевича і передчасна його смерть не дали розвинути його талантові і залишити трівкіші сліди його праці. Та все ж таки розбудив він у Галичині національну свідомість і почуття єдності цілого українського народу.

О. Шашкевич був передусім талановитим ліриком, що міг розвинути у визначного поета. Поезії його відзначаються безпосередністю чуття та ширістю вислову. Навіяні вони тугою за щасливими дитячими роками та жалем із-за тяжких умови життя. До найкращих належить „Веснівка“, що підложена під ноти о. Віктором Матюком, не сходила з репертуару наших оперових співаків (Саломея Крушельницька, Олександр Мишуга), що приїздили з-за кордону на репрезентативні концерти до Львова. Висказує в ній о. Шашкевич побоювання, щоб ніжну квітку його починів над відродженням рідної культури не зморили невідрадли умовини тодішнього життя:

Цвітка дрібная
Молила неньку,
Весну раненьку:
„Нене рідная,
Вволи ми волю,
Дай мені долю,
Щоб я зацвила,
Ввесь луг скрасила,
Щоби я була,
Як сонце ясна,
Як зоря красна,
Щобим згорнула
Ввесь світ до себе!“

— „Доню, голубко,
Жаль мені тебе,
Гарная любко:
Бо вихор свисне,
Мороз потисне,
Буря загуде,
Краса змарне,
Личко зчорніе,
Головоньку склониш,
Листоньки зрониш,
Жаль серцю буде“.

Цікаве є закінчення вірша „Побратимові“, що його написав поет з нагоди посилки о. Устияновичеві збірки українських народних пісень. В його закінченню висказує о. Шашкевич ясно свій погляд на єдність усіх українських земель. Згадує він там із захопленням про українську пісню, як то вона

...Колись красою засяє,
Як при **Чорнім морі**
Себе завітчає,
В степах на просторі
Весело запрає,
Як в водах — **Дніпрі**

Змиєсь, прибереться,
Легеньким крильцем
На Дністр занесеться,
В тихенькім Дністрі
Собі приглянеться,

Крилоньками сплесне,
Стрясе, злопотить,
Під небо до сонця,
Ген-ген полетить,
Під небом, край сонця

Сонічком повисне:
І буде літати,
І буде слівати,
І о руській славі
Скрізь світу казати.

Писав о. Шашкевич теж епічні поезії та перше в українській мові нав'яне сильною романтикою оповідання п. з. „Олена“. — В „Псальмах Русланових“ дає вияв своїй глибокій, твердій як криця, вірі. „Вирвеш ми очи і душу ми вирвеш — писав поет — а . . . не видреш любови і віри не видреш, бо **руське ми серце, тай віра руська**“.

З кружка о. Шашкевича вийшли ще два письменники, що писали народною мовою та відогравали визначну ролю 1848 р. та пізніших, як посли до сойму, роках. **О. Микола Устіянович** (1811—1885), був великим ентузіястом Шашкевича і дав почин до скликання „Собору Руських Учених“ та відчинив перше його засідання згадкою про пробудителя Галичини. Писав в'ян талановиті поезії та два оповідання в романтичній дусі: „Месьть верховинця“ і „Страстний четвер“, в котрих вірно зобразив психіку бойківських верховинців. Оповідання ці — як виказав це проф. Радзикович — мали помітний вплив на ранню творчість Івана Франка. Другий — це **о. Антін Могильницький** (1811-73), що написав м. ін. романтичну поему „Скит Манявський“.

Почавши від 1848 р. дуже багато священиків працювало на літературнім полі. Деякі з них писали ще мішаною мовою, з великою домішкою народної, але більшість писала чисто народною мовою. Вони заповнювали своїми творами всі галицькі, почавши від „Зорі Галицької“, часописи й журнали. Правда, не було між ними визначних талантів, та все таки зробили вони велику роботу, бо давали в руки українського громадянства рідну лектуру та таким чином відтягали його від польської літератури.

ПОЕЗІЯ ХІХ. В.

І так поезії писали отці: Лука Данкович (вірші і байки), Гнат Якимович, Рудольф Мох (збірка поезій п. з. „Мотиль“), Григорій Савчинський, Келестин Скоморовський (псевдонім К. Долиняненко), два Івани Озаркевичі (батько й син), Іван Гушалевич (знані пісні „Щасть нам Боже“ і „Мир вам браття“), Михайло Петрушевич, Михайло Бачинський (пс. О. Філаретів), Онуфрій Зацерковний, Сильвестер Метелля, Евстахій Щурковський, Данило Лепкий, Сильвестер Лепкий (батько Богдана, пс. Марко Мурава), Олекса Бобикевич, Богдан Кирчів і ін.

ПРОЗОВА ТВОРЧІСТЬ ХІХ. В.

Прозові твори писали отці: Григорій Савчинський, Василь Ільницький (оповідання й описи подорожей), Михайло Петрушевич, Микола Огоновський, Василь Залозецький (історичні по-

вісті), Сильвестер Метелля (повіді), Володимир Хил'як (пс. Єронім Анонім), Данило Лепкий (оповідання й повісті), Онуфрій Лепкий, Богдан Кирчів, Олекса Бобикевич, Степан Макар та багато інших.

ДРАМАТИЧНА ТВОРЧИСТЬ ХІХ. В.

Теж і на полі драматичного письменства не бракло священиків. Вже в першій половині 19-го століття написав о. Степан Петрушевич драматичну пєсу „Муж старий, жінка молода“. Цілий ряд пєс і комедій написав о. Рудольф Мох (1816-91), як „Справа в селі Клекотині“, „Терпен-спасен“, „Розпука орендарська“, „Опікунство“ й ін. О. Гнат Якимович написав драму „Роксоляна“. О. Іван Гушалевич написав лібретта до мєльодрам „Підгір'яни“ (музика о. Михайла Вербицького) і „Обман очей“ (музика о. Івана Лаврівського). З-під пера проф. о. Омеляна Огоновського вийшли історичні драми: „Гальшка Острожська“ і „Федір Острожський“. Історичну драму „Павло Полуботок“ написав о. Йосип Барвінський. Комедію „Настоящі“ написав о. Олекса Бобикевич. Всі ці пєси входили довгі літа в склад репертуару галицьких аматорських театрів. Зокрема драму „Павло Полуботок“ виставляли на сценах аж до першої світової війни.

ПИСЬМЕНСТВО ХХ. В.

Теж і в 20-ому столітті не бракло письменників-священиків. Правда, число їх помітно змаліло, може через поширену працю духовенства на всіх ділянках національного життя, що їй віддавали священники усі свої сили. Тривке місце в українській літературі здобув собі **о. Тимотей Бордуляк** (1863-1936) — автор оповідань в реалістичнім дусі, що їх більшість помістив у збірці п. з. „Ближні“. З ніжним почуттям та логідним гумором описує він персонажі своїх творів та вміє по-мистецьки відкривати красу їхніх душ.

Оповідання з бойківського життя писав **о. Юрій Квіт** (збірки: „З гір“, „В затінку й на сонці“, „Тремтіння душі“), що перший впровадив до письменства бойківський діялект. Писали ще оповідання **о. Дмитро Йосифович**, **о. Микола Дерлиця** („Композитор і інші оповідання“, „Воєнний дідич“), **о. Осип Лешук**, **о. Василь Попадюк**, **о. Омелян Квіт** і ін.

З поетів-священиків 20-го ст. слід згадати о. Дмитра Йосифовича, що писав дуже гарною літературною мовою. Перекладав він теж багато з німецької мови. Під псевдонімом Василь Ріленко видав о. Йосифович переклад драми Гете „Іфігенія в Таврії“. Переклав теж невідану досі „Лісню про Нібелюнгів“.

У 20-их рр. згуртувалися при місячнику „Поступ“ і видавництві „Добра книжка“ група католицьких письменників „Логос“. Із священників-членів цієї групи слід відмітити передчасно померлого на еміграції в Німеччині **о. Василя Мельника** (В. Лімничен-

жа), що видав збірки поезій: „З війни“, „Хуртовина“, „Клонюсь“ і „Дзвонять дзвони“. В цих збірках дав автор, що був великим ідеалістом, крім особистої сумовитої лірики теж гарні поезії на теми релігійні й національні.

В спадщині по о. В. Мельнику залишилося ще дуже багато цінних і гарних віршів, написаних під час II. світової війни, які ще досі недруковані і зберігаються у його дружини та ждуть свого видавця (з них можна оформити щонайменше три збірки поезій). Як уже згадані збірки поезій, так і драма „Убите щастя“, довше оповідання „Верховинець“ та переклад повісті „Бен-Гур“ запевнили о. В. Мельникові почесне місце в українській літературі та дали приклад здорової під ідейним поглядом літературної творчості, що водночас стоїть на поважному мистецькому рівні. (О. В. Мельник був також релігійним публіцистом та християнським католицьким філософом; найповажніші його книжки з тієї ділянки — це „Хрестоносці“ й „Релігія і життя“).

Другим священиком-поетом із групи „Логосу“, що подавав великі надії, був **о. Степан Семчук**. (Збірки: „Метеори“, „Воскресення — пісні зриву“, „Фанфари“). Поезії його незвичайно бадьорі, боєві, він намагався в них сперти обовязки супроти батьківщини на тривкім фундаменті волі Божої та його заповідей. На жаль, по виданню згаданих збірок автор майже зовсім замовк.

ЛІТЕРАТУРА В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

Хочу ще згадати про літературну творчість священиків на Закарпаттю. Країна ця не мала ніяких звязків з Наддніпрянщиною, а навіть звязки її з Галичиною були дуже слабкі через суворий мадярський режим. Та все ж таки були там священики, що розуміли відрубність свого народу від інших народів та намагались писати для нього народною мовою й ширити серед нього національну свідомість. Вже з початком 19-го ст. писав о. Василь Довгович, вчений філософ, член-кореспондент мадярської Академії Наук, вірші на світські й релігійні теми, місцевою народною мовою.

Ролю, яку відіграв у Галичині о. Шашкевич, намагався відіграти на Закарпатті **о. Олександр Духнович** (1803-65). Писав він поезії, драматичні пєси („Добродїтель перевишає богатство“), популярні книжечки для народу, видав буквар, коротку граматику, займався історією Закарпаття. Писав досить чистою місцевою мовою. Не було у нього такого таланту, як у о. Шашкевича, та й не мав він змоги зазнайомитися з українськими й іншими словянськими літературами. Та все ж таки намагався він пробудити свій нарід із сну та розбудити в нім національну свідомість.

Я русин бил, есьм і буду, — писав він —
Я родився русином,

Чесний мой род не забуду,
Остануть его сином.

Знаний є його вірш, написаний, мабуть, у мадярській тюрмі, що став згодом **закарпатським гимном**:

Подкарпатській русини,
Оставьте глубокий сон,
Народний голос зовет вас,
Не забудьте о своем.
Наш народ любимый
Да живет свободный,
От него да отдалится
Неприятелей буря,
Да согриет справедливость
Уж і руськое племя.

Було в нього почуття єдності закарпатців з українським народом у Галичині, про який писав в оді, присвяченій галицькому митрополитові Яхимовичеві:

Бо свої то за горами, не чужі:
Русь єдина, мисль одна у всіх в душі;
.....
От як нині увірене шлем до вас:
Что Карпати не розлучать вічно нас.

Та доля обійшлася жорстоко з о. Духновичем. Невідрадні політичні умовини не дали йому зреалізувати своїх плянів, **а пізніше москвофіли зарахували його неслухно до свого табору**, перекинувши народну мову в його творах на російську.

Були на Закарпатті ще й інші священики, що писали народною мовою. Так, напр., **о. Анатолій Кралицький**, ЧСВВ, писав повісті й популярні статті до газет, **о. Йоахим Хома**, ЧСВВ, видавав молитовники й календарі народною мовою. Мистив по різних часописах, навіть галицьких, поезії народною мовою **о. Олександр Павлович** (1819-1900), що вийшли 1920 р. окремою збіркою. **О. Кирило Феделиш**, що закладав братства тверезости, боровся брошурами в народній мові з алькоголізмом і мав у цій акції великі успіхи. Теж **о. Августин Волошин** писав оповідання й драматичні пєси („Маруся Верховинка“, „Без Бога ні до порога“, „Фабіоля“). Врешті по першій світовій війні появився на Закарпатті визначний, дотепер найбільший із цієї області, поет, що пише вже чистою українською літературною мовою, **о. Зореслав** (криптонім), ЧСВВ. В Ужгороді появилися дві збірки його поезій: „Зі серцем у руках“ та „Сонце й блакить“. На жаль, від довшого часу не появилася вже нова збірка його поезій, що треба приписати хіба несприятливим умовинам для літературної праці у военні й повоенні часи.

Х.

Духовенство і музична творчість та організація театру

Теж і музичну творчість започаткували в Галичині священики. Стимулом до неї було спричинене о. Шашкевичем національне відродження, з його заінтересуванням народною, отже теж і пісенною творчістю. В Галичині не було довгий час ні театру, ні симфонічної оркестри, ні навіть світських хорів. Тим то музичне життя розвивалося спершу коло катедр у Львові, а передусім у Перемишлі, при яких були зорганізовані церковні хори. За посередництвом цих хорів познайомилося українське громадянство з творами Бортнянського, що зробили на всіх велике враження. Перші музичні композиції, передовсім церковні, стали укладати священики, щоб заспокоїти потреби цих хорів. За ними пішли світські композиції та музика до мельодрам, що їх потребу викликало життя. З-поміж духовенства вийшов цілий ряд композиторів, які довгий час були єдиними представниками української музичної творчости в Галичині.

Першим композитором у Галичині був **о. Іван Лаврівський** (1822-73), що писав передовсім церковні композиції, а опісля й твори для світських хорів, як „Заспівай ми, соловію“ і „Сумно-марно по долині“. Написав теж музику до мельодрами о. Гушалевича „Обман очей“.

Найвизначнішим композитором Галичини в 19-ім стол. був **о. Михайло Вербицький** (1815-70). Писав він композиції до Сл. Божої на чоловічий і мішаний хор, створив **музику до нашого національного гимну „Ще не вмерла Україна“** (слова Павла Чубинського), музику до „Заповіту“ Шевченка на два хори й оркестру, хоральні твори, як „Де Дніпро наш“ і інші, сольоспіви з фортепіаном або гітарою та багато оркестральних творів. Написав теж музику до мельодрам „Підгіряни“ і „Сільські плені-потенти“.

Із молодших композиторів треба поставити на першій місці **о. Віктора Матюка** (1852-1912). Компонував він сольоспіви („Цвітка дрібная“ о. Шашкевича, дуже популярні в Галичині хорові пісні „Прийди, весно“, „Чом так скрито“, „Крилець“), квар-

тети на чоловічі голоси тощо. Написав теж музику до мьєльодрами „Капраль Тимко“. **О. Максим Копко** (1859—1919) займався церковною музикою, але компонував теж світські хоральні твори („Де срібнолентий Сян пливе“). Написав теж музику до містерії Луцика „Вифлиємська ніч“. **О. Порфiр Бажанський** (1836—1920) написав кілька опер на народних мотивах, як „Олекса Довбуш“, „Весілля“ й ін.

На переломі XIX. і XX. століть появилсь визначний композитор **о. Остап Нижанковський** (1862—1919). Компонував він хоральні твори („Гуляли“, „З крушків“, „Вечiрня пісня“), сольоспiви („Минули літа молодії“, „Ох не забудь“, „В гаю зеленім“), дуети та займався гармонізацією народних пісень на голос з фортепіяном і українських колядок. Твори о. Нижанковського написані з великим талантом, відзначаються багаторим настроєм і через те ще нині дуже популярні. З інших композиторів слід ще згадати отців: **Миколу Кумановського** (церковні композиції і вязанки народних пісень для хору), **Данила Роздольського** (церковні композиції і до слів Шевченка „Сонце заходить“) та **Йосипа Кишакевича** (церковні пісні, кантати в честь Котляревського і Шевченка на хори й оркестру, хорові і сольові пісні). На Закарпаттю підніс церковний спiв **о. Іван Боқшай**, що укладав церковні пісні, Служби Божі і фортепіянові композиції.

Тут слід ще згадати отців **Євгена Купчинського** та **Зенона Куриловича**, що були мистцями гри на цитрі і ширили цю ділянку музичного мистецтва в Галичині. Обидва згадані священники укладали твори на цитру, а о. Купчинський видав підручник науки гри на цьому інструменті.

Працювали священники й науково на полі музики. І так о. Матюк написав перший у нас підручник гармонії. О. Копко написав підручник до науки теорії музики і був співвидавцем „Музичної Бібліотеки“, що видавала твори галицьких композиторів. О. Бажанський досліджував народну музичну творчість і видав багато праць з цієї ділянки. О. Нижанковський видав „Український співаник“, а співаники для шкіл видали отці Матюк і Василь Навроцький.

Коли зважити, що згадані композитори не були фаховими музикантами і займалися музикою тільки принагідно, що не мали фахових студій та були здебільша самоуками, то тим більше треба оцінити їх великий вклад в українську музичну культуру.

Священники мають також великі заслуги в організації хорів в Галичині. Вже в 70-их роках минулого століття **о. Йосип Витошинський** зорганізував і вишколив прекрасний селянський хор в селі Денисові біля Тернополя, з яким виступав на концертах в Тернополі та інших містах. Виступи цього незвичайно зіграного та здисциплінованого хору були небуденною подією у тодішній нашій дійсності та причинилися чимало до національного пробудження Поділля. Згадає навіть про нього Богдан Лепкий у своїй повісті „Під тихий вечiр“. Заложив теж о. Витошинський у себе школу для сільських диригентів.

Другим таким диригентом був **о. Амвросій Крушельницький** (батько оперної співачки Саломеї Крушельницької). Знаменитим диригентом і організатором хорів був о. Остап Нижанковський. Нема що вже згадувати про те, що безліч священників організували і вишколювали не лише церковні, але і світські хори по своїх парохіях.

Церква дбала теж про музичну освіту дяків. Для цієї, між іншим, цілі засновано 1817 р. „**Дяковчительський Інститут**“ в Перемишлі. На його утримання призначив єпископ Снігурський спеціально на цю ціль закуплене ним село Новосілки. Теж митрополит Шептицький збудував у Львові при вул. Петра Скарги величну триповерхову Дяківську Бурсу.

Мушу ще врешті піднести, що теж почин до організації українського театру в Галичині вийшов від духовенства. Перший театральний гурток zorganizував вже в 40-их роках мин. століття **о. Іван Озаркевич** (батько пізнішого політичного діяча о. Івана Озаркевича і дід Наталії Кобринської) в Коломиї. Ставив він, між іншим, перероблені ним на покутський діалект пєси Котляревського і Квітки-Основ'яненка („Сватання, або жених навіжений“), „Жовнір-чарівник“, „Весілля“ й ін.). Вистави ці давав гурток теж у Львові. Так підготував о. Озаркевич своєю діяльністю дорогу до заснування 1864 р. вже сталого українського театру „Руської Бєсїди“ у Львові. До його репертуару належали довгий час згадані мною мельодрами чи пак народні оперети та інші драматичні твори священників.

Закінчення

Не було ні одної ділянки релігійного і громадсько-національного життя, якої не заїніціювали б священники та не залишили б у них тривких слідів своєї праці. Очевидно, що годі короткими словами зобразити велич цієї праці, ролю парохіяльних домів, що були носіями культури і розсадниками української свідомости і національної окремішности та врешті атмосферу тих — як висказався колись д-р Остап Грицай — „духових сальонів“, що їх створили священничі родини у своїх домах.

МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН ДУХОВЕНСТВА

Праця ця коштувала священників багато труду, а ще більше коштів. Не багато священників — поза вихованням своїх дітей — могли залишити по собі хоч би невеличке майно. Коли ж хто його і мав, то залишав по собі щедрі записи на національні цілі. Так, напр., єпископ Снігурський залишив поза іншими записами окремий легат на 50 стипендій по всі часи для незаможних учнів перемиської єпархії, митрополит Сембратович залишив великі гроші на створення бурси для гімназійної мблоти у Львові. Теж і звичайні священники, якщо були заможніші, не щадили гроші на народні цілі. Напр., о. Качала був великим меценатом „Проб-

світі", першого українського щоденника „Діло“, коли він по своїм заснуванню боровся з фінансовими труднощами, та Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка, що до його засновників він належав. О. Танячківич видавав усі свої гроші на учнівські „громади“. О. Іван Залуцький записав усє своє майно (30.000 австрійських корон) „Просвіті“. Таких прикладів можна б навести ще багато.

Коли в нас згадувалося про великі жертви митрополита Шептицького на народні цілі, то можна було почути часом, від декого, слова: „Давав, бо мав“. Але справа з цим „мав“ не така то проста. Митрополит мав до свого розпорядження крім родових маєтків ще й маєтки митрополії, передусім великі простори лісів в Карпатах. Та доходи з них ледве вистачали на утримання його попередників. Митрополит віддав адміністрацію митр. дібр о. Войнаровському і тоді підніслися помітно доходи з них. Та на цім не кінець. Мало хто знає про те, що митрополит видавав 99% своїх доходів на церковні, народні і добродійні цілі. Було це можливе тільки тому, що продавив він строго аскетичне життя, вдовольнявся якнайскромнішим харчем, ходив в простій рясі, підпезаній звичайним чернечим ремінцем. Коли в час одного свого побуту в Бельгії мешкав митрополит в однім католицьким монастирі, то в такому короткому часі мусіли братчики цього монастиря три рази латати йому рясу. На всі їх намови, щоб за невеликі гроші купив сукна, з якого вони хотіли вшити нову рясу, відповідав митрополит: „Не маю грошей“. Теж недуга митрополита була наслідком того, що, не зважаючи на доручення лікарів, не виїздив щороку на конєчне лікування, бо „не мав грошей“. Йому, що видавав на різні цілі десятки, а нераз і сотки тисяч, для себе бракувало кільканадцять соток. Вислідом занедбаной недуги був предсказуваний лікарями параліж, що прикував митрополита на кільканадцять літ до крісла.

Теж духовенство занедбало дуже важливу свою справу, а саме забезпечення своїх родин. Знаною була убогість, у якій проживали вдови й сироти по священниках. Коли в 20-тих роках ц. ст. вишукували члєни жін. Марійської Дружини по львівських заулках убогих, то знайшли в одній норі спаралізовану доньку о. Танячківича, що її утримувала якась прошачка з того, що вижебрала під церквами...

ПРИХИЛЬНІСТЬ НАРОДНИХ МАС ДО ДУХОВЕНСТВА

Українські галицькі маси вмєли оцінити цю жертвенну працю духовенства. Вони були привязані до своїх священників, любили їх, слухали та в потребі усіма засобами їх боронили. Ось кілька прикладів. В Галицькій Армії було коло 30 польових духовників. Коли армія попала большевицька команда усунути їх з війська. Та стрєльцтво виступило так завзято в їх обороні, що большевики мусіли поступитись і залишити їх при частинах як... „учителів моралі“. Виховане духовенством в глибоко релігійнім

і національним дусі, боронило стрілецьтво теж і старшин, дарма що большевицький командант армії Порайко і комісар Затонський завзивали стрілецьтво на кожному мітингу розправитись із своїми старшинами. Недавно в Німеччині один німецький генерал, австрієць з походження, що вернувся з большевицького полону, зустрівся з одним українцем, що з ним служив разом в Галицькій Армії. „Скажи мені — спитав генерал українця — як ви виховували Ваш нарід? Чи памятаєш, як нас боронили стрільці перед большевиками? Ні одного старшини не видали вони в большевицькі руки. А мені ще тепер жах огортає на згадку цих просто брїгій, що їх виробляли німецькі вояки в большевицькім полоні зі своїми старшинами“. Не знав він, що така поведінка галицьких стрільців була наслідком довголітньої, наполегливої праці священників.

1933 р. окремий комітет під проводом Преосв. Бучка заініціював з приводу 1900-літніх роковин смерти Ісуса Христа зїзд української молоді у Львові для заманіфестування її релігійних переконань. (Знає свято: „Українська Молодь Христові“). Польська влада дала дозвіл на цей зїзд, але водночас дала низовій адміністрації наказ, щоб стримала усіма засобами молодь від участі в зїзді. А й українські націоналісти (ОУН), що мали вже тоді великий вплив на молодь, виходячи з того становища, що ніхто не повинен володіти над душами молоді, тільки вони самі, почали теж велику агітацію проти зїзду. Не дармувала й большевицька агентура. Поширювано вісті, що поляки виступлять у Львові збройно проти зїзду, що площа Сокола-Батька підмінювана та що учасники свята вилетять у повітря. Перепони з усіх сторін були такі великі, що комітет, боючись невдачі, замислювався ще день перед зїздом над тим, чи його не відкликати. Та сталася для багатьох велика несподіванка: **українська молодь пішла за покликом своїх священників**. Коли влада не дозволяла їхати поїздами, то їхала підводами, коли підводи затримувала поліція, то йшла пішки зорганізованими лавами враз із своїми священниками з цілої Галичини до Львова. **Сто тисяч молоді залляло просто Львів**, не бракло молоді з жодного повіту, навіть з далекої Лемківщини. Вона склала з ентузіазмом, по вислуханню Служби Божої на площі Сокола-Батька, присягу на вірність Христові, а опісля, хоч до краю втомлена, дефілювала стрійними рядами, кожний відділ із своїм прапором, у найбільшій порядку, перед митрополітом, що з високого підвищення на площі Св. Юра благословив її хрестом на тяжку майбутню дорогу, яку своїм віщим духом передбачував.

СЕРЕД ПРОТИРЕЛІГІЙНОЇ РОБОТИ

У 1939 р. зайняли большевики Галичину. Вони відразу почали з допомогою безлічі вишколених агітаторів протирелігійну пропаганду, представляючи священників як буржуазно-панських прислужників, ворогів та зрадників народу. Але та агітація не мала

найменшого успіху. Коли такий агітатор став на мітингу промовляти проти релігії й духовенства, то слухачі звичайно покидали залу. Бували теж випадки, що агітатори мусіли вікнами втікати перед гнівом збраного народу. Пізніше, коли терор большевиків зріс та почалися вивози населення на Сибір, люди вислухували мовчки промов, але робили своє. Ніколи церкви не були такі переповнені, ніколи священники не були так матеріально забезпечені, як за большевиків, дарма, що від парохій відібрано поля.

На весну 1940 р.^о відбувся у Львові з'їзд протирелігійних агітаторів при участі представників безбожницьких організацій з Києва і Москви. З'їзд ствердив, що большевики **програли протирелігійну кампанію в Галичині** з трьох причин: 1) високої освіти духовенства, 2) близького співжиття духовенства з народом, 3) не високих потреб за релігійні чинності. Від тепер по-нехали большевики зовсім протирелігійну пропаганду. Вони намагалися завдати Церкві рішальний удар накладанням на священників великих податків, які священники мусіли негайно заплатити під загрозою зачинення церков. Податки ці доходили часто кільканадцять, а то й кількадесять тисяч рублів річно. Та вірні складала негайно священникам гроші на податок. Так програли большевики й цю кампанію.

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ДУХОВЕНСТВА

Так говорив про духовенство нарід. А що казали наші національні противники?

І поляки і москвини вважали, що українські маси є індеферентні, не мають жадних вищих аспірацій та що спричинниками усього „лиха“, себто українських національних прямивань, є інтелігенція, а передовсім духовенство. Тому, коли тільки могли, переслідували його, а то й нищили.

Зараз із початком війни 1914 р. розбили російські війська австрійські армії, що зібралися у Східній Галичині та почали офензиву на Люблин. Поляки використали це, щоб остаточно розрахуватися з українцями. Вони скинули вину за воєнні невдачі на цілий наш нарід, обвинувачуючи його в зраді Австро-Угорщини. Навіть така відповідальна особа, як намісник Галичини, Коритовський, висловився, що між українцями й москофлами є така різниця, як між жидами й израелітами. Почалися масові увязнення українців, між ними й багатьох священників. Вони вповнили австрійські тюрми і жахливий концентраційний табір у Талергофі. Декого з них повішено на основі вироків австрійських військових суддів, особливо поляка В. Загурського. (Так повішено о. Романа Березинського). Декого розстріляли малярські війська.

Те саме робили москалі, зайнявши Галичину. Вони **увязнили й вивезли на заслання митрополита Шептицького**. Здобувши Перемишль, так **переслідували єпископа Чеховича**, що він розхопився і помер. Вивезли на заслання теж багато священників. Між

іншими в Іркутську на Сибірі перебував висвячений потайки митрополитом на луцького єпископа о. д-р Йосип Боцян wraz із о. д-ром Горникевичем і о. д-ром Сободем. На заслання помер теж призначений митрополитом на острозького єпископа о. д-р Дмитро Яремко.

Коли поляки зайняли 1919 р. Галичину, то **розстріляли без суду понад 5 наших священиків**, між ними визначного громадянського діяча і композитора о. Остапа Нижанковського. Багато соток священиків запроторили до тюрем і концентраційних таборів, де деякі з них померли від тифу. **Карався майже рік у перемиській тюрмі, військовій твердині Модліні і, врешті, в таборі для інтернованих у Домбю біля Кракова і наш Владика, Преосвящений Кир Константин**, тоді крилошанин перемиської капітули і професор Духовної Семінарії.

Впродовж 20-літнього свого панування в Галичині переслідувала польська влада священиків, вязнила їх, накладала на них грошеві кари. У 1923 р. увязнила і вивезла до Познаня митрополита Шептицького. В час пацифікації 1930 р. ніщили військо і поліція з насолодою добуток священиків, били їх і увязнювали. Коли в 1939 р. нависла над Польщею гроза війни з Німеччиною, постановив польський уряд всіх українських священиків увязнити. В липні того ж року було вже в тюрмах к, 150 священиків. Тільки погроза митрополита, що він з цього приводу спричинить Польщі європейський скандал, спричинила їх звільнення. Та все таки, коли почалася війна, опинилося 15 греко-католицьких священиків у концентраційному таборі в Березі Картузькій, де жакливо над ними знущалися.

В 1939-46 рр. згинуло з польських рук, не раз у тяжких муках, передовсім на Посяннію і Лемківщині, кобло п'ятдесят греко-католицьких священиків. Не оминули тяжкі побої навіть перемиського Владика, Преосв. Коциловського. Не бракло наших священиків і в славних німецьких концентраційних таборах. Деякі згинули в них мученичою смертю.

Про боротьбу большевиків із Церквою, коли вони зайняли 1939 р. Галичину, я вже згадував. Коли вони її програли, постановили вивести все духовенство з Галичини. Несподівана німецько-большевицька війна не дала їм здійснити цього пляну. При поспішнім відвороті з Галичини намагалося НКВД (тайна большевицька поліція) виловити й зліквідувати священиків. Тільки завдяки допоміжній вірних вдалося їм у більшості переховатися. Все ж таки число закатованих і вивезених священиків за час короткого першого побуту большевиків у Галичині **доходило до сотки**. Згинули мученичою смертю в час відвороту большевиків з Галичини м. ін. професори Богословської Академії о. д-р Микола Конрад і о. д-р Андрій Ішак.

Зайнявши вдруге Галичину, а опісля Закарпаття, приступили большевики до ліквідації греко-католицької Церкви. Вивезли на каторжні роботи всю єрархію і багато священиків, а решту по-

волі викінчують. Найновіші відомості свідчать, що большевики знищили вже коло **дві третини** українського католицького духовенства на рідних землях.

Так оцінили наші національні противники, краще від неодних українців, працю гр.-кат. духовенства. Своїм поступованням з ним видали вони найкраще свідоцтво його заслугам для Церкви й народу.

І ще одно. Нераз в розмовах чув я думку, що це ніяка надзвичайна заслуга священників, що вони за Австрії працювали для народу, бо конституція дозволяла їм на це. Та я вже згадував, що австрійська конституція була для українців тільки на папері та що за кожний національний здобуток треба було літами боротися. Хто з священників брав участь у цій боротьбі, цей наражувався на переслідування й нераз дошкільні матеріальні втрати. Жертвою цих відносин впавав навіть митрополит Йосип Сембратович. За Австрії і Польщі обов'язувало право патронату, на основі якого в багатьох парохіях мали голос у призначуванню священників і дідичі — рідше державна влада. Де був патронат, там дідичі вибирали одного з кандидатів, предкладених їм єпископськими ординаріями. Очевидно, що священник, заангажований у гром. праці, не міг надіятися на кращу парохію і мусів вдовольтися голодівкою. Також всі важливіші становища в державній адміністрації Галичини, особливо уряди старостів, за австрійських часів займали поляки, які часто накладали яри на наших священників. Були священники, на яких сипалися кари за карою, як напр. о. Петро Петрицький із Колоколина, рогатинського повіту, що просто не виходив із суду й таки закінчив своє життя в тюрмі 1919 р. Та це все не стримувало їх від праці на народній ніві.

Правда, як я вже про це згадував, були у священників виломи з національного фронту. Також не всі священники працювали на громадянським полі, а ті, що працювали, не працювали однаково, бо не в усіх були однакові таланти. Та винятки потверджують тільки правило.

МОСКВОФІЛЬСТВО

А москвофільство? — питає дехто. Москвофільський рух у Галичині чекає ще свого дослідника. Фактом є, що багато священників — передовсім у другій половині 19-го століття — належало до москвофільського табору. Та не можемо заперечити, що більшість їх була щирими патрїотами, що любили свій нарід та працювали інтензивно не лиш в церкві, але теж над піднесенням освіти і матеріального добробуту своїх вірних. Зокрема виховували вони їх в історичній традиції та високім ідеалізмі. Потверджує це один з основників радикальної, а опісля член лівого крила національно-демократичної партії, економіст, журналіст і посол до парламенту Вячеслав Будзинівський у своїй праці „Йшли діди на муки“. Покликуючись теж на досвід д-ра Євгена Олесницького, стверджує він у ній, що виховане москвофільським

духовенством селянство було у всіх політичних акціях найпевнішим елементом, коли люди виховані на радикальних „шлункових“ ідеях лівих українських партій дуже часто у вирішних моментах не справджували покладаваних на них надій.

Москвофільство було вислідом невдач галицької української політики по 1848 р. та зневіри провідної верстви у власні сили, що її зручно використали російські агенти. Створили цей рух та проводили ним здебільша світські люди, як історик Денис Зубрицький, Богдан Дідицький, Площанський, Марков, Дудікевич, Глушкевич і інші. Із священників відіграли у нім визначнішу ролю хіба тільки Яків Головацький та Іван Наумович. Зрештою існували в нім дві групи. Перша, що в 19-ім ст. дістала назву „новокурсників“, дійшла поволі до повної негачії окремішности українського народу та намагалася мовно, релігійно і культурно об'єднатися цілковито з москалями. **Священиків в цій групі майже не було.** Вона перетворилась перед першою світовою війною у невелику, щедро підпомагану царським урядом грішми, російську агентуру в Галичині. Друга група, що до неї належало багато священників, прозивала себе „старорусинами“. Були це в дійсності українські консерватисти, що були глибоко проиняті традиціями княжої Руси. Були вони прихильниками книжної мови й етимології та відкидали народню мову і фонетику в письменстві. Не можна тому дуже дивуватися, коли зважити зовсім інші від Наддніпрянської України шляхи, котрими йшла історія Галичини. Зрештою, ще сто літ перед галицьким національним відродженням панувала теж на Наддніпрянщині неподільно втворена ученими Могилянської Академії „словено-руська“, книжна мова.

Український рух, що спершу негував майже зовсім княжі традиції та захоплювався мало ще тоді дослідженою козаччиною і гайдамаччиною, був в даних умовах революційним рухом. Зовсім природно, що — як у всіх народів — мусіло і в нас прийти між цими двома протилежними собі напрямками до боротьби. У кожного здорового народу кінчається ця боротьба звичайно тим, що консервативна група втягає в себе талановитіші одиниці революційного руху, приймає сприятливіші для себе їх ідеї і так наступає новий етап розвитку даного народу. Щось подібне наступило і в Галичині, тільки може більше у відворотному напрямку. Велику ролю в цім процесі відіграла національно-демократична партія. Українство обмежило свій радикалізм, перейняло традиції „Головної Руської Ради“ та стало державно-творчим чинником і в нашій народі і в австрійській державі. „Старорусини“ почали відрікатися книжної мови й етимології та переходили в український табір. Залишки „старорусинів“ злилися майже в цілості з українством в час боротьби за українську державність. Що більше, навіть багато „новокурсників“ перейнялося українськими визвольними змаганнями і боролосся негірше від українців з денікінською армією (Сотник Балтро). Якщо б до такого

злиття консервативного і революційного таборів було прийшло на Наддніпрянщині, були б ми мали сьогодні свою могутню державу.

ВПЛИВ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ДУХОВЕНСТВА

Не від речі було б врешті замислитися над тим, що спонукало гр.-кат. духовенство взяти таку велику участь у відродженню та праці на всіх ділянках національного життя галицької вітки українського народу. Тільки одна обставина уможливила цю працю, а саме **приналежність нашого духовенства до Вселенської Церкви**. Коли я був ще в гімназії, то начитався у соціалістичних виданнях й наслухався багато про „чорний інтернаціонал“, що, мовляв, є найбільшим ворогом українського народу. Ще й тепер можна почути такі думки. Недавно в Німеччині висказався один визначний українець, немов то Рим є ворогом українців.

Такі погляди є виявом або злої волі, або крайньої непоінформованості та незнання. Католицька Церква **не була ніколи інтернаціональною**. Вона є **наднаціональною**, що не намагається затирати національні різниці, а навпаки, признає існування поодиноких народів, як щось зовсім природне і згідне з Божою волею. Тому ставиться вона **з однаковою любовю** і зрозумінням до кожного народу, підпирає справедливий його прямиування та боронить його. Коли б могли відкритися тайні архіви, то не один українець занімів би з зачудування, довідавшись, кілька зробила Апостольська Столиця тільки в останніх десятиках літ в обороні нашого народу. Та не має вона гармат, ні скорострільів. Її зброєю є тільки моральний вплив і натиск. Тим то не все і не відразу може реалізувати свої задуми, що так тяжко декому зрозуміти...

Католицька Церква не забороняє, а навпаки, **заохочує** духовенство працювати і для дочасного щастя народу. Вона виховує його в душі жертвенности згідно з думкою слів Спасителя, що „не має більшої любові, як хто душу свою положить за друзів своїх“, вона вчить його бути „всім для всіх“. Вибрані з промов і пастирських листів митрополита А. Шептицького слова: „**Ідім в народ . . .**“, „**Треба нам більше просвіти, поліпшення дочасного щастя, бо через дочасне щастя дійдемо до вічного**“, „**Як лучить нас одна віра в Христа, так повинні лучити нас і народні й економічні потреби, праця і патріотизм**“, „**Християнин може і повинен бути патріотом**“ — вияснюють якнайкраще становище католицької Церкви до цього питання.

І дійсно історія вчить нас, що саме католицька Церква і духовенство були вирішним чинником у віднесенню з занепаду поневолених народів. Католицька Церква охоронила поляків від денационалізації під російською і німецькою займанщиною. Тільки завдяки католицькому духовенству прийшов литовський народ до національної свідомості та до здобуття своєї державности. Теж білоруське національне відродження започаткувало

католицьке духовенство. У нашій скитальській мандрівці бачив не один з нас, з яким пієтизмом відносилися словаки до своїх національних провідників, священників Глінки і Тіса. Бо тільки католицьке духовенство пробудило в малім, селянським народі, без вищих верств, що стогнав в тяжкім мадярським ярмі, національну свідомість, організувало його та довело аж до здобуття незалежності. Одним з найбільших людей в історії хорватів — є архієп. Стросмаєр. Його ролю можна прирівняти до ролі митр. Шептицького в нас. Тільки йому завдячували хорвати за Австро-Угорщини університет, Академію Наук і Націон. Галерію в Загребі. Теж словінців в Каринтії, Істрії і Далматії врятувало від германізації католицьке духовенство. Священик, о. Корошец, був довголітнім головою словінської репрезентації в австрійським парламенті, а коли по розпаді Австро-Угорщини словінці увійшли в склад югославянської держави, був він нераз міністром, а навіть прем'єром Югославії. Не говорю вже про дальше від нас поселені народи, як чапр., про малий ірландський нарід, який тільки католицька Церква втримала при життю і допомогла йому здобути незалежність у боротьбі з найбільшою тоді імперією світу.

Не припадок це теж, що президентом Закарпатської України, яку, до речі, визнала тільки Апостольська Столиця, став католицький священик **о. Августин Волошин**. Завдяки приналежності до католицької Церкви, у провіді котрої галицьке духовенство знаходило все **підтримку й оборону**, могло воно виконати цю велику ролю в історії народу, яку я зобразив у цій праці. Тож „хто має вуха слухати, нехай слухає“

ВАЖНІШІ ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНСЬКИЙ: **Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів**. 2 т. Львів-Коломия 1912-13.

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК: **Національне відродження галицьких і угорських українців**. Відень 1916.

КОСТЬ ЛЕВИЦЬКИЙ: **Історія політичної думки галицьких Українців 1848-1914**. Львів 1926.

Д-Р ВОЛОДИМИР БІРЧАК: **Літературні стремління Підкарпатської Руси**. 2-ге вид. Ужгород 1937.

Царський в'язень (збірна праця), Львів, 1918.

ЛОНГІН ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ: **Митрополит Андрій Шептицький**. Філадельфія 1927.

І. Б.: **Великий чернець і народолубець**. Прудентополіс 1951.

о. Т. ГАЛУЩИНСЬКИЙ, Архім. ЧСВВ: **Про митрополита А. Шептицького як члена ЧСВВ** (злт. мовою). „Analecta Ordinis Basilii Magni“, Series II, Sectio II, Vol. I, Fasc. 2—3, Romae 1950.

Архипастир скитальників. Рим-Париж 1950.

Українська Загальна Енциклопедія. Львів-Станіславів-Коломия 1934-35.

Поодинокі зшитки „**Енциклопедії Українознавства**“.

З М І С Т

	Стор.
Вступ	5
I. Вивчення й виховання духовенства — провідної верстви	8
II. Організація Церкви і її релігійна праця	11
III. Харитативна діяльність Церкви	28
IV. Політична діяльність духовенства	31
V. Праця духовенства на полі шкільної освіти	45
VI. Праця духовенства на полі позашкільної освіти	62
VII. Праця духовенства в господарській ділянці	68
VIII. Праця духовенства для української науки й культури	77
IX. Праця духовенства на полі красного письменства	88
X. Духовенство і музична творчість та організація театру	94
Закінчення	96
Важніші використані джерела	104



ВАЖНІШІ ПОХИБКИ, СПОСТЕРЕЖЕНІ У КНИЖЦІ:

Стор.:	рядок:	згорн:	надруковано:	має бути:
18	13	”	і передусім	і передовим
22	9	”	над хорими інвалідами	над хорими, інвалідами
26	9	”	„Український патріарх“	„Український патріархат“
30	13	”	два сиротинці і два домп	чотири сиротинці і чотири домп
46	16	здолу	однак польські	однак українські і польські
50	16	згори	з інтернатом (1897-1915)	з інтернатом
50	18	”	Чеховича	Чеховича (1897-1915)
54	4	здолу	Ворднораз	Воднораз
54	13	”	Був він...	цілий рядок скреслити
64	8	згорн	Трба	Треба
17	1	”	місячник „Мета“	місячник „Життя“
84	2	здолу	українською	взагалі
92	5	”	з українськими	з українською